

AKADEMİK AÇI

ACADEMIC PERSPECTIVE

Cilt/Volume: 3 | Sayı/Number: 2 | Ekim/October 2023

ISSN : 1301-0697
e-ISSN: 2718-0719

ANKARA BİLİM
ÜNİVERSİTESİ

AKADEMİK AÇI

ACADEMIC PERSPECTIVE

Cilt/Volume: 3 | Sayı/Number: 2 | Ekim/October 2023

Akademik Açı

Academic Perspective

2023 Güz / Fall 3(2)

Akademik Açı, hakemli, basılı ve elektronik bir dergidir.
Yılda 2 kez (Nisan-Ekim), Türkçe ve İngilizce dillerinde yayınlanır.
Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Yavuz DEMİR
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN

Baş Editör: Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN
Editör: Dr. Öğr. Üyesi Handan AKKAŞ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Yavuz DEMİR
Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN
Prof. Dr. Onur ÖZSOY

Alan Editörleri

Doç. Dr. Tuğba GÖRGÜLÜ
Doç. Dr. Ece KUMKALE AÇIKGÖZ
Doç. Dr. Başar BAYSAL
Dr. Öğr. Üyesi Handan AKKAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Yakut AKBAY
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAHADIR
Dr. Öğr. Üyesi Serra SEZGİN
Dr. Öğr. Üyesi Yeliz DEDE ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Eda ARISOY

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Yavuz Demir (Ankara Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. Prof. Dr. Gülsen Erden (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şennur Tutarel-Kışlak (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tank Tuncay (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Clare Morgan (University of Oxford, Kellogg College)
Robert D. Vivian (Alma College)

Sekreteryä & Redaksiyon

Arş. Gör. Yelda YENEL
Arş. Gör. Arzu Büşra KUMBAROĞLU

Grafik Tasarım: Netvizyon MediaPark Ajans
Kapak Tasarımı: Arş. Gör. Murat ÖZDEMİR

Yayın Türü:

Basılı ve Elektronik Süreli Yayın

ISSN: 1301-0697 / e-ISSN: 2718-0719

Adres: Çamlıca Mah. Anadolu Bulvarı No: 16A/1 Yenimahalle/Ankara

Telefon: +90 (312) 397 01 50 / 444 22 28

E-Posta: akademikaci@ankarabilim.edu.tr

Web: <https://akademikaci.ankarabilim.edu.tr>

İçindekiler / Contents

Editörden / From the Editor	
<i>Prof. Dr. Cem Harun Meydan'ın Sunuşu</i>	1-3
Makaleler / Research Articles	
Kolektif Belleğin Modern ve Postmodern Fazları: Karşılaştırmalı Bir Analiz.....	5-30
<i>Modern and Postmodern Phases of Collective Memory: A Comparative Analysis</i> <i>Gizem Ekin ÇELİK</i>	
Güvenin, Akışın ve Kritik Yoğunluğun Mobil Sosyal Ağ Uygulamaları Sürekli Kullanım Niyetine Etkisi.....	31-52
<i>The Effects of Trust, Flow, and Critical Mass on Continuous Usage Intention of Mobile Social Networking Applications</i> <i>Görkem ERDOĞAN</i>	
Çevrimiçi Arduino Programlama Öğretiminde Bağlılık ve Özyeterlilik Algısı	53-100
<i>Perception of Engagement and Self- efficacy in Online Arduino Instruction</i> <i>Hakan UYSAL, Mehmet Akif OCAK</i>	
Tarihsel Dönem Dizilerine Mesafeli Bakış: Eleştirel Bir Tür Olarak İngiliz Ulusal Miras Filmleri.....	101-130
<i>Perception of Engagement and Self- efficacy in Online Arduino Instruction</i> <i>M. Burak ÖZDEMİR</i>	
Kuruluşundan Günümüze Pakistan Dış Politikasında Afganistan ve İki Ülke Arasındaki İlişkiler	131-166
<i>Afghanistan in Pakistan's Foreign Policy and the Relations Between the Two Countries since its Establishment</i> <i>Mohammad İshak NAZARİ, Erjada PROGONATI</i>	
Evli Şirket Çalışanların Duygusal Boşanma Düzeylerinin Kişisel Değişkenler ve İş Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi	167-190
<i>Examination of the Relationship between Emotional Divorce and Demographic Variables and Job Burnout of Married Employees</i> <i>Zohreh KAMRAN</i>	
Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme ve Finansal Teknolojilerin Hizmet Pazarlamasına Etkileri.....	191-228

The Effects of Digitalization and Financial Technologies in Banking Sector
on Service Marketing

Bilge BAYKAL, Batuhan Fırat HAKSEVER

Pozitif Eğimli Bir Philips Eğrisi Mümkün Mü?..... 229-276

Is a Positively Sloped Philips Curve Possible?

Fırat Cem DOĞAN, Mehmet Hanifi ASLAN

Cumhuriyet'in İlk 100 Yılında Mecliste Bulunan Siyasi Partiler..... 277-299

Political Parties in the Parliament in the First Century of The Republic

Rabia YURDAKÖK

Editörden

Değerli Okuyucularımız,

Akademik Açı, kısa zamanda önemli ilerleme kaydeden ve sosyal bilimlerin tüm alanlarından çalışmaları kabul eden Ankara Bilim Üniversitesi'nin akademik bir dergisidir. Dergimizin üniversitemizdeki yayın hayatında altıncı sayısını çıkarıyor olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimize gönderilen aday çalışmaların yayım sürecinin tamamı kör hakemlik ilkesiyle hali hazırda Dergipark üzerinden devam etmektedir. Kısa zaman içinde ulusal ve uluslararası dizinlerde taranmaya başlama hedefimizle çalışma gayreti göstermekteyiz.

Bu sayımızda sekiz makale ve bir değini yazısı bulunuyor.

Gizem Ekin ÇELİK, "Kolektif Belleğin Modern ve Postmodern Fazları: Karşılaştırmalı Bir Analiz" başlıklı makalesinde kolektif belleğin dönüşümünün çok yönlülüğünü analiz ederek kolektif belleğe dair geçmiş ve gelecek aksların netleşmesini amaçlamaktadır.

Görkem ERDOĞAN "Güvenin, Akışın ve Kritik Yoğunluğun Mobil Sosyal Ağ Uygulamaları Sürekli Kullanım Niyetine Etkisi" başlıklı makalesinde anket yöntemiyle toplanmış veriler üzerinden güven, akış deneyimi ve kritik yoğunluk değişkenlerinin bireylerin sürekli kullanım niyeti üzerindeki etkisini incelemektedir.

Hakan UYSAL ve Mehmet Akif OCAK, "Çevrimiçi Arduino Programlama Öğretiminde Bağlılık ve Özyeterlilik Algısı" başlıklı makalelerinde çevrimiçi Arduino programlama öğretiminin bağlılık ve öz-yeterlilik algısı açısından değerlendirilmesini amaçlamış; Tinkercad ve Arduino'nun çevrimiçi

programlama öğretiminde kullanılmasına yönelik araştırmacılara ve uygulayıcılara önerilerde bulunmuşlardır.

M. Burak ÖZDEMİR, “Tarihsel Dönem Dizilerine Mesafeli Bakış: Eleştirel Bir Tür Olarak İngiliz Ulusal Miras Filmleri” başlıklı makalesinde, 1980’lerde İngiltere özelinde ortaya çıkarak günümüze değin gelişim gösteren ulusal miras filmleri üst başlığının, türsel bir kategori olarak dönem dizilerine uyarlanabileceğini kültür endüstrisi, gösteri toplumu gibi kavramlar çerçevesinde tartışmaktadır.

Mohammad İshak NAZARİ ve Erjada PROGONATI, “Kuruluşundan Günümüze Pakistan Dış Politikasında Afganistan ve İki Ülke Arasındaki İlişkiler” başlıklı makalelerinde, Pakistan’ın Afganistan’a yönelik politikasını analiz ederek, bu politikayı “Durand Hattı” ve tarihsel bir sorun olarak görülen “Peştunistan” meselesi çerçevesinde ele almışlardır.

Zohreh Kamran’ın “Evli Şirket Çalışanların Duygusal Boşanma Düzeylerinin Kişisel Değişkenler ve İş Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi” başlıklı makalesinde, İran Tebriz şehrinde bulunan bir şirkette çalışan kişilerle yaptığı görüşmelerle kişisel değişkenler ve iş tükenmişliği ile duygusal boşanma arasındaki ilişkileri incelemiştir.

Bilge BAYKAL ve Batuhan Fırat HAKSEVER, “Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme ve Finansal Teknolojilerin Hizmet Pazarlamasına Etkileri” başlıklı makalelerinde, bilim etiğinin ne olduğunu göstermeye çalışarak ardındaki yapısal koşulları tartışmışlardır.

Fırat Cem DOĞAN ve Mehmet Hanifi ASLAN, “Pozitif Eğimli Bir Philips Eğrisi Mümkün Mü?” başlıklı makalelerinde, ekonomi alanının en kapsamlı

konularından olan enflasyon ve işsizlik kavramları ile bu kavramlar arasındaki ilişkiyi incelemektedirler.

Rabia YURDAKÖK, “Cumhuriyet’in İlk 100 Yılında Mecliste Bulunan Siyasi Partiler” başlıklı makalesinde, siyasi partiler kapsamında Cumhuriyet’in ilanından sonraki ilk 100 yılda gerçekleşen seçimlerde meclise girebilen siyasi partileri kronolojik olarak ele almaktadır.

Dergimizin ülkemizdeki çeşitli kütüphanelerde yer almasını sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğüne, dergimizin değerlendirme, yayım ve basım süreçlerinde görev alan üniversitemiz öğretim elemanlarına, çalışmalarını bilim insanları ile paylaşan değerli yazarlarımıza ve değerlendirme sürecinde yer alan hakemlerimize gayret ve emekleri için teşekkür ediyorum.

Bilimsel çalışmaların tüm ilgililere kolaylıkla ulaşabilmesinin öneminin bilinciyle dergimizin uzun soluklu bir yayım hayatı olması gayreti içindeyiz. Dergimize hem DergiPark hem de üniversitemiz İnternet sayfası üzerinden ulaşabilirsiniz.

Yayımlanan çalışmaların ilgili tüm taraflara faydalı olması dileğiyle saygı ve sevgiler sunuyorum.

Prof. Dr. Cem Harun Meydan

Kolektif Belleğin Modern ve Postmodern Fazları: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Gizem Ekin ÇELİK*

Öz

Kolektif bellek, toplumsal grupların geçmişi, bugünü ve geleceği hatırlama, unutma, (yeniden) yorumlama, temsil etme biçimlerini; bu hatıraları toplumsal bellek haritalarında siyasallaştırarak yüzleşmeye hesaplaşmaya dönük teorik ve eylemlilik kapasitelerini imleyen bir kavramdır. Kolektif belleğin “çerçeveleri” yalnızca bireysel anılara anlam verme işi değildir; aynı zamanda bu anlam vermenin gerekliliği olan ve çoğunlukla kendilerini açıklıkla göstermeyen toplumsal ve iktisadi faktörlerin değişimlerini içerir. Kolektif bellek çalışmalarının modernizm ve postmodernizm ile ilişkisinin en temel önemi, belleğin temel parametrelerinde, zamanın ve mekânın algılanmasında, organizasyonunda yaşanan değişimlerdir. Bu makalede bu iki tarihsel süreçte kolektif belleğin temel bileşenlerinin geçirdiği dönüşüm odağı alınarak; kolektif bellek kavramının kendisinin ve bileşenlerinin dönüşümlerini tartışılacaktır. Bu doğrultuda amaç, kolektif belleğin dönüşümünün çok yönlülüğünü kavrayabilmektir. Çok disiplinli bir kavramsal, kuramsal kavrayışa sahip olan kolektif bellek çalışmaları için bu kavramsal süreci dönemsel bütünlük içerisinde takip edebilmek, kolektif belleğin sadece literatür boyutunun değil, geçmiş ve gelecek akşlarının da netleşmesi anlamına gelir. Bu netleştirme kolektif belleğin süreklilik kapasitesini ve sosyopolitik hareket alanını da doğrudan etkiler.

Anahtar Sözcükler: Kolektif Bellek, Modernizm, Postmodernizm, Tarih, Kültür.

* Dr. Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi. ORCID: 0000-0003-2814-7111, E- Mail: gizemekin@gmail.com

Çelik, G. E. (2023). Kolektif Belleğin Modern ve Postmodern Fazları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Akademik Açı*, 3(2): 5-30. doi: 10.59597/akademikaci.1362890.

Modern and Postmodern Phases of Collective Memory: A Comparative Analysis

Gizem Ekin ÇELİK

Abstract

Collective memory refers to the ways social groups remember, forget, (re)interpret and represent the past, present and future; It is a concept that implies theoretical and action capacities aimed at confrontation and reckoning by politicizing these memories on social memory maps. The “frames” of collective memory are not just a matter of giving meaning to individual memories; It also involves the change of social and economic factors that are necessary to give meaning and that do not reveal themselves clearly. The most fundamental importance of the relationship between collective memory studies and modernism and postmodernism is the changes in the basic parameters of memory, in the perception and organization of time and space. In this article, focusing on the transformation of the basic components of collective memory in these two historical processes; the transformations of the concept of collective memory itself and its components will be discussed. In this regard, the aim is to understand the versatility of the transformation of collective memory. For collective memory studies that have a multidisciplinary conceptual and theoretical understanding, being able to follow this conceptual process in a periodic integrity means clarifying not only the literature dimension of collective memory, but also its past and future axes. This clarification directly affects the continuity capacity of the collective memory and the sociopolitical field of action.

Keywords: Collective Memory, Modernism, Postmodernism, History, Culture.

Giriş

Bireysel ve toplumsal deneyimleri koruma, aktarma ve kurma işi olarak kolektif bellek, bireysel düzeyde hatırlama, bilinç ve kimlik oluşumu ile toplumsal düzeyde ise geçmişin, anmanın ve toplumsal alanın sahiplenilmesinin farklı kademelerini içerir. Kolektif Bellek modern bir kavram olarak, on dokuzuncu yüzyıla ait bir nebula içerisinde doğmuştur. Kolektif bellek kavramı, ilk defa 1902’de Hugo von Hofmannsthal tarafından kullanılmış, 1925’te Maurice Halbwachs’ın *The Social Frameworks of Memory* çalışmasında Bergson ve Freud eleştirisiyle geliştirilip toplumsal bir fenomen olma niteliği literatüre katılmıştır. Belleğin toplumsal anlama ve açıklama uğraşında öne çıktığı tüm dönemler toplumsal siyasal ya da iktisadi olarak çalkantılı değişimlerin yaşandığı dönemlere denk gelir. Bellek tarihsel dönemin somut ihtiyaç ve soyut arzularında dolaylanarak o kesitin parçalı da olsa bir görünümünü serimler. Modern bir kavram olan bellek, içerisine doğduğu modernizmin krizleri ve dönüşümlerinden doğrudan etkilenir. “Modernitenin unutmak gibi bir sorununun olması” (Connerton, 2012: 104)¹ onu modernitenin tüm kriz aşamalarına içkin bir sorunsal haline getirir.²

Bu makalede kolektif bellek literatürü “modernizm” kavramı odağa alınarak iki hatta incelenecektir. Kavramlar, bilme arzumuzun, anlama

¹ “Unutmak, hangi biçimde olursa olsun, 1918’den, 1945’ten sonra ya da daha sonraki felaketlerden sonra, modern anıların bazen gecikmeli ve ıstıraplı inşasında kilit bir unsurdur” (Young, 2020: 34).

² “Kapitalist kültürün ölümcül hastalığı olarak bellek yitiminin eleştirisi de ilk kez Adorno tarafından 1930’ların sonlarında müziğin fetiş karakteri üzerine yapıtında, daha sonra bir kez daha *Dialektik der Aujkliirung’un* (Aydınlanmanın Diyalektiği) ünlü kültür endüstrisi bölümünde dile getirilmiştir” (Huyssen, 1999: 15).

çabamızın sistematik bir biçimde örgütlenebilmesi için gereklidir. Kavramları, “kendi karmaşıklıkları içerisinde kavramak zorunda kaldığımız tarihsel dönemlere ve akımlara gönderme yapmak için kullanıyoruz” çünkü her çağ benzer ya da farklı şekillerde kendi karmaşıklığı içerisinde görülmeyi talep eder (Llyod, 2006: 184). Dolayısıyla kavramları odağa almaktaki amaç öncelikle tarihsel- toplumsal hattı ortaya çıkarmak ve takip edebilmektir. Amaç, kendisini her zaman aynı berraklıkla serimlemeyen fenomenleri takip ederken öz- görüngü ayırımını gözden yitirmemek olmalıdır.

Kolektif bellek literatürü için modernizm neden çok önemlidir? Çünkü “modernitenin durumu, bellekle nasıl ilişki kurduğumuz, nasıl ürettiğimiz, hafıza ile nasıl ilişki kurduğumuz konusunda önemli değişikliklere yol açmıştır” (Kuhn, 2020: 193). Kolektif belleğin güçlü toplumsallığı, insanın içinde bulunduğu var oluş koşullarındaki kırılmalara ve değişikliklere sıkı sıkıya bağlıdır. İnsana ve topluma dair değişen cevaplar ve yeni sorular bu var oluşu yeniden ve yeniden gözden geçirme gerekliliğini doğurur. Geleceğin ve geçmişin tahayyülü, anlamlandırılması tarihin değişen dönemlerinde yaşanan deneyimler ve olaylar kolektif belleğe bakışı da değiştirir.³

Diğer yandan bu iki tarihsel dönem arasında kurulacak keskin bir karşıtlığa da mesafeli yaklaşmak gerekir. İki yüzyıl arasında katı bir karşıtlık bağı kurarak, nüansların kaybolmasına neden olur. “On dokuzuncu yüzyıl, birçoklarının iddia ettiği gibi, “ilerleme” yüzyılıysa, yirminci yüzyıl, tüm

³ 17., 18. Ve 19. Yüzyıllar boyunca geçmişin kavranışı, anmanın kendisinin değişen yapısı için bkz. Olick ve Robbins, (1998).

bilimsel gelişme ve hayal gücüne (tıp, kadın hakları ve yaşam beklentisindeki muazzam ilerlemelere) rağmen, insan kötülüğü anlayışımızda silinmez bir iz bıraktı” (Blight, 2009: 243). İki yüzyıl arasında kurulan bu katı dikotomi nüansları ve süreklilikleri takip edebilmeyi olanaksız kılar. Diğer yandan kötülük ile modernizmin eşitlenmesi, geleceğe –buna ilerleme demek de yanlış olmaz- dair bir unsur olarak insan ögesini de dışarıda bırakır. İlerlemenin bu köktenci reddi, ona ait olan kazanımların, geleneğin ve mirasın tümünden reddi anlamına gelir.

Bellek literatürü için kırılma noktalarından olan modernizm⁴ ile ilişkiyi ve literatürün çağdaş dönemde ilerlediği süreci görebilmek için kolektif belleğin modernizm ile fırtınalı ilişkisini; ardından da memory boom’un (bellek patlamasının) sosyo-tarihsel süreçlerini incelemek temel adımlardır. Kolektif bellek ve modernizm ilişkisi ilk hattı; memory boom ise ikinci hattı oluşturur. Bu bölümlemenin sebebi, bu iki hattın kolektif belleğin yapı taşları olan zaman, mekân ve topluma dair getirdiği radikal kırılmalardır. Bu hat, kolektif belleğin 19., 20. Ve 21. Yüzyıl boyunca dönüşümlerini serimler; ki kolektif bellek çalışmasının özü, zamansallığın değişimlerine odaklanmasıdır. Bu değişim, kolektif belleğin sadece tanımını, yapısını değil; tanımın dayandığı düzlemi –felsefe, sosyoloji, psikoloji vb.- ve etki kapasitesinin sathını da değiştirir. Kolektif belleğin modernite ile zorlu sınavını gerek modernizm içinde –ulus devlet, kolektif kimlikler, icat edilen gelenekler vb.-

⁴ “Aydınlanmadan bu yana Batı’daki (hümanizm, rasyonalizm ve büyük anlatılarla tanımlanan) felsefi muhafazakârlık veya yirminci yüzyılın ilk yarısında egemen olan (deneyselcilik, estetikçilik ve avangard ile tanımlanan) sanat akımı için kullanılan kolektif terim” (Mansfield, 2021: 264).

gerek “geç modernite” de –kültür teorisi/ kültür tarihi, savaşın getirdiği yıkımın içselleşmesi vb.- izleme imkânı sunar.

Kolektif Bellek ve Modernizm

Modernizm’in temel iddiası nedir? Modernizm, -Aydınlanmadan itibaren Avrupa düşünce ve kültüründe görüldüğü haliyle ya da sadece yirminci yüzyılın ilk yarısına karşılık olarak- “dünyaya ve topluma dair geleneksel anlayışımızın çöktüğünü, artık bunların yerine insanlığını yeniden şekillendirip canlandırabilecek geniş çaplı felsefi, kültürel ve siyasi ilkelerin koyulması gerektiğini” iddia eder (Mansfield, 2021: 234). Bu iddia, hem kopmak istenen geçmişte tutunacak bir nokta arama çabasını hem de muğlak geleceğe⁵ dair güvenli bir rota çizme isteğini imler. Geçmişin [farklı formlardaki] metaforik/ alegorik unsurları modernist ideolojilerin can alıcı unsurlarından biridir” (Jenkins, 1995: 8). Kolektif bellek için modernizm, öncelikle bir kavrayışı (geçmişin nasıl tanımlanacağı), bir ayıklamayı (geçmiş mirasın hangi taraflarına sahip çıkılacağı ya da çıkılmayacağı) ve konumlamayı (geçmişin mirasıyla bugünde ne yapılacağı) içeren bir pozisyon alma zeminidir. Bu denli parçalı ve eklektik bir yapıya bakarken, ana odak, “Son on yıllar bir yana, geçtiğimiz yüzyılda modernite hakkında, bu soruların fikir pazarında bu kadar acil ve çekişmeli hale geldiği alanların yaratılmasına izin veren veya bunu zorunlu kılan şey nedir?” (Blight, 2009: 248) sorusudur. “İdeolojiler, tarihsel yörüngelerini, geçmişin büyük harflerle ifade edilen

⁵ Gelecek artık, “bir eğilimin hedeflenmesi, bir hareketin tamamlanması, topplayıcı bir ilerlemenin gerçekleşmesi ya da bir ilk sözün yerine getirilmesi olarak düşünülememektedir” (Rosanvallon, 2004: 32).

versiyonlarında, Tarih olarak ifade ettiler; yani, genellikle uygun şekilde "ilerici" olarak yorumlanan genel bir tarihsel gelişim şeması içindeki yerlerini ve işlevlerini tanımlayarak, olumsal olay ve durumlara nesnel bir önem atfedilen terimlerle geçmişe bakmanın bir yolu olarak" (Jenkins, 1995: 7- 8).

Kolektif bellek ve modernizm ilişkisine bakmak neden gereklidir? Modernizme ait olan gerek teoriyi gerek de hümanizmi imleyen kazanımların⁶, Marksizm ile kesiştiği birçok ortak nokta bulunmaktadır. Modernite'nin kazanımlarına eleştirel bir şekilde sahip çıkmak; postmodernizmin geçersizleştirdiği kazanım ve mücadele hattına sahip çıkmak anlamına da gelir.⁷ Aynı zamanda modernizmin kapitalizmin krizleriyle ilişkisi⁸ ve bu organik ilişkinin özne, tarih ve toplumsal tahayyüle dair referanslarıyla kolektif belleğin radarındadır.

Matt Matsuda (1996), belleğin *fin de sicle* Avrupa'sında modernizmin karakteristik bir meselesi olarak ortaya çıktığını ve asıl olarak tarihin

⁶ Modernite geniş bir kavramsal paketle birlikte gelir. Modernite, "bilimsel ve teknolojik gelişimle körüklenen ve kapitalist pazar ekonomisinin -geniş ölçüde dünya çapında ve yoğun olarak ruhun her köşesine- yayılımının hâkim olduğu uzun bir tarihsel değişim dönemi" (Llyod, 2006: 183) olarak kabul edilir. Modernlik projesi, "İnsan aklını ve bu aklın düşündüklerine uygun olarak düzenlenecek bir yaşama biçimini ön plana çıkaran Aydınlanma hareketine bağlı olarak oluşup gelişen, modern dünyayı oluşturan bireyselleşme, sekülerleşme, endüstrileşme, kültürel farklılaşma, metalaşma, kentleşme, bürokratikleşme ve rasyonelleşme süreçlerini anlatan bir terim" (Urhan, 1999: 145) olarak tanımlanabilir.

⁷ Modernlik projesinin paramparça olduğunu ilan eden postmodernizm, "bazen iyimser (bize rehberlik edecek mutlak yeni ilkeler bulma çabası itibarıyla modernizm otoriter bir yaklaşımdı, postmodernizmin onu alaşağı etmesiyle insanlığın içindeki sonsuz fark alanları serbest kalıyordu), bazense kötümser (değerler çöplüğüne terk edilmiş) bir gözle değerlendirilir" (Mansfield, 2021: 234).

⁸ "Soyut düşünce olasılığının artmasından, artan sanayileşme ve kentleşmeden kaynaklanan hızlanan değişimden ve bunun sonucunda dini dünya görüşlerinin ve geleneksel siyasi otorite biçimlerinin azalmasından kaynaklanan varoluşsal bir kriz" (Olick ve Robbins, 1998: 115).

ivmesine karşı bir cevap olduğunu belirtir. Modernitenin ilerlemeci yönü en bariz şekilde tarih anlatısında ortaya çıkar. Modernizme içkin olan ilerlemeci tarih anlayışının bellek açısından önemi geçmişe, “kolektif bir deneyim sürekliliği olarak geçmiş duygusuna (Hobsbawm, 1999: 33), bakmanın ve onu yeniden organize etmenin farklı yollarının tezahürleri olmasıdır. Bu bağlamda Holokost örneği ana çekirdeği oluşturur. Holokost’un modernizm ve postmodernizmin dizgesine nasıl ve hangi bileşenlerle konumlandırılacağı tartışmaların merkezinde durur. Bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Holokost’u postmoderniteye giden yolda zaten başlamış olan bir gelişmede – sömürgeciliğin dehşeti, iki dünya savaşı, ırkçılık, çevresel tahribat vb.- yalnızca son ve en korkunç aşama olarak değerlendirirler (Olick ve Robbins, 1998: 119).⁹ Yüzyıla ve bellek çalışmalarına damgasını vuran bu derin iz, soykırım ve modernite arasındaki “organik” ilişkiyi savunan tartışmalar¹⁰ da göz önünde tutulursa, literatürü modernite ile gerilimli bir ilişkiye sevk etmiştir. Dolayısıyla, otantikliğin, özneliliğin ve alternatifin odağında; geleceğe dair kaygıların şimdiciliğe kapanmaya sebebiyet verdiği bir anlam dünyası şekillenmeye başlamıştır. Bu durum, kolektif belleğin çerçevelerini de değiştirir. Bunu nasıl yapar? “Kolektif” olanı yeniden tanımlayarak; kolektifi “ulus devlet” çerçevesine sıkıştırarak.

⁹ Holokost’un kendisini değil ama Holokost sonrasında bellek dizgesine nasıl yerleştirebileceği tartışması post-bellek tartışmalarına işaret eder. Wodak, “‘post-bellek’ kavramının (Hirsch 1997), Holokost’tan sağ kurtulanların anıları ile sonraki nesil arasında, travmatik olaylara parçalanmış duygusal göndermelerle bir ilişkiyi ima ettiğini” (2000: 279) belirtir. Bkz. Hirsch, M. (2008). “The Generation of Postmemory”, *Poetics Today*, 29 (1), 103- 128.

¹⁰ B. Zygmunt. (2016). *Modernite ve Holokost*. İstanbul: Alfa.

Kolektif belleğin modernite epizodundaki zorlu sınavının etaplarından biri de ulus- devlet olgusudur. 19. yüzyıl, ulus devletlerin kurulması ve köken icatları açısından güçlü ve kurucu bir kırılma noktasını imler.¹¹ “Yirminci yüzyılın kanlı tarihi, ulusların geçmişlerini nasıl organize ettikleri, yaratılış hikâyelerini nasıl oluşturdukları, gelenekleri nasıl icat ettikleri ve hafıza adına nasıl ve neden büyük şiddetin işlendiğiyle daha fazla ilgilenmemize neden oldu” (Blight, 2019: 241). Bu hamle meseleyi politik bir zemine taşıması açısından önemlidir (Hutton, 2015: 27) ve fakat aynı zamanda politika ile iktidarın sınırlarını birbirinden ayırması açısından eleştirilmelidir. Buradaki iktidar nosyonu,¹² toplumsaldan çok devlete ait kurumları ve bürokratik değerleri imleyen bir iktidar nosyonudur. Tüm bunlarla birlikte, kolektif belleğin dolayımına eksen politikadan kültüre kaydırılmış olur. Bu çerçevede ise bellek, bir anma işi “belirli bir topluluğun anıt mirasının sembolik bir ögesi' olarak tanımlanır” (Carrier, 2000: 42). Modern olan için bellek artık “modern öncesi toplumların sürekli geçmiş içinde yaşadığı yerde, çağdaş toplumlar belleği toplumsal yeniden üretimin sürekliliğinden ayırды;

¹¹ Olick ve Robbins, Hobsbawm’ın geleneğin icadı tezini hatırlatarak, on dokuzuncu yüzyıl ortalarından sonlarına kadar solmakta olan meşruiyetlerini destelemek için faydalı gelenekler ‘icat etme’ yönündeki devletler önderliğindeki çabaların çoğalmasına vurgu yaparlar. “Özellikle 1870’den sonra, kitle siyasetinin ortaya çıkışıyla bağlantılı olarak, siyasi liderler ‘toplumsal dokunun ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde ‘irrasyonel’ unsurların önemini yeniden keşfettiler. Pek çok düşünür böylece yeni bir ‘sivil din’ inşa edilmesini savundu” (1998: 117). Bu sivil din, eğitimde artan milliyetçilik içeriklerini, halka açık törenleri ve anıtların çoğalması anlamına gelmekteydi.

¹² Traverso Nora’nın patrimonial milliyetçiliği konusunda uyarıda bulunurken, onun tarih ile belleği karşı karşıya getirmesini eleştirir. “Hafıza mekânları, arşivlenmiş bir geçmiştir. Nora’nın tarihle bellek arasında kurduğu keskin ve neredeyse normatif karşıtlığın su götürdüğü muhakkak, bu karşıtlık tarihle belleğin birbirini dışladığını öne sürüyor, aralarındaki simbiyotik ilişkiyi tanımlıyor. Temel unsurlarına indirgenildiğinde, ölümün karşısına yaşamı, buradlığın karşısına uzaklığı, öznel katılımın karşısına nesnel yeniden inşayı, duyguların karşısına aklı, sıcaklığın karşısına soğukluğu, kutsalın karşısına dünyeviye koyar gibi, belleği sistematik bir şekilde tarihin karşısına koyan katı bir ikilik çıkıyor ortaya” (2018: 145).

bellek artık örtük anlamlar değil, açık işaretler meselesidir” (Olick ve Robbins, 1998: 121). Dolayısıyla baz alınan sosyolojik ve politik referansların hem yapısı hem de işlevselliği değişmiş olur.

Postmodernite ve Kolektif Bellek

Postmodernizmi, sanat ve mimariden, toplum bilimleri ve felsefeye kadar uzanan tanımlanmamış bir fikirler galaksisi olarak tarifleyen Sokal’a göre postmodernizm, “hemen hemen açık bir şekilde Aydınlanma’nın rasyonel geleneğinin reddi; deneysel testlerle hiçbir bağlantısı olmayan teorik söylemler ve bilimi bir ‘anlatı’, ‘mit’ ya da toplumsal inşadan (ve başka şeylerden) ibaret gören bir bilişsel ya da kültürel görecilikle tanımlanan entelektüel bir akımdır” (2011: 295).

Tol- Göktürk, postmodern durum ya da post- endüstriyel toplum olarak tanımlanan bu döneme ilişkin temel mekanizmanın esasında kapitalizmin üretkenlik ve teknolojik yetkinlerle dönemine uyumlanmasını içeren ana çekirdeğine vurgu yapar. Ulusal pazar merkezli liberal kapitalizm, daha sistematik ulusal devlet çekirdekli örgütlü kapitalizm ve esnek üretim, istihdam ve ucuz emek merkezli mekânını tüm dünyaya genişleten örgütsüz kapitalizm. Dolayısıyla, postmodernizm, bu üç tarihsel dönemin geçişlilik ve “kopuşlarıyla”¹³ beraber düşünülmelidir. Üretimdeki bu değişikliklere koşut olarak bunların ihtiyaç duyduğu birey, toplum, politika ve tarih tahayyülleri

¹³ “Bir kopmadan çok bir zincirdir bu ve birbirini izleyen karşılaşmalar yoluyla bir devamlılıktır” (Yılmaz, 2010: 46).

şekillenir.¹⁴ Emek rejiminin ve iktisadi yapının bu değişimlerinden kolektif bellek de etkilenir. Bu sebeple, postmodernite hattını izlemek, kolektif belleğin geçirdiği dönüşümler için anlamlı karşılıklar bulmamıza yardım eder.

Huyssen (1999), belleğin dirilişinin, ilerleme ve modernleşme ideolojilerinin kriziyle ve teknolojinin modernitenin yerleşik zamansal düzeninin çöküşündeki rolüyle ilgili olduğunu belirtir. Huyssen, ilerlemeye duyulan derin kırılmanın ve postmodern dünyanın yönelttiği tehditlere verilen “hararetili” bir yanıt olduğunu vurgular. Bu, Nietzscheci bir okumayla modernitenin ilerleme doğrultusunda bellek hattını unutmaya doğru sevk etmesidir. Zamansal düzenin çöküşü ve değişimi belleğin sadece içeriğini değil yapısını da doğrudan etkiler.¹⁵ Postmodernite’de bireyin belleği “protez”¹⁶ olarak tanımlanır. Postmodern bellek, tarihsel maddeci belleğin aksine “[yeniden] üretim ile öznelliğin üretimi arasındaki yeni kesişim

¹⁴ Postmodernizm bu bağlamda birikim rejiminde meydana gelen değişim ve kırılmaları ve bu kırılmaların yani maddi üretim koşullarını yaratan üretimdeki değişmelerin, toplumsal organizasyonlardaki farklılıkların iktisadi temele yaslanarak siyasi yönünü bütünlükle açıklamak ve sorgulamak için elzemdir.

¹⁵ Belleğin zamansallıkla ilişkisinin değişmesi, onun dışı yönelmesini zorunlu bir hale getirir. Bu bağlamda belleğin Augustinius’ta temellenen “içsel” merkezli teorisinin zemini kırılır. “Sözel işaretler, anlamları açısından nesneye bağlıdır, tersine değil: yani varlık, her zaman bilmeden önce gelir. Ve söz konusu nesne, zihne damgalanmış ve hatıra yoluyla geri çağrılabilen, hatıra sözel işaretiyle etkinleştirilen “içsel” bir nesnedir” (Reiss, 1982: 81) tanımı da artık eski güçlü karşılığına sahip olamaz.

¹⁶ Buradaki vurgu, bu “yapaylığın” her türlü, bireysel ya da toplumsal, bellek kavrayışımızı kökten değiştirmesidir. “Geçmişini kaydetmenin yeni teknolojik araçları genellikle ‘yapay’ olarak görülse de zamanla bunlar hafızanın kabul edilen kültürel yapısına dâhil edilir. Genişletmek gerekirse, belleğin toplumsal temellerine yönelik çağdaş ilginin izi, en azından kısmen, belleğin zihinden dış mekânlara tarihsel bir kaymasına kadar izlenebilir” (Olick ve Robbins, 1998: 113). Protez bellekteki vurgu ise onun deyim yerindeyse ideolojik bir aygıt misali çalıştırılmasıdır. Belleğin toplumsal temelleri bir boş gösteren haline gelirken, kültürel yapısı ise bir şeyleşmeler toplamı haline dönüşür.

noktalarının yol açtığı siyasi, kültürel ve iktisadi dönüşümleri kavrayamaz” (Read, 2014: 19- 20). “Protez bellek” terimi genellikle postmodernist teoriyle, teknolojinin bellek üzerindeki etkisiyle ve filmin ve daha yakın zamanda dijital teknolojinin, deneyimlenmemiş olayların anılarının 'implantasyonunu' mümkün kılabilme olasılığı ile ilişkilendirilir” (Radstone ve Hodgkin, 2003: 55). Alison Landsberg (2004) *protez bellek* kavramsallaştırmasıyla, belleğin kültür endüstrisinin kitlesel tüketimi içerisindeki rolünü göz önünde tutarak, belleğin mübadele edilebilirliğini tartışmaya açar. Çözülen kültürel biçimler, çözülen toplumsal bağların ve toplumsal öznelere toplamında muhayyel bir toplum manzarası ile maluldür. Postmodernist çağda, “postmodern anti-epistemolojinin deneyim ve bellek arasında zahmetsiz bir benzeşme sağladığı yerde” (Olick ve Robbins, 1998:120), bellek insana içkin bir şey olmaktan ziyade dışsal bir fenomen olarak konumlandırılır.¹⁷

Kolektif bellek literatürünü 1970lerden itibaren yaşanan *memory boom*-neoliberalizm arasındaki kesişimler ve kopmalar hattından ilerlemek, kolektif belleği doğrudan etkileyen tarihsel bağları takip etmek gereklidir.¹⁸ Belleğin salt “üstyapısal” olduğu iddia edilen, kültürel üretimi, artan bir şekilde “altyapısal” alana, “emeğin ve doğal kaynakların örgütlenmesine bağlıdır. Bu bellek patlaması maddi olmayan, güvencesiz ve zorla çalıştırmanın,

¹⁷ Bu dışsallık, aynı zamanda hegemonik bir hale gelmesi, yıkımı hazırlayan bir araçsallaşma durumu nedeniyle de ayrıca dikkate değerdir. “Geçmiş artık ne mutlak iyidir ne de aşkındır; şimdi'nin yavaşça değer kazandığı geçmişin değerini düşürür: Otoriteye karşı akıl, hatta aklın otoritesi geçer akçe haline gelmeye başlar” (Yılmaz, 2010: 44).

¹⁸ “1970’lerin ortalarından sonra kapitalist sistemin içine girdiği yapısal/ genelleşmiş krize yönelik küresel finans kapitalin hamlesi olarak gerçekleşti. Kapitalist yıkımın en şiddetli şekilde hayata geçirilişini kapsayan neo-liberal politikalar yakın döneme damgasını vurdu” (Yaraşır, 2021: 9- 10). Bu politikalar, kolektif bellek bileşenlerini de radikal bir şekilde etkiledi.

ekonomik işlem bölgelerinin, fikri mülkiyet haklarının, menkul kıymetleştiriminin, sömürünün ve ortak doğal kaynakların daha fazla kuşatılmasının doyumsuz bir yoğunlaşmasıdır” (Allen, 2016: 373).

Modernite'nin verdiği özgüvenin çöküşü ve “postmodernite'nin çoğulcu seçmeciliğinin yükselişiyle birlikte, “merkezi kümeler’, ‘değer hiyerarşileri’ ve ‘temel koordinasyonlar’ın yerine; dönen, dağınık, koordine edilmemiş değer ve anlam üretimi koyulmuştur” (Bauman, 2015: 40).¹⁹ Diğer yandan, “toplumsal olanı katmanlara ayırıp bulanıklaştırarak içinden geçen bölünmenin etkilerini kısmak söz konusudur” (Rosanvallón, 2004: 85). Harvey bu yoğunlaşmanın esasen bir çöküşün işareti olduğunu belirtir. Dünyanın zamansal düzeninin böylesine çöküşü, aynı zamanda geçmişin de tuhaf bir biçimde ele alınmasına yol açar. Postmodernist deneyim, büyük anlatılarla eş tuttuğu modernizm nezdinde²⁰ “yol açtıkları yıkımdan ötürü

¹⁹ Tol- Göktürk, bu tavrın sonucunun –örgütlenme, işleyiş, talepler ve yaşamın her alanına sirayet eden bir eşitmiş izlenimi veren eşitsizlikler doğurduğunu vurgular. Buna göre dini cemaatler ile tüketici haklarını koruma derneklerinin ya da ırkçılık karşıtı hareketlerin eşitlenmesi gibi. Bu eşitleme onların merkezi olarak temsile dayanan siyasi alan içerisindeki konumları ile de pekiştirilir. “Bir başka açıdan bakıldığında, toplumsal hareketlerin ya da kimlik politikalarının kendi içlerinde oluşan hiyerarşininin de göz ardı edilmesi sonucunu doğurur” (2006: 197).

²⁰ “Anti-temeldencilik (*anti foundationalism*) ve bununla bağlantılı olarak büyük anlatıların sonu fikri, herhangi bir doğrunun dayanak olarak herhangi bir referansa gönderme yapamayacağını ve söz konusu modern temellerin güvenilirliklerinin ortadan kalktığı iddiasıdır” (Uzuner, 2016: 146). Bu açıdan bakıldığında postmodernizm belleği ana dinamosu olan referanslardan mahrum bırakır. Postmodern dönemde belleğin ahvalini düşünebilmek için bu nokta oldukça açıklayıcıdır.

eski büyük anlatıları reddeder; hatta eski yeni demeden büyük anlatıların tamamını reddeder” (Mansfield, 2021: 240).²¹

Memory boom için vurgulanması gereken önemli bir nokta ise onun her ne kadar bir hikâyeye çoğulluğu ve görülme ihtiyacından kaynaklansa da esasında “soyut” bir toplam olmamasıdır. Bellek patlamasının “hakikat komisyonları ve gelişen geçiş dönemi adaleti alanında devlet destekli suçların tanınması ve tazmin edilmesi, Avrupa, Latin Amerika ve Güney Afrika’daki demokratikleşme dalgaları” ahlaki, politik ve yasal sonuçlarıdır (Kattago, 2015: 9).²² Bu “somut” sonuçlar, politik ve kamusal muhalefetin kazandığı ilerlemeler sayesinde olabilmıştır. *Memory boom*, döneminin en önemli kavramlarından biri: geçmişle hesaplaşmanın kaynağı olarak öne çıkar. Sancar, 1980lerin başından itibaren “hafıza patlaması”, “hafıza’nın başkaldırısı”, “hafıza’nın intikamı”, “hafıza konjonktürü” gibi parolalarla nitelenen bir döneme işaret eder. “Özellikle Latin Amerika’da askeri diktatörlüklerin çözülmesi, Güney Afrika’da ırkçı rejimin çökmesi, Sovyetler Birliği ve Doğu Blok’unun dağılması, toplumların kendi geçmişleriyle ilişkilerinde bir değişim sürecine girmelerine yol açtı. Bu bağlamda, birçok ülkede geçmişle ilişki konusu yeniden masaya yatırıldı, yerleşik ilişki biçimleri sorgulandı, farklı ilişki seçenekleri tartışmaya açıldı, yeni ilişki

²¹ “Büyük anlatılardan küçük anlatılara geçiş, ‘küçük olan her şey güzeldir’ deyimiyile yüceltirilir. Büyük anlatılar ne kadar aydınlanmanın ve modernizmin ürünüyse, küçük anlatılar bir o kadar yerel ve gelenekseldir” (Tol- Göktürk, 2006: 83).

²² “1990’larla birlikte kavramın, ortaya çıkışını belirleyen özgül tarihsel bağlamı aşarak, genellikle iç savaşlardan ve diktatörlüklerden geçiş döneminin tahlilinde kullanılan bir üst kavram haline gelmesiyle birlikte, sorunu ifade etmek için, “geçiş süreci” ve bununla bağlantılı olarak “geçiş süreci adaleti” (*transitinal justice*) terimleri yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı” (Sancar, 2010: 27).

modelleri geliştirildi" (2010: 19). Travmatik bir geçmiş ile bellek arasında dünya savaşlarının yıkımı dolayısıyla kurulan ilişkinin iç içeliğine dikkat çekmek gerekir.²³ Bu şu anlama gelir: savaşın hafızasının modernist bir versiyonunun toplumsal yelpazede kilit bir kültürel ve politik varlık haline gelmesi. Dolayısıyla, kolektif bellek ve travma ilişkisinin başlangıcını on dokuzuncu yüzyıla kadar götürebileceğimiz, yirminci yüzyıla kadar devam eden bir tarihsel gelişimi gözetmek durumunda kalırız.²⁴ Toplumsal ve siyasi olarak zor dönemleri ve bu dönemlere uyumlanmayı açıklamanın geleneksel yollarının, belleğin yükselişiyle çakışması oldukça anlamlı bir veridir. Belleğin bu, "yeni teorik görünürlüğü, modern dönem boyunca ortaya çıkan [savaşın her aşamasıyla doğrudan ilişkili olan] bir dizi uzun vadeli gelişmeye karşılık gelmiştir" (Barash, 2017: 255- 256).²⁵ Kolektif bellek çalışmaları açısından belleğin bu yükselişini açıklamak için bellek patlamasının ortaya çıkış koşullarını ve dinamiklerini açıklıkla sergilemek gerekir. Bellek patlaması, geçici bir popülerlikten ziyade, kültürel paradigmada yarattığı radikal değişiklikler ile kolektif belleğin daha sonraki gelişimi için önemli bir noktadır.

²³ "Young, Büyük savaşın "modern" fikrinin ana kaynağı olup olmadığı veya kökenlerinin modernitenin ortaya çıkışından önce olup olmadığı konusunda tartışmalar olduğunu aktarır. Hatta bunu bir adım ileri taşıyarak, "1914 öncesi ortaya çıkan kültürel 'modernizm' imgelerinin, savaşın ideolojik olarak şekillenmesinde rol oynadığını" (2020: 20) ileri sürer.

²⁴ Alanda travma kavramının yükselişinin 1980lerde olması tesadüf değildir. "Avrupa'da 1980'lerin başlarında son derece tipik olan gelecek duygusu yitiminin, uygarlıktan bıkkınlık duygusunun, hatta giderek artan gelecek korkusunun nedenleri üzerinde durmakla birlikte ilerleme, evrenselcilik ve modernleşme ideolojisinin yaşadığı krize" (Huyssen, 1999: 44) denk gelir.

²⁵ "Sosyo politik alandan kolektif uyumu açıklamanın geleneksel yollarının düşüşü" ifadesinin üzerinde durulması gerekir. Yaşanan teorik makas değişimi, Marksizmin "popülerliğini" kaybettiği yıllara bir atıftır.

Bellek patlaması panoramasına genel rengini veren ana olgu kümesi vardır. İlki, “yirminci yüzyıldaki önemli olaylardan doğmasıdır: İki Dünya Savaşı²⁶, Holokost²⁷, sömürgeciliğin sonu ve Komünizmin çöküşü” (Kattago, 2015: 8)²⁸ olarak sayacağımız reel olaylardır.²⁹ İkincisi ise değişen ideolojik ve teorik zemindir. 1960ların kültür teorisi ile yapısalcılık çağının kendi alanını savunmasıyla (Radstone, 2000: 13) oluşan kurucu gerilim noktası, hâkim çerçeveyi çizer. Belleğin kültürel anlatılarla, bilinçdışı süreçlerle olan fırtınalı simbiyotik bağının kökenleri ya da belleğin değişen dönemler ve akımlarda geçirdiği teorik ve anlamsal evrim, kendi özgüllüğünü bulma çabası yine bu hatta aranmalıdır.

Kolektif bellek literatürü için bellek patlamasının esas önemi, kolektif belleğin yeni bir teorik ve toplumsal görünürlülük kazandığı; kolektif belleğin yapısına ve sınırına dair yeni bir dönemi imlemesidir. Hâlihazırda insanlık tarihi kadar eski olan bir kavramın, tarihin önemli bir kriz döneminde bu denli hevesle ilk kez keşfedilmiş olması³⁰, kurucu bir nokta

²⁶ Savaşlar hem ulusal bellekteki değişen rolleri ve araçsal kullanıma uygunlukları açısından hem de savaş anıtları, müzeler gibi somut bellek formlarının usul ve esas değişimlerini izleyebilmek açısından oldukça belirleyici bir roledirler. Bellek dizgesine güçlü müdahaleler olarak “modern” belleğin kurucu unsurları olarak değerlendirilmeleri –hem paylaşım hem dönüşüm açısından oldukça önemlidir.

²⁷ “Savaşlar hem bugüne hem de geçmişe karşı yeni tutumlar yaratırken, Holokost’un daha belirleyici bir temsil krizi yarattığı söylenebilir” (Olick ve Robbins, 1998: 119).

²⁸ “Savaş sonrası akıl ve rasyonaliteye karşı ortaya çıkan radikal bir şekilde yıkıcı görüşler, insan ruhuna ve onun ilerlemesine ilişkin daha önceki doğrusal tarih görüşlerin ve büyük anlatıların eleştirisini sunan bir bakış açısı ortaya çıktı” (Winter, 2006: 33).

²⁹ Young ilk dünya savaşının ne denli kurucu bir etkisi olduğunu şu sözlerle vurgular: “1914-18 savaşı ‘Büyük’ (*Great*) olarak adlandırıldı, çünkü sonrasında hayal güçlerini sömürgeleştiren her olaydan daha çok bu savaştı” (2020: 26).

³⁰ Blight, yüz yılı aşkın bir süreye dönüp bakıldığında – 1890- 1920 arasında- Batı dünyasının iki ana bellek patlaması yaşadığını aktarır. Bu patlamanın kökleri “imparatorlukların çöküşünde, yeni ulus-devletlerin kökeninde, yok olan dünyalar ve kültürler için bir nostaljide, endüstriyel ve

haline gelmesi, bu durumun ardındaki dinamik ve kırılmaların sorgulanması gerekir.

Ulus devlet ve bellek arasındaki *memory boom* dolayısıyla kurulan hat, geçmişe dönük “araçsal” bir okumayla yeni bir formun inşası ile belirlenmiştir.³¹ Bu hattın ana çimentosu ise ulus devletlerin maharetle kullandığı kolektif kimliklerdir. “Kültürel, edebi ve politik aktörlerin yanı sıra, farklı lehçeleri konuşan, farklı yaşam tarzları yaşayan ve geçmiş üzerine inşa edilmiş geniş bir ortak kolektif kimlik” (Verovsek, 2017: 7) üzerinden ihtiyaç duydukları “hayali cemaati” yaratabilmişlerdir. Jay Winter bellek patlamasının en talihsiz özelliklerinden birinin bu durum, yani kolektif kimliklerin devletlerce manipülasyonu ve inşası, olduğunu belirtir. “Yorumcuların geçmiş olayların her anlatısını, bir devletin yurttaşlarının ortak mülkiyeti olarak anlaşılan, ulusal belleğin veya kolektif belleğin bileşenleri olarak alma eğilimleridir” (2006: 183). Belleğe dair araçsal yaklaşım gücünü ve etkinliğini buradan beslenerek kurar.³²

kentsel yabancılaşmada, yeni icat edilmiş geleneklerde ve yaygın anıt inşasında, ulusal takvimlerdeki kutlama günlerinde ve çalışmalarında hafızayı araştıran bir dizi büyük entelektüelde (Henry Bergson, Sigmund Freud, Marcel Proust, Virginia Woolf, Maurice Halbwachs ve diğerleri dâhil) bulunabilir” (2009: 243).

³¹ “Bu dönem, aynı zamanda ‘atalara ait’ ulusal geleneklerin benzeri görülmemiş ve kasıtlı olarak icat edildiği dönemdi. Halk hikâyelerinin, tarihi hatıraların ve kültürel normların, ulusal tarihlere duygusal ve ahlaki etki sağlayan anlatılara ‘etik olarak kurucu hikâyelere’ dönüştürülmesinde büyük ustalıkla kullanıldı” (Pascal, 2009: 10).

³² Araçsal olması demek her zaman pejoratif bir anlama sahip olduğu anlamına gelmez. “Kolektif hafıza, geçmişe dair hatıraların toplamını değil; geçmişle ilişkinin belirlenmesini ya da yeniden belirlenmesini ifade ettiğine göre, hatırlama da, her zaman belli amaçlar için harekete geçirilen bir süreç olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle, hatırlamanın araçsallığından ya da araçsallaştırılmasından yakınmak, kolektif hatırlama sürecinin doğasını yeterince kavramamak anlamına gelir” (Sancar, 2010: 55).

Sonuç

Dan Stone, belleğin görünürde geçmiş hakkında konuştuğunu fakat esasında geleceğe baktığını söyler. Stone'a göre bu meta-tarihsel bir sorundur, "çünkü geçmişi anlama sorunu, tarihin şimdiki zamanda oynadığı role ve anlamın tarih mi yoksa bellek tarafından mı (ve nasıl) oluşturulması gerektiğiyle ilgili yarı felsefi bir sorudur" (2013: 2). Dolayısıyla bu felsefi soruna bütünlükçü bir yaklaşım ve toplumsal belleğin hangi düşünsel ve kavramsal izleğe yaslanarak ele alınacağı meselesi oldukça önemlidir. Bu dönüşümü neden ve sonuçlarıyla analiz etmeden kolektif bellek haritalaması yapmak eksik bir girişim olarak kalır. Çalışmada, modernite ve postmodernite geçişliliğinin odağa alınması, tüm kesintileri ve süreklilikleri gözetme çabası bu bütünlükçü bakışa yöneliktir.

Modernite postmodernite epizodundaki kopuşlar, süreklilik ve dönüşümler bize çağın ufkunu ve ufkun belirlediği eleştiri, tartışma ve eyleme metotlarındaki farklılıklar hakkında geniş kaynaklar sunar. Bu bağlamda postmodernite mefhumu salt bir düşünsel düzlem olarak değil, gündelik ve toplumsal hayatın somut dönüşümlerinin de bizatihi merkezinde yer alır.³³ Belleğin, "Yirminci yüzyılın başında, modernist yeniden kuramsallaştırılmasında öne çıkan, uzamsal metaforları" (Schwarz, 2003: 142)

³³ Bu sebeple modernite, bir periyot kesinliği değil, ilişkisel sürecin duraklarından biri olarak kavranmalıdır. "Tarihselleştirme konusundaki tüm çabalarımıza rağmen, belleğin tarihi, modernite tarihlerimiz tarafından kapsamaz. Antik çağda ve Orta çağda bellek üzerine yapılmış araştırmalar bu sonucu destekler niteliktedir" (Kansteiner, 2002: 184).

sarsılmıştır.³⁴ Artık sahnede, “geçmişe duyulan hayranlık, bellek gereksinimi ile hızlı unutmaya temposu arasında bocalayan yeni postmodern zamansallık” (Huysen, 1999: 183) bulunmaktadır. Bu çerçevede, “postmodernizmin ya da ‘geç modernitenin’, parçaların birbiriyle ilişkisini, onlardan önceki ya da sonraki bütüne başvurmaksızın, yalnızca birbirlerinden farklılıkları üzerine kuran kabullerin [de] tartışmaya açılması gerekir” (Zaretsky, 1995: 256; akt. Tol- Göktürk, 2006: 197).

Kolektif bellek kavramının atıfta bulunduğu tüm sosyal olgular ve kavramın kendi serüveni içerisinde geçirdiği dönüşümler –örneğin tarih yazımında, toplumsal aidiyetlerin, ulus devletlerin nezdindeki etkin araçsallığında- yüzyıla damgasını vuran bu ana izlekten bağımsız düşünülmemelidir. “Sosyal çevrenin değişimi ile unutmaya, unutmaya ile birlikte yeniden unutulmaları hatırlama gereği, hatırlananların yeniden organize edilmesi gerekir. Organize edilenler ise, şimdinin siyasal iktidarının sosyal ve politik çerçevesine göre belirlenir. Böylece, geçmiş, yeniden oluşturulup dondurulur” (Tuğrul, 2021: 77).

Kesişimsel bir çalışma alanı olarak kolektif bellek modernitenin müphemlikleri ve ambivalansları karşısında görece belirsiz ve kaygan bir statüde durur. Belleğin bu değişen epistemolojik yolculuğu, kavrama ilgi duyan tüm alanların ne tür benzerlikler ya da farklılıklar gösterdiğinin takip

³⁴ Bu noktada, postmodernizm öncesi bellek ve mekân ilişkisinin bir sabitlik olarak düşünülmemesi gerektiğini vurgulamak önemlidir. “Mekânsallık metaforu, modern öncesi bellek düşünceleri için o kadar merkezidir ki hafızanın imgeleri ve mekânları, sanki bunlar metafor değilmiş de bağımsız varlığa sahip şeylermiş gibi ele alınırdı” (West, 2003: 63). Buradaki vurgu, postmodernizmin daha önce tecrübe edilmemiş bir çözüme getirmesi durumudur. İmge ve uzam belleğin hep vazgeçilmez bir parçası olagelmişti.

edilmesiyle mümkün olur. Buradaki risk kavramın ya abartılması ya da aşırı basitleştirilmesidir. Dolayısıyla modern zamanda kolektif belleğin yerini inceleyen bir eleştirel alternatif, modernitenin akıl, nesnellik ve hakikat kavramlarını da tartışmaya açmak durumundadır. Bu tartışma, bu kavramlara –postmodern tavrın yıkıcı rüzgârına karşı- belli bağlamlarda bir “sahip çıkmayı” da içermesi açısından kolektif bellek için oldukça önemlidir. Bir disiplin olarak bellek çalışmalarının tarihsel analiz ile mesafelenmesi ve postmodernizm ile imtihanı da esasen bu konu üzerinde döner: tarihsel çalışmalarda nesnellik fikrini ilga etme. Bu meydan okuma, iki ana noktada güvensizlik yaratır. Bireyin failliğini, kültürel göstergelerin kuruculuğuna indirgemek tarih ve insan ilişkisinin çarpık bir yansıması; temsillerle faillik arasındaki ilişkinin –temsilleri kimin yarattığı, kimin özdeşleştirdiğine dair cevapsız sorularla- kanıtla ilişkin bir kayıtsızlık hali. Bu iki hal, ideoloji bahsinde kristalleşen bir kör düğüm oluşturur. İdeolojinin ve hafıza-tarih bağlantılarının nasıl çözüleceği sorusu önemlidir. Başka bir deyişle, “bir fenomen olarak belleği, *causa sui* (kendi kendinin nedeni) olarak inceleme tehlikesi vardır. Ancak bu sorun, yalnızca bellek çalışmalarının metodolojik bir sorunu değil, aynı zamanda 'hafızanın' çağdaş toplumlarda sahip olduğu karmaşık yerin bir yansımasıdır” (Stone, 2013: 155). Bu bakışla, belleğin sadece inşa edilen ve kurgulanan bir şey olmaması demek insanlar ve toplumlar arası maddi ilişkileri yok saymamak anlamına gelir. Belleğin inşa edilen bir olgu olması belirli mücadelelerle iç içe olması anlamına gelir. “Hatırlamanın, geçmişi bugünün anlam ihtiyaçları ve bağlamları çerçevesinde yeniden inşa ederek canlandırma edimi olma özelliği, bu mücadeleler içinde daha belirgin hale gelir” (Sancar, 2010: 54). Dolayısıyla da

insanların dünyayı bu ilişkiler vasıtasıyla aktif olarak dönüştürebileceği düşüncesini yeniden gündemimize almamızı sağlar.

Bellek için modernizm postmodernizm geçişi bütünsellikten daha parçalı bir yapıya kayma olarak genel hatlarıyla çizilebilir. Bu hatta iki çatışan kavram öne çıkar, şimdiye ait akıl ve geçmişten gelen otorite, toplumsal hayatta karşılıklarını iki alanda serimlerler: “deneyim alanı” ve “beklenti ufku”. Bu iki makasın açılmasıyla geçmişin temel bir başvuru noktası olarak pozisyonu farklılaşır. Kültürde kodlanmış ya da kanon haline getirilmiş geçmişin alanı gittikçe daralır. Buna karşılık yeniden yoruma açılan, yeni toplumsal-kültürel işlevler yüklenmiş aynı geçmiş ‘bir deneyim alanı’ haline gelir: Şimdi'nin insanları ‘beklenti ufuklarını’ belirlemek için geçmişe başvururlar (Yılmaz, 2010: 44). Yılmaz, bu durumda geçmişe dair, esasen geçmişle araya mesafe koymaya dair, alınacak iki tavırdan bahseder: “Tarihsel araştırma ve geçmişin yadsınması (geçmiş silip atalım)”. Bu tutumlar salt yazınsal farklılıklar anlamına gelmez, geçmişin bu minvalli “işlenmesi” ideolojiden bağımsız değildir. Tüm bu kırılmalar ve çatlaklar arasında ana mekanizma deneyim/var oluş ve bellek arasındaki bağlantıların sönümlenmesidir. Yılmaz, modernlerin “anlam borcunu” sildiklerinin altını çizer (agy. 52). “Anlam borcunun” silinmesi, her şeyden önce zihniyetlerin ve onların temsillerinin muğlaklaşması ve bu muğlaklaşmanın getirdiği bilişsel ve toplumsal dağınıklığa gönderme yapar.³⁵

³⁵ Hartog, bu kırılmayı şöyle açıklar: “geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkinin geçmişe başvurularak düzenlendiği, geleceğin geçmişi kopya etmeyip ötesine de gitmediği dönemlerde, insanın zihni nereden nereye gittiğini biliyordu” (2000: 204).

Belleğin bir kültür tarihi alanı olarak kurumsallaşmasından³⁶ gelen, temsiliyet gücünün, son yılların en verimli araştırma konularından biri olması, “bu alanın, her halükarda, tarihte, anıtlar gibi belleğin *lieux de mémoire*'daki (hafıza yerleri) temsillerine odaklanmaktan, belleğin toplumsal boyutunu vurgulamaya yönelik olarak gelişmiş” (Stone, 2013: 8) olmasının altını çizmek gerekir.³⁷ Toplumsal bilinç ve bellek arasındaki ilişkilerin, geçmişle kurulan bağların nicelik ve nitelik olarak değişiminin belleğin toplumsal boyutunu kavramak için oldukça elzemdir. Aksi takdirde, orta ve uzun vadede meydana gelebilecek durum, büyük ve monolitik anlatıların baskısından özgürleşmekten ziyade mevcut eşitsizliklerin, mevcut güç dağılımını besleyecek bir noktaya erişmesidir. Bu noktada, esas çelişkinin üstü örtülür, “dünyevi iktidarın, yeniden dağılım ilkelerini korumak veya dönüştürmek yoluyla, farklı sermaye türlerinin dağılımlarını sürdürme veya dönüştürme iktidarı olduğu o kadar aşikârdır ki unutulur” (Bourdieu, 2016: 269- 270). Winter belleğin gizemli bir şekilde tartışmaları örtmediğini ya da tartışmalı bir geçmişin meşruiyetini de yine aynı gizemli yolla yapmadığını; daha ziyade tartışmaya açık anlatıları ve geçmişin bugündeki uyumsuz hesaplarını somutlaştırdığını vurgularken de benzer bir noktaya işaret eder (2009: 99).

³⁶ “21. Yüzyılın başında, tarih biliminde ilk kez geçici bir ‘bellek patlaması’ olarak algılanan şey, köklü bir kültür tarihi alanı haline gelmişti” (Hutton, 2015: 26- 27).

³⁷ Bu bağlamda, bellek ve temsil arasındaki izler söylemsel olarak kurulan bellek izleri hatundan ilerlemek zorundadır. “O halde bu şekilde, ‘geçmiş olduğu gibi’, yok (*absent*) bir araştırma nesnesi olarak düşünebiliriz, mevcudiyeti (yok mevcudiyeti), sahip olduğumuz tek ‘gerçek geçmiş’ olan geriye kalan izleriyle belirtilir. İzler, aslında bir tür söylem-dışı gerçeklik olma anlamında tarihinin göndergesi olarak değil, tarihsel anlaşmazlıklar için son temyiz mahkemesini oluşturan, tabiri caizse, tabana vururlar ama söylem içinde bir tabana” (Jenkins, 1995: 17).

Kaynakça

- Allen, M. (2016). "The Poverty of Memory: For Political Economy in Memory Studies". *Memory Studies*, Vol. 9(4), 371–375.
- Barash, J. A. (2017). "Collective Memory". Sven Bernecker ve Kourken Michaelian (Ed.) içinde *The Routledge Hand Book of The Philosophy of Memory*. 255- 267. Routledge.
- Bauman, Z. (2015). *Özgürlük*. İstanbul: Ayrıntı.
- Blight, D. W. (2019). "The Memory Boom: Why and Why Now?". Pascal Bayer ve James V. Wertsch (Ed.) içinde *Memory in Mind and Culture*. 238- 251, Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2016). *Akademik Aklın Eleştirisi Pascalca Düşünme Çabaları*. İstanbul: Metis.
- Carrier, P. (2000). "Places, Politics and The Archiving of Contemporary Memory in Pierre Nora's Les Lieux de memoire". Susannah Radstone (Ed.) içinde *Memory and Methodology*, 37- 58, Bloomsbury.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. İstanbul: İletişim.
- Fritsch, M. (2005). *The Promise of Memory History and Politics in Marx, Benjamin and Derrida*. State University of NewYork. Press Albany.
- Hartog, F. (2000). *Tarih, Başkalık, Zamansallık*. Ankara: Dost.
- Hirsch, M. (2008). "The Generation of Postmemory". *Poetics Today*, 29 (1), 103- 128.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. İstanbul: Metis.

Hobsbawn, E. (1999). *Tarih Üzerine*. Ankara: Bilim Sanat.

Jenkins, K. (1995). *On "What's History?" From Carr and Elton to Rorty and White*. Routledge.

Kansteiner, W. (2002). "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory". *History and Theory*, 41(May), 179- 197.

Kattago, S. (2015). "Introduction: Memory Studies and Its Companions". Siobhan Kattago (Ed.) içinde *The Ashgate Research Companion to Memory Studies*, 1- 23, Ashgate.

Kuhn, A. (2000). "A Journey Through Memory". Susannah Radstone (Ed.) içinde *Memory and Methodologies*, 179- 198, Bloomsbury.

Landsberg, A. (2004). *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. Chichester, West Sussex: Columbia University Press.

Lukacs, G. (2021). *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?*. İstanbul: Yordam.

Llyod, S. (2006). "Post-modernizm, Modernite ve Muhalefet Geleneği". Stuart Sim (Ed.) içinde *Post-modern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, Ankara: Babil.

Mansfield, N., (2021), *Öznellik Freud'dan Haraway'e Benlik Kuramları*. İstanbul: Babil.

Matsuda, M., (1996), *The Memory of Modern*. Oxford University Press.

Maza, S. (2022). *Tarihi Düşünmek: Geçmişin Değişen Eşkâli*. İstanbul: Fol.

Nalbantoğlu, Ü. (2010). *Yan Yollar Düşünce, Bilgi, Sanat*. İstanbul: İletişim.

McGrattan, C. (2013). *Memory, Politics and Identity Haunted by History*. Palgrave Macmillan.

Olick, J. K.; Robbins, J. (1998). "Social Memory Studies: From "Collective Memory" to The Historical Sociology of Mnemonic Practices". *Annu. Rev. Sociol.* 24, 105- 140.

Radstone, S.;Hodgkin, K. (2003). "Propping The Subject: Introduction". Susannah Radstone ve Katharine Hodgkin (Ed.) içinde *Memory Regimes*, 55- 60. Routledge.

Radstone, S. (2000). "Working with Memory: An Introduction". Susannah Radstone (Ed.) içinde *Memory and Methodology*, 1- 25, Bloomsbury.

Read, J. (2014). *Sermayenin Mikropolitikası Şimdiki Zamanın Tarih öncesi ve Marx*. İstanbul: Metis.

Reiss, T. J. (1982). *The Discourse of Modernism*. Cornell University Press.

Sancar, M. (2010). *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim.

Schwarz, B. (2003). "'Already The Past" Memory and Historical Time". Susannah Radstone,

Katharine Hodgkin (Ed.) içinde *Regimes of Memory*. Londra: Routledge.

Schwartz, B. (1982). "The Social Context of Commemoration: A study in Collective Memory". *Social Forces*. 61(2), 374–402.

Sohn- Rethel, A. (2011). *Zihin Emeği- Kol Emeği Epistemoloji Eleştirisi*. İstanbul: Metis.

Sokal, A. (2011). *Post modernizmin Bilimsel, Felsefî ve Kültürel Eleştirisi*. İstanbul: Afa.

Stone, D. (2013). *The Holocaust, Fascism and Memory: Essays in the History of Ideas*. Palgrave Macmillan.

Tol- Göktürk, E. D. (2006). *Dünden Yarına Yurttaşlık: 21. Yüzyılda Yurttaşlık, Ulus Devlet ve Küreselleşme*. İstanbul: SAV.

Tuğrul, S. (2021). *Yitik Bellek: Yas, Kimlik, Yüzleşme*. Ankara: Dipnot.

Winter, J. (2006). *Remembering War: The Great War Between Memory and History in The Twentieth Century*, Yale University Press.

Wood, M. E. (2007). *Marx'a Dönüş*. İstanbul: Kalkedon.

Wood, M. E. (2013). *Yurttaşlardan Lordlara Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Yordam.

Urhan, V. (1999). "Modernizm, Post modernizm ve Personalizm". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2 (8), 143- 168, Ankara: Doğu Batı.

Yaraşır, V. (2021). *Ters Dalga Tarih ve Pratik*. Elyazmaları.

Yılmaz, L. (2010). *Modern Zamanın Tarihi Batı'da Yeni'nin Değer Haline Gelişi*. İstanbul: Metis.

Young, N. (2020). *Postnational Memory Peace and War: Making Pasts Beyond Borders*, Routledge.

Güvenin, Akışın ve Kritik Yoğunluğun Mobil Sosyal Ağ Uygulamaları Sürekli Kullanım Niyetine Etkisi

Görkem ERDOĞAN*

Öz

Mobil sosyal ağ uygulamaları, dünya çapında kullanıcı sayısında hızlı bir artışa tanık olmuştur. Diğer taraftan Türkiye’de mobil sosyal ağ uygulamalarının sürekli kullanım niyetleri öncüllerinin incelenmesi hakkındaki araştırmalara çok az ilgi gösterilmiştir. Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı, güven, akış deneyimi ve kritik yoğunluğu değişkenlerinin sürekli kullanım niyeti üzerindeki etkisini inceleyerek bu boşluğu doldurmaktır. Çalışmada anket yöntemiyle 424 katılımcıdan toplanan veriler analiz edilmiştir. Sonuçlar hem yaygınlığın hem de güvenin, kullanıcıların sürekli kullanım niyetlerini belirleyen akış deneyimlerini etkilediğini göstermektedir. Ayrıca araştırma bulguları, güven ve kritik yoğunluğun sürekli kullanım niyeti üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermiştir. Bu çalışmanın sonuçları mobil sosyal ağ uygulamalarının yöneticilerine ve pazarlamacılarına kullanıcıların sürekli kullanım niyetini anlamak için güven, akış deneyimi ve kritik yoğunluk hakkında güçlü bilgiler sağlayabilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Mobil Sosyal Ağ Uygulamaları, Sürekli Kullanım Niyeti, Akış.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Bilim Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-2417-2718, gerdogan83@hotmail.com.

Erdoğan, G. (2023). Güvenin, Akışın ve Kritik Yoğunluğun Mobil Sosyal Ağ Uygulamaları Sürekli Kullanım Niyetine Etkisi, *Akademik Açı*, 3(2): 31-52/ doi: 10.59597/akademikaci.1342819

The Effects of Trust, Flow, and Critical Mass on Continuous Usage Intention of Mobile Social Networking Applications

Görkem ERDOĞAN

Abstract

Mobile social networking applications have witnessed a swift rise in the number of users worldwide. Little attention has been paid to research on the antecedents of the continued use intentions of mobile social networking applications in Turkey. Therefore, the main aim of this study is to fill this gap by examining the effect of trust, flow experience, and critical mass variables on continuous usage intention. In the study, data collected from 424 participants by the questionnaire method were analyzed. The results show that both ubiquity and trust significantly affect users' flow experiences, which further determine their continuous usage intention. In addition, research findings show that trust and critical mass have significant effects on the continuous intention to use. The results of this study can provide managers and marketers of mobile social networking applications with powerful information about trust, flow experience, and critical mass to understand users' continuous usage intention.

Keywords: Mobile Social Networking Applications, Continuous Usage Intention, Flow.

Giriş

Son zamanlarda bilgisayar ve kablosuz ağ teknolojilerindeki hızlı gelişmelere bağlı olarak mobil iletişim sistemlerine olan ilgi artmıştır. 2021 yılında dünyada akıllı telefon kullanan insan sayısı, 2011 yılına göre altı kattan daha fazla artış göstererek 4,7 milyara ulaşmıştır (Statista, 2021). Mobil teknolojilerin her geçen gün popülaritesinin artması ve daha gelişmiş hale gelmesi ile birçok kişi, iletişim dışında eğlence temalı etkinlikleri için akıllı telefonlar gibi mobil cihazları kullanmaktadırlar (Hsieh vd., 2011). Mobil cihazların eğlence etkinliklerinde tercih edilmesi, mobil sosyal ağları insanların günlük hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir.

Sosyal uygulamalar, sosyal ağ oluşturmak ve paylaşmak için bir yöntem sunmaktadır (Lee ve Kim, 2020). Facebook, Youtube, Instagram gibi sosyal ağ hizmetleri, dünya çapında kullanıcı sayısında hızlı bir artışa tanık olmuştur. 2021 yılında sosyal uygulamalara üye olan 190 milyon yeni sosyal medya kullanıcısı ile 2022 yılında dünyada 4,74 milyar kişi sosyal medyaları kullanmaktadır (DataReportal, 2022). Ortak ilgi alanlarına sahip kişilerin kendileri hakkında bilgi göndererek iletişim kurmalarını sağlayan sosyal ağ hizmetlerine bireyler diz üstü bilgisayarları veya mobil cihazları sayesinde ulaşabilmektedir (Chinomona, 2013). Kişisel veya diz üstü bilgisayarlar aracılığıyla ulaşılan sosyal ağ hizmetleri ile karşılaştırıldığında, mobil sosyal ağ uygulamaları (MSAU) kullanıcılara her yerde bulunabilirlik, anında ulaşım ve kolaylık gibi bazı avantajları sağlayarak her zaman ve her yerde arkadaşlarıyla etkileşim kurmasını imkân vermektedir (Zhou vd., 2010). Bu

avantajlar, MSAU kullanan bireylerin sürekli kullanım niyetlerini teşvik etmeye neden olabilmektedir.

Facebook, Youtube, Instagram, Tiktok, Twitter gibi birçok platformdan oluşan MSAU arasında rekabet yoğun olmaktadır. Neredeyse bütün MSAU sağlayıcıları, kullanıcıların platformlarına olan sürekli kullanım niyetini sağlamak için kullanıcılara en başında ücretsiz hizmetler sunmaktadır. Ancak, MSAU kullanıcıların geçiş maliyetleri düşüktür ve bir platformdan diğerine çok kolay geçiş yapabilmektedirler. Bu yüzden kullanıcıların sürekli kullanım niyetlerinin oluşumu MSAU sağlayıcıları açısından önemli bir duruma gelmiştir.

Akış, kullanıcı davranışını daha da etkileyen en uygun deneyimi temsil etmektedir (Finneran ve Zhang, 2005). İlgi çekici bir deneyim olmadan kullanıcılar, MSAU'nun güvenliği sağlayabileceğine inansalar bile MSAU sürekli kullanım niyetleri konusunda isteksiz olabilmektedirler. Bu nedenle, MSAU kullanıcısının kullanım niyetini etkileyen faktörleri incelemek için güven ve akış deneyimini entegre etmek gerekmektedir. Diğer taraftan Türkiye'de MSAU'nun sürekli kullanma niyetinin öncüllerini araştıran araştırmalar büyük ölçüde ihmal edilmiştir, bu nedenle mevcut ampirik çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Belirlenen bu literatür boşluklarına dayanarak, bu makalenin iki amacı bulunmaktadır. İlk olarak MSAU'nda deneyimlenen güven, akış ve kritik yoğunluk değişkenlerinin sürekli kullanım niyeti üzerindeki etkisini incelemektedir. İkinci olarak, makale, bu ilişkilerde kullanıcıların MSAU'na olan akışın aracılık rolünün ampirik bir araştırmasını sunmayı amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Mobil Sosyal Ağ Uygulamalarında Sürekli Kullanım Niyeti

Sosyal ağ hizmetleri kullanıcıların çevrimiçi sosyal ağlar oluşturmaya ve bu ağlardaki diğer kişilerle etkileşime girmesine izin veren popüler iletişim araçlarıdır (Subrahmanyam vd., 2008). MSAU, kullanıcıların kablosuz ağlar aracılığıyla ve genellikle konum tabanlı hizmetlerle sürekli olarak sosyal ağlarını oluşturmalarını ve bunlarla etkileşim kurmalarını sağlamak için akıllı telefonlar veya tabletler gibi mobil cihazlar için tasarlanmış yazılım uygulamalarıdır (Qin vd., 2018).

Chinomona (2013) mobil sosyal ağları kapsamında yaptığı çalışmada algılanan kullanılabilirliğin, algılanan kullanım kolaylığının ve güvenin kullanıcıların mobil sosyal yazılımı kullanma niyetleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağını ortaya çıkarmıştır. Lee ve Kim (2020) güven ve tatmin değişkenlerinden oluşan ilişki kalitesinin ve mobil sosyal uygulamaların kullanımına yönelik tutumun, mobil sosyal uygulamaları kullanmaya devam etme niyetini etkilediği sonucuna ulaşmıştır Qin vd. (2018) planlı davranış teorisini kullanarak yaptığı çalışmada MSAU'nı kullanma niyetini pozitif etkileyen öncüllerinin algılanan keyif, öznel norm, öz yeterlilik ve negatif etkileyen öncülünün algılanan risk olarak tespit etmiştir. Gao ve Bai (2014) bilgi sistemleri başarı modelini, ağ dışsallıklarını ve akış teorisini entegre ederek önerdikleri modelde mobil sosyal ağ hizmetlerinde akış, algılanan fayda ve tatmin değişkenlerinin devam etme niyetini belirlediğini ortaya çıkarmışlardır.

Akış

Akış, insanların tam bir katılımı hareket ettiklerinde hissettikleri bütünsel deneyimi temsil etmektedir (Csikszentmihalyi ve Csikszentmihalyi, 1988). Hoffman ve Novak (1996) akışı makine etkileşimi tarafından kolaylaştırılan kesintisiz bir yanıtlar dizisi, içsel keyif, öz bilinç kaybı ve kendini pekiştirme olmak üzere dört ana başlıkla karakterize edildiğini belirtmişlerdir. Akış halindeyken, insanlar etkinliklerine kendilerini kaptırırlar, öz bilinçlerini kaybederler ve çevrelerini kontrol altında hissederler (Csikszentmihalyi ve Lefevre, 1989). Akışkan bir işlem, sürükleyici ve eğlenceli bir deneyim gibi akış elde etmek için kullanıcıların MSAU kullanma becerileri ile işlem zorluğu ve kayıt bilgilerinin ifşa edilmesiyle ilgili endişeler gibi zorlukları dengelemesi gerekmektedir (Gao ve Bai, 2014). Akışı temsil etmek için algılanan keyif, konsantrasyon ve algılanan kontrol en sık kullanılan boyutlardır (Finneran ve Zhang, 2005).

Zhou (2013) akış deneyiminin mobil TV'nin kullanıcı tarafından benimsenmesine etkisi amacıyla yaptığı çalışmada akış deneyiminin algılanan kullanılabilirliği ve kullanım niyetini etkilediğini ifade etmiştir. Geçiş çalışmalarında mobil bankacılıkta (Zhou, 2012) ve çevrimiçi alışveriş sitelerinde (Hausman ve Siekpe, 2019) akış ile kullanım niyeti arasındaki ilişkiyi tespit etmişlerdir. MSAU kapsamında Gao ve Bai (2014) çalışmaları sonucunda akışın sürekli kullanım niyetini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H1: Akış, sürekli kullanım niyetini istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir.

Kritik Yoğunluk

Kritik yoğunluk, daha fazla büyüme yaratmak için gerekli olan bir sosyal sistemdeki bir yeniliği bireysel olarak benimseyenlerin sayısıdır (Rogers, 2003). Kritik yoğunluğa ulaşmak, kullanıcılara teknolojinin yaygın olarak kabul edildiği algısını verebilmekte, bu da teknolojiye olan güven veya teknolojiyi benimseme zorunluluğu hissi sağlamaktadır. Sosyal ağ hizmetleri kapsamında kritik yoğunluk algısı, diğer ağ üyeleriyle etkileşim yoluyla geliştirilir ve ağ faaliyetlerine ek kullanıcılar katıldıkça hızla güçlenmektedir (Chen vd., 2013).

Ku vd. (2013) kişisel bilgisayar tabanlı bir sosyal ağ hizmetlerinin kritik yoğunluğa ulaştığında, üyelerin onu kullanmaya devam etmeyi düşündüklerini belirtmiştir. Chen vd. (2012) kritik yoğunluğun Web 2.0 kullanıcılarının devam etme niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Normatif bağlılık değişkeninin aracı rolü ile algılanan kritik yoğunluğun sosyal ağ hizmetlerinde içerik oluşturma davranışlarını etkilediğini tespit etmiştir (Chen vd., 2013). Yen vd. (2019) MSAU kapsamında kritik yoğunluğunun sürekli kullanım niyetini etkilediği sonucuna varmışlardır. Literatürdeki bu çalışmalar ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Kritik yoğunluk, sürekli kullanım niyetini istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir.

Güven

Güven, karşı tarafın gelecekteki davranışına ilişkin olumlu beklentilere dayalı olarak savunmasız bir konuma yerleştirilmeye istekliliği temsil etmektedir (Gefen vd., 2003). Kullanıcılar bir MSAU'na kaydolduklarında kişisel bilgilerini sisteme girmektedirler ve bu bilgiler MSAU hizmet sağlayıcıları tarafından daha sonra izinsiz kullanma, üçüncü taraflara satma gibi uygunsuz şekilde kullanılabilir. Kullanıcılar MSAU'nda algılanan riskleri ve belirsizlikleri hafifletmek için bir mobil hizmet sağlayıcısına güven duymaları gerekmektedir (Zhou vd., 2010). Hizmet sağlayıcıları kullanıcılara uzun vadeli ilişki geliştirme sürecinde riski azaltabilecek ve kullanıcıların sürekli davranışsal niyetlerini artırabileceği güveni oluşturmalıdır (Belanche vd., 2014).

Geçmiş çalışmalarda mobile sosyal ağ hizmetleri kapsamında (Zhou vd., 2010) ve mobil bankacılık kapsamında (Zhou, 2012) güven ile akış arasında anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan mobil bankacılık (Zhou, 2012) ve mobile ödeme (Zhou, 2014) hakkında yapılan araştırmalarda güvenin davranışsal niyeti etkilediği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda oluşturulan üçüncü ve dördüncü araştırma hipotezleri aşağıda sunulmuştur:

H3: Güven, akışı istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir.

H4: Güven, sürekli kullanım niyetini istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir.

Yaygınlık

Yaygınlık mobil terminaller ve ağların yardımıyla kullanıcıların her an her yerden MSAU'na erişebilmeleri anlamına gelmektedir. Yaygınlık, diz üstü ve masa üstü bilgisayar aracılığı ile girilen sosyal ağ hizmetlerine kıyasla MSAU'nun ana avantajı konumundadır (Zhou, 2012). MSAU, kullanıcıları mekânsal ve zamansal sınırlamalardan kurtararak diledikleri her yerde ve zamanda ilgili hizmetleri kullanma imkânı sağlamaktadır.

Bir cihazın mobil olması için küçük, hafif ve her zaman açık olma yeteneğine sahip olması gerekmektedir (Kim ve Ammeter, 2014). Cep telefonları bu gereksinimleri karşılamakta ve üzerlerinde yüklü olan MSAU gibi uygulamalar gittikleri her yerde kullanıcılar tarafından erişilebilmektedir.

Kullanıcıların mobil bankacılık hizmetlerini benimsemesini akış deneyimi perspektifinden inceleyen Zhou (2012), yaygınlığın akış üzerinde pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Eğer MSAU sistemlerinin hizmetleri, uygun durumdaysa kullanıcılar faydalanabilmektedirler. Buna karşılık, kullanıcılar sıklıkla hizmetleri kullanamaz veya kesinti ile karşılaşır, deneyimleri olumsuz etkilenecektir. Bu durum sonucunda kullanıcılar zevk alamazlar ve MSAU üzerinde kontrol eksikliği hissedebilmektedirler. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H5: Yaygınlık, akışı istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilemektedir.

Metodoloji

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini 18 yaşından büyük olup Ankara'da yaşayan, daha önce MSAU deneyimi yaşamış bireyler oluşturmaktadır. Araştırma analizleri için anket uygulaması yapılırken evrenin tamamına ulaşmanın getirdiği zaman ve maliyet unsurları sebebiyle kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Dağıtılan toplam 450 anketten, eksik ya da yanlış yanıtlanan 26 anket sonucu çıkarıldıktan sonra son veri analizi için yüzde 94,2'lik bir yanıt oranını temsil eden 424 kullanılabilir anket alınmıştır. Kline (2011) örneklem büyüklüğünün araştırma modelinde kullanılan madde sayısının 10 katı kadar olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu öneriden yola çıkılarak araştırmanın örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu değerlendirilmektedir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yönteminden faydalanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklere ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise MSAU hizmetleri hakkında yaygınlık, akış, kritik yoğunluk, güven ve sürekli kullanım niyeti değişkenlerine yönelik sorular katılımcılara 7'li-Likert tipi derecelendirme şeklinde yöneltilmiştir.

Yaygınlık ölçeği için Lee (2005), akış ölçeği için Lee vd. (2007), güven ölçeği için Gefen (2002), kritik yoğunluk ölçeği için Yen vd. (2019) ve sürekli kullanım niyeti ölçeği için Bhattacharjee (2011) çalışmasından yararlanılmıştır.

Verilerin Analizi

Katılımcılardan elde anket verilerin analizleri, IBM SPSS 26 paket programı ile AMOS 24 paket programı ile yapılmıştır. IBM SPSS programı, keşfedici faktör analizi ve diğer istatistiki analizlerin hesaplamasında kullanılırken, AMOS paket programı doğrulayıcı faktör analizi ile hipotezlerin testi için kullanılmıştır.

Bulgular

Ankara’da yaşayan ve geçmişte MSAU’nu kullanmış katılımcıların demografik yapılarına ait bulgular incelendiğinde katılımcıların %52,30’unun (n=226) kadın, %46,70’inin (n=198) ise erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde %23,11’in (n=98) 18-30, %31,13’ün (n=132) 31-43, %19,58’sinin 44-56, %15,33’ünün (n=65) 57-69 ve %10,85’inin (n=46) 70 ve üstü olduğu belirlenmiştir. MSAU’nu kullanım sıklığı açısından, kullanıcıların yüzde 8,02’si (n=34) haftada bir ila beş kez, yüzde 4,48’i (n=19) altı ila on kez, yüzde 40,09’u (n=170) 11-15 kez ve yüzde 47,41’i (n=201) 15’in üzerinde kullandığı tespit edilmiştir. Katılımcıların en çok tercih ettiği mobil sosyal ağ uygulamasına ilişkin dağılıma bakıldığında; katılımcıların %14,39’ı (n=61) Facebook’u, %23,82’sinin (n=101) Instagram’ı, %23,35’inin (n=99)

YouTube'ı, %16,04'nün (n=68) Tiktok'u, %12,54'ünün (n=54) Twitter'ı ve %9,67'nin diğer uygulamaları tercih ettiği belirlenmiştir.

Doğrulayıcı faktör analizinde ilk olarak model uyum indeks değerleri incelenmiştir (CMIN=107,274; CMIN/DF=1,341; GFI=0,967; AGFI= 0,950; CFI=0,994; NFI=0,977; RMSEA=0,028). Araştırma sonucu tespit edilen uyum indeksleri değerleri ile Schermelleh-Engel vd. (2003) çalışmasındaki tavsiye edilen değerler karşılaştırıldığında, model uyum indekslerinin uygun olduğu değerlendirilmektedir. Her bir gizli yapının güvenilirliğini değerlendirmek için Cronbach Alpha ve bileşik güvenilirlik (CR) kullanılmıştır (Bagozzi & Yi, 1988). Tablo 1'e bakıldığında her ölçek için Cronbach's Alpha ve CR değerlerinin tavsiye edilen 0,7 değerinin aştığı görülmektedir (Hair vd., 1998; Nunnally ve Bernstein, 1994). Tüm faktörler için standardize regresyon katsayıları 0,50 değerini aşmakta ve $p=0,000$ seviyesinde anlamlıdır (Hair vd., 1992). Tablo 1'e göre her ölçeklerin AVE değerlerinin 0,824-0,508 arasında olduğu görülmekte ve Fornell ve Larcker (1981) çalışmasında tavsiye edilen 0,5 değerinden yüksektir. Bu değerlerden yola çıkılarak ölçeklerin yakınsak (convergent) geçerliliği sağladığı sonucuna varılmıştır. Ayırt edici (discriminant) geçerlilik için Fornell ve Larcker (1981) AVE değerinin karekökü ve faktörler arası korelasyon karşılaştırması kriterine bakılmış ve Tablo 1'de görüldüğü üzere ölçeklerin ayırt edici geçerliliğini de sağlanmıştır.

Tablo 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

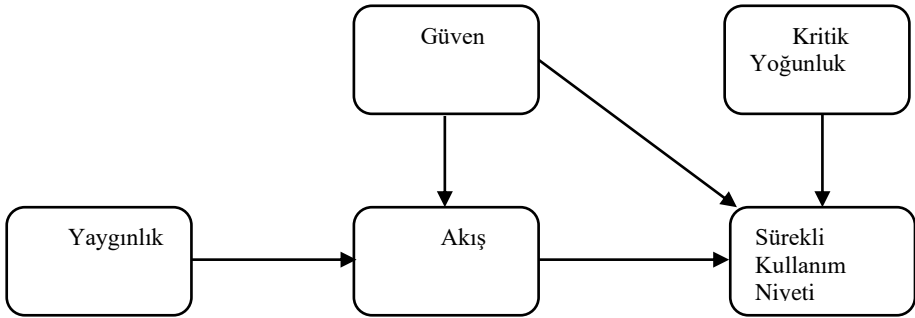
Ölçek	Cronbach Alpha	CR	AVE	Ayırt Edici Geçerlilik				
				YAY	GÜV	AKI	KYO	SKN

YAY	0,846	0,849	0,653	0,808				
GÜV	0,786	0,803	0,584	0,249	0,764			
AKI	0,931	0,933	0,824	0,153	0,229	0,908		
KYO	0,755	0,755	0,508	0,164	0,212	0,088	0,713	
SKN	0,943	0,939	0,837	0,369	0,362	0,288	0,328	0,915

Not: Koyu yazılar, AVE karekökü değerlerini göstermektedir.

YAY=Yaygınlık, GÜV=Güven, AKI=Akış, KYO=Kritik yoğunluk, SKN=Sürekli kullanım niyeti

Tüm uyum indeksleri tavsiye edilen limitler arasındadır, bu nedenle yapısal modelin istatistiksel olarak uygun ve hipotez testi için geçerli olduğuna karar verebilmektedir (CMIN=135,669; CMIN/DF=1,655; $p=0,000$; GFI=0,959; AGFI= 0,940; CFI=0,988; NFI=0,970; RMSEA=0,039). Şekil 1'den yola çıkılarak araştırmada sunulan tüm hipotezler desteklenmiştir.

Şekil 1: Hipotez Sonuçları

Not: * $p<0,05$; ** $p<0,01$; *** $p<0,0001$

Sonuç ve Tartışma

Araştırma kapsamında MSAU kullanıcıların sürekli kullanım niyetlerini etkileyen faktörler incelenmiştir. Literatürde de yer aldığı üzere (Hausman ve Siekpe, 2019; Gao ve Bai, 2014), analizler sonucunda sunulan ilk hipotez olan akış ile sürekli kullanım niyeti arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu elde edilmiştir. SMAU'nu kullanırken çok zevk alan ve tüm dikkati aktiviteye odaklanan kullanıcılar, gelecekte bu sosyal mobil uygulamayı kullanmaya devam etmeyi planlayacaklardır.

Analizler sonucunda MSAU kapsamında kritik yoğunluğun sürekli kullanım niyetini pozitif olarak etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır ve yapılan benzer çalışmalarda (Chen vd., 2013; Yen vd., 2019) da kritik yoğunluk ile sürekli kullanım niyeti arasında ilişkiler tespit edilmiştir. Kullanıcıların iletişim kurdukları birçok kişinin MSAU kullanması, kullanıcıların sürekli kullanım niyeti düzeyini arttıracaktır. Kullanıcıların MSAU'nu kullanarak iletişim kurdukları kişilerin gelecekte bu MSAU'nu kullanmaya devam edecek düşüncesi, onların bu sosyal ağ uygulamasını günlük hayatlarında her zaman kullanmaya çalışmalarına neden olmaktadır.

Güven, akış üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve aynı şekilde güven sürekli kullanım niyetini belirlemektedir. Çalışma sonucunda desteklenen bu iki hipotez Zhou (2012), Zhou vd. (2010) ve Zhou (2014) çalışmaları ile paralellik göstermiştir. MSAU'nun görevlerini yerine getirmek için gerekli bilgi ve yeteneğe sahip olması, kullanıcıların bu mobil uygulamayı kullanırken dikkatlerinin uygulamanın içeriklerine odaklanmasına ve kontrolün onlarda olduğunu hissetmesine neden olmaktadır. Ayrıca MSAU

kullanıcılara verdiği sözleri tuttuğu zaman, kullanıcıların sürekli kullanım niyet düzeylerinin arttığı görülmüştür.

Araştırmada geliştirilen son hipotez olan yaygınlık ile akış ilişkisi desteklenmiş ve MSAU kapsamında yaygınlığın akış üzerinde pozitif yönlü etkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, Zhou (2012) çalışmasının sonuçları ile örtüşmektedir. MSAU'nu her yerden ve her an kullanma imkanına sahip bireyler, uygulamayı kullanırken keyif almakta ve kontrolün kendilerinde olduğunu hissetmektedirler.

Araştırma sonuçlarının, literatür için önemli etkileri vardır. Türkiye'de MSAU kapsamında sürekli kullanım niyeti öncüllerini incelemeye yönelik çalışmalar eksik olduğundan, araştırma sonuçları MSAU araştırmalarına önemli bilgiler vermektedir. Araştırma, MSAU benimsenme sonrası kullanımına odaklanarak literatürdeki boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Sosyal ağ hizmetlerinde kullanıcıların sürekli niyetiyle ilgili önceki çalışmalar kalite (Lin vd., 2014), sürekli kullanım için tatminler (Han vd., 2015) ve alıcı niyetindeki tatmin (Zhou vd., 2012) hakkındaki değişkenleri içermektedir. Bu çalışma, yaygınlık, güven, akış, kritik yoğunluk ve sürekli kullanım niyetini içeren bütünleşmiş bir model önermektedir. Yaygınlığın kullanıcıların MSAU niyetleri üzerindeki etkileri tam olarak incelenmemiştir. Sonuçlar, yaygınlığın, akış yoluyla MSAU kullanıcısının sürekli kullanım niyetini etkilediğini göstermektedir. Ayrıca MSAU kullanıcılarının akış deneyimine ilişkin araştırmalar çok sınırlı olmuştur. Sonuçlar, deneyim olarak akışın sürekli kullanım niyeti üzerinde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışma sonunda elde edilen bulgular, MSAU hizmet sağlayıcılarına kullanıcı sürekli kullanım niyeti oluşturma açısından önem teşkil etmektedir. Sonuçlar güveni, akış deneyimini ve kritik yoğunluğu kullanıcıların MSAU sürekli niyetini teşvik ederken dikkate almaları gerektiğini ima etmektedir. İlk olarak, işletmeler kullanıcı güveni oluşturmaya büyük önem vermelidirler. MSAU kullanımıyla ilişkili belirsizlik ve potansiyel risk nedeniyle, kullanıcıların güvenini oluşturmak, akış deneyimi ve sürekli kullanım davranışları için kritik öneme sahiptir. İkinci olarak, işletmeler müşterilerin akış deneyimini en üst düzeye çıkarmak için çaba gösterebilirler. Örneğin, hizmet sağlayıcıları, kullanımı zevkli ve kontrolün kullanıcıda olduğunu hissettiren uygulama tasarlamak için kullanımı kolay uygulamalar oluşturmalı ve uygulamanın işlevlerini zenginleştirmelidir, bu sayede MSAU’nda kullanıcı dostu bir tasarım sunabilmektedir. Üçüncü olarak, kullanıcıların MSAU’nda kullanıcı sayısının artmaya devam edeceğini algıladıklarında, gelecek kazanımları hakkındaki beklentilerinde daha emin olurlar. Bu nedenle, MSAU uygulama geliştiricilerinin, MSAU uygulamalarını kullanarak kimlerin çevrimiçi olduğunu kontrol ederek kritik yoğunluğa ulaşmaya çalışmalıdır.

Bu çalışmanın örneklemini Ankara’da yaşayan bireyler oluşturduğu için gelecekteki çalışmalar, farklı örneklemler kullanarak bulguları doğrulayabilirler. Ayrıca gelecek çalışmalar algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, ilişki kalitesi veya tutum gibi diğer değişkenlerin MSAU’nda sürekli kullanım niyeti üzerindeki etkilerini inceleyebilirler.

Kaynakça

Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the academy of marketing science*, 16(1), 74-94.

Belanche, D., Casaló, L. V., Flavián, C., & Schepers, J. (2014). Trust transfer in the continued usage of public e-services. *Information & Management*, 51(6), 627-640.

Bhattacharjee, A. (2001). Understanding information systems continuance: An expectation-confirmation model. *MIS quarterly*, 25(3), 351-370.

Chen, A., Lu, Y., Wang, B., Zhao, L., & Li, M. (2013). What drives content creation behavior on SNSs? A commitment perspective. *Journal of Business Research*, 66(12), 2529-2535.

Chen, S. C., Yen, D. C., & Hwang, M. I. (2012). Factors influencing the continuance intention to the usage of Web 2.0: An empirical study. *Computers in Human Behavior*, 28(3), 933-941.

Chinomona, R. (2013). The influence of perceived ease of use and perceived usefulness on trust and intention to use mobile social software: technology and innovation. *African Journal for Physical Health Education, Recreation and Dance*, 19(2), 258-273.

Csikszentmihalyi, M. and Csikszentmihalyi, I.S. (1988), *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*, Cambridge University Press, Cambridge.

Csikszentmihalyi, M. and Lefeyre, J. (1989). Optimal experience in work and leisure, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 56 No. 5, pp. 815-822

DataReportal, (2022). Global Social Media Statistics. <https://datareportal.com/social-media-users>.

Finneran, C. M., & Zhang, P. (2005). Flow in computer-mediated environments: Promises and challenges. *Communications of the association for information systems*, 15(1), 4.

Fornell, C. and Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

Gao, L., & Bai, X. (2014). An empirical study on continuance intention of mobile social networking services: Integrating the IS success model, network externalities and flow theory. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.

Gefen, D. (2002). Customer loyalty in e-commerce. *Journal of the association for information systems*, 3(1), 2.

Gefen, D., Karahanna, E., & Straub, D. W. (2003). Trust and TAM in online shopping: An integrated model. *MIS quarterly*, 51-90.

Hair, J., Anderson, R., Tatham, R., & Black, W. (1992). *Multivariate data analysis with readings*. New York, NY: Macmillan.

Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1998). *Multivariate data analysis*. New York, NY: Macmillan.

Han, S., Min, J., & Lee, H. (2015). Antecedents of social presence and gratification of social connection needs in SNS: a study of Twitter users and their mobile and non-mobile usage. *International Journal of Information Management*, 35(4), 459-471.

Hausman, A. V., & Siekpe, J. S. (2009). The effect of web interface features on consumer online purchase intentions. *Journal of business research*, 62(1), 5-13.

Hoffman, D. L., & Novak, T. P. (1996). Marketing in hypermedia computer-mediated environments: Conceptual foundations. *Journal of marketing*, 60(3), 50-68.

Hsieh, S. W., Jang, Y. R., Hwang, G. J., & Chen, N. S. (2011). Effects of teaching and learning styles on students' reflection levels for ubiquitous learning. *Computers & education*, 57(1), 1194-1201.

Kim, D., & Ammeter, T. (2014). Predicting personal information system adoption using an integrated diffusion model. *Information & Management*, 51(4), 451-464.

Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.

Ku, Y. C., Chen, R., & Zhang, H. (2013). Why do users continue using social networking sites? An exploratory study of members in the United States and Taiwan. *Information & Management*, 50(7), 571-581.

Lee, T. (2005). The impact of perceptions of interactivity on customer trust and transaction intentions in mobile commerce. *Journal of Electronic Commerce Research*, 6(3), 165-180.

Lee, K. C., Kang, I., & McKnight, D. H. (2007). Transfer from offline trust to key online perceptions: an empirical study. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 54(4), 729-741.

Lee, S., & Kim, B. G. (2020). The impact of individual motivations and social capital on the continuous usage intention of mobile social apps. *Sustainability*, 12(20), 8364.

Lin, H., Fan, W., & Chau, P. Y. (2014). Determinants of users' continuance of social networking sites: A self-regulation perspective. *Information & Management*, 51(5), 595-603.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory*. New York, NY: McGraw-Hill.

Qin, L., Kim, Y., & Tan, X. (2018). Understanding the intention of using mobile social networking apps across cultures. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(12), 1183-1193.

Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). New York, NY: The Free Press.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of psychological research online*, 8(2), 23-74.

Statista, (2021). Forecast of the number of smartphone users in the World from 2010 to 2025. <https://www.statista.com/forecasts/1143723/smartphone-users-in-the-world>.

Subrahmanyam, K., Reich, S. M., Waechter, N., & Espinoza, G. (2008). Online and offline social networks: Use of social networking sites by emerging adults. *Journal of applied developmental psychology*, 29(6), 420-433.

Yen, W. C., Lin, H. H., Wang, Y. S., Shih, Y. W., & Cheng, K. H. (2019). Factors affecting users' continuance intention of mobile social network service. *The Service Industries Journal*, 39(13-14), 983-1003.

Zhou, T. (2012). Examining mobile banking user adoption from the perspectives of trust and flow experience. *Information Technology and Management*, 13(1), 27-37.

Zhou, T. (2013). The effect of flow experience on user adoption of mobile TV. *Behaviour & Information Technology*, 32(3), 263-272.

Zhou, T., Li, H., & Liu, Y. (2010). The effect of flow experience on mobile SNS users' loyalty. *Industrial Management & Data Systems*.

Zhou, T. (2014). Understanding the determinants of mobile payment continuance usage. *Industrial Management & Data Systems*, 114(6), 936-948.

Zhou, Z., Fang, Y., Vogel, D. R., Jin, X. L., & Zhang, X. (2012). Attracted to or locked in? Predicting continuance intention in social virtual world services. *Journal of management information systems*, 29(1), 273-306.

Çevrimiçi Arduino Programlama Öğretiminde Bağlılık ve Özyeterlilik Algısı¹

Hakan UYSAL*, Mehmet Akif OCAK**

Öz

Bu çalışmada çevrimiçi Arduino programlama öğretiminin bağlılık ve öz-yeterlilik algısı açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında geliştirilen çevrimiçi öğretim Tinkercad benzetim ortamında hazırlanmış etkileşimli Arduino videolarının yanı sıra iki haftada bir yapılan sanal sınıf toplantılarından oluşmaktadır. Öğretim Millî Eğitim Bakanlığı'nun Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü tarafından geliştirilen Arduino Programlama ve Uyum Eğitimi modülünün Arduino Uygulamaları ünitesi kapsamındaki hedef ve kazanımları içerecek şekilde sekiz hafta sürmüştür. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tek gruplu ön test son test deneysel desen araştırma deseni olarak benimsenmiştir. Çevrimiçi öğretime Kırklareli Üniversitesi'nde eğitim alan 37 öğrenci katılım göstermiştir. Araştırmada ön-test son test farklarının normal dağılım gösterdiği durumlarda bağımlı örneklem için t-testi normal dağılım göstermediği durumlarda ise Wilcoxon Sıra Sayıları İşaret testi uygulanmıştır. Yapılan veri analizi sonuçlarına göre öğrenciler çevrimiçi Arduino programlama öğretiminde programlama öz-yeterlilik algıları basit ve karmaşık düzeyde son test lehine anlamlı olarak değişmiştir. Çevrimiçi bilişsel ve duyuşsal bağlılıkta benzer şekilde son test lehine anlamlı değişim gözlemlenirken davranışsal bağlılıkta oluşan fark anlamlı değildir. Araştırma sonuçlarına göre geliştirilen çevrimiçi Arduino programlama öğretimi Tinkercad 'in uygulama olanağı sunması, soru cevap etkileşimi ve iki haftada bir yapılan sanal sınıf toplantıları gibi özellikleriyle birlikte düşünüldüğünde programlama öz-yeterlilik algısını ve çevrimiçi bağlılığı olumlu etkilemektedir. Araştırma sonuçları ve alanyazında yapılan çalışmalar dikkate alınarak Tinkercad ve Arduino'nun çevrimiçi programlama öğretiminde kullanılmasına yönelik araştırmacılara ve uygulayıcılara öneriler getirilmiştir.

¹ Bu çalışma "Ters-yüz sınıf modeliyle programlamaya giriş dersinin bağlılık ve programlama öz-yeterlilik algısı açısından incelenmesi" isimli yayınlanmamış doktora tezinin ikinci pilot çalışmasıdır.

* Öğr. Gör., Kırkkale Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9670-2773, E- posta: hakanuysal@klu.edu.tr.

** Profesör, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0001-8405-1574, E- posta:

maocak@gmail.com.

Uysal, H. & Ocak, M. A. (2023). Çevrimiçi Arduino Programlama Öğretiminde Bağlılık ve Özyeterlilik Algısı. *Akademik Açı*. 3 (2): 53- 100. 10.59597/akademikaci.1297750.

Anahtar Sözcükler: Arduino Programlama, Çevrimiçi Bağlılık, Çevrimiçi Öğrenme, Öz-Yeterlilik, Tinkercad.

Perception of Engagement and Self-efficacy in Online Arduino Instruction

Hakan UYSAL, Mehmet Akif OCAK

Abstract

In this research, it is aimed to evaluate the online Arduino programming teaching in terms of university students' perception of engagement and self-efficacy. The online teaching developed within the scope of the research consists of interactive Arduino videos prepared in the Tinkercad simulation environment, as well as virtual classroom meetings held every two weeks. The education lasted for eight weeks, including the objectives and achievements within the scope of the Arduino Applications unit of the Arduino Programming and Adaptation Training module developed by the General Directorate of Lifelong Learning of the Ministry of National Education. In the study, in which quantitative research methods were used, a single-group pre-test post-test experimental design was adopted as the research design. 37 students studying at Kırklareli University participated in the online teaching. In the study, in cases where the pre-test and post-test differences were normally distributed, the t-test for dependent samples was not normally distributed, and the Wilcoxon ordinal number sign test was applied. According to the results of the data analysis, the students' self-efficacy perceptions of programming in online Arduino programming teaching changed significantly in favor of the simple and complex posttest. Similarly, a significant change in favor of the posttest was observed in online cognitive and affective engagement, while the difference in behavioral engagement was not significant. The online Arduino programming teaching developed according to the results of the research, when considered together with the features of Tinkercad such as providing application opportunity, question-answer interaction and virtual class meetings held every two weeks, positively affects the perception of programming self-efficacy and online engagement. Considering the research results and the studies in the literature, suggestions have been made to researchers and practitioners for the use of Tinkercad and Arduino in online programming teaching.

Keywords: Arduino Programming, Online Engagement, Online Learning, Self-Efficacy, Tinkercad.

Giriş

Dünya çapında yapılan kodlama etkinlikleri ve açık kitlesel çevrimiçi öğrenme ortamlarında hizmete sunulan programlama öğretimleri bilgi işlemsel düşünme becerisinin 21. yüzyıl becerileri arasında yerini almasından sonra daha çok önem kazanarak yaygınlaşmıştır. (Yauney, Bartholomew, & Rich, 2021). Bir düşünme becerisi olarak kazanılmasının önemli olmasının yanında, mesleki bir yeterlilik olarak programlama becerisi üniversite eğitimi kapsamında kazanılması zor olarak algılanan bir beceridir (Cheah, 2020; Milne & Rowe, 2002). Üniversite öğrencilerinin programlama derslerinden başarısız olma oranlarının yüksek olma durumu uzun yıllardır tartışılan bir konudur (Konecki & Petrlić, 2014; Watson & Li, 2014). Bu sebeple programlama öğretimi üzerine yapılan çalışmalar programlamada karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri üzerine odaklanmaktadır (Wang & Hwang, 2017; Xinogalos, 2016). Programlama, bilişimle ilgili alanlarda mesleki bir yeterlilik olarak görülmektedir. Ancak müfredat kapsamında sınıf içinde yapılan etkinlikler ve alıştırmalar çoğu zaman yeterli olmayabilmektedir (Cevahir & Özdemir, 2017; Özmen & Altun, 2014). Programlama öğretiminde kavramsal yapı kazanıldıktan sonra yeterince alıştırma ve uygulama yapılmadığı takdirde üst düzey öğretim hedeflerine ulaşmada öğrenciler zorlanabilmektedir (Kadar, Abdul Wahab, Othman, Shamsuddin, & Mahlan, 2021).Günümüzde çevrimiçi öğrenmenin öğrenme ortamlarındaki payının artmasıyla birlikte programlama öğretiminde birçok çevrimiçi öğrenme ortamı geliştirilmiştir (He, Xu, & Kruck, 2014). Müfredat

dışı geliştirilen öğrenme ortamlarında programlama dilleriyle ilgili video içeriklerine dayanan ve alıştırma uygulama etkinlikleri içeren ortamlar yaygınlaşmıştır (Kadriu, Abazi-Bexheti, Abazi-Alili, & Ramadani, 2020; Staubitz, Klement, Renz, Teusner, & Meinel, 2015).

Çevrimiçi programlama öğretiminde benzetim ortamlarının daha fazla problem çözme ve alıştırma imkânı sunması gibi avantajları dikkat çekicidir. Programlama becerisindeki düşünme süreçlerini problemi anlama, tasarım, kodlama ve sürekliliği sağlama olarak düşündüğümüzde (Blackwell, 2002) programlama becerisinin bu yapıya uygun bir soyutlama çerçevesinde ele alınması zorunludur (Shargabi, Aljunid, Annamalai, Mohamed Shuhidan, & Mohd Zin, 2015). Bu bağlamda programlamada daha çok pratik ve alıştırma yapma önemlidir. Çevrimiçi öğrenme ortamlarındaki programlama öğretimi öğrencilerin programlama becerilerini geliştirmede içerik sağlayabildiği gibi aynı zamanda alıştırma ve uygulama ortamları sunarak aktif öğrenmeyi destekleyici olabilirler (Zinovieva vd., 2021).

Programlama soyut düşünebilmeyi ve program sonunda çözülen problemin değerlendirilmesini gerektirmektedir (Ahmadzadeh, Elliman, & Higgins, 2005). Soyut işlemlerin somut çıktılara dönüşmesi öğrencilerin motivasyonlarını memnuniyetlerini arttırabilmektedir (Perenc, Jaworski, & Duch, 2019). Özellikle bilgi işlemsel düşünme becerisini geliştirmeye yönelik tercih edilen robotik araçlar öğretimi eğlenceli hale getirmekte ve bağlılığa olumlu yönde önemli katkı sunmaktadır (Tan, Venema, & Gonzalez, 2017). Programlama derslerinde de bu araçlardan faydalanılmaktadır. Bağlılık ve öz-yeterlilik algılarının özellikle erken programlama dönemlerinde olumlu

yönde gelişmesi ilerleyen dönemlerdeki öğretim çıktılarının iyileştirilmesi açısından önemlidir (C.-Y. Tsai, 2019). Robotik araçlar ve çevrimiçi benzetimli öğrenme ortamları daha fazla alıştırma, eğlenceli öğrenme, motivasyonu arttırma (Kellermayer, Meyer, Stirzel, Kirmaier, & Bergande, 2020) ve somut fiziksel çıktılar oluşturma gibi nitelikleri açısından öz-yeterliliği arttırma ve olumlu bağıllık geliştirmede etkili olabilir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerine yönelik olarak geliştirilen çevrimiçi Arduino programlama öğretiminin algılanan çevrimiçi bağıllık ve programlama öz-yeterlilik algısı açılarından değerlendirilmesidir. Araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır.

1.Çevrimiçi Arduino programlama öğretimi alan öğrencilerin öğretim öncesi ve sonrası programlama öz-yeterlilik algı boyutları (basit, karmaşık) ortalama puanları arasında anlamlı fark var mıdır?

2.Çevrimiçi Arduino programlama öğretimi alan öğrencilerin öğretim öncesi ve sonrası çevrimiçi bağıllık boyutları (davranışsal, bilişsel, duyuşsal) ortalama puanları arasında anlamlı fark var mıdır?

Önem

Çevrimiçi öğrenme ortamları üniversite düzeyindeki payını giderek arttırmaktadır. Özellikle dünyayı sarsan pandemi felaketinden sonra sosyal alanda dijitalleşmenin payı zorunlu ve acil olarak artmış ve bu durum

çevrimiçi öğrenmeye çarpan etkisi yapmıştır. Her ne kadar pandemi, zorunlu olarak öğrenme ortamlarının çevrimiçine taşınmasına neden olsa da çevrimiçi öğrenmenin önemini hatırlatmış ve eğitime yönelik vizyon geliştirmede dikkate alınması gerektiğini hatırlatmıştır. Çevrimiçi öğrenmenin yükseköğretimde harmanlanmış öğrenmeye evrilebileceğini ön gören uzmanlar eğitim yatırımlarının bu durum göz önünde bulundurularak düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar (2022 EDUCAUSE Horizon Report Teaching and Learning Edition, 2022). Programlama öğretimi çevrimiçi öğrenme ortamlarında gelişen web teknolojileri sayesinde etkili, verimli ve ilgi çekici öğretim tasarımlarının geliştirilmesine çok uygun bir alandır. Çevrimiçi programlama öğretiminde bulut bilişim ve yeni nesil yapay zekâ sayesinde benzetim ortamları yaygınlaşmıştır. Bu ortamlar sayesinde programlama da önemine özellikle vurgu yapılan etkili ve zamanında dönütler mümkün olabilmektedir (Rocha, vd., 2023). Bunun yanında robotik araçlar eğitsel dijital oyunlar gibi algoritma ve programlama öğretimi araçları sürekli kendini yenilemekte ve gelişmektedir. Bu bağlamda çevrimiçi öğrenme ortamlarında benzetim ortamlarıyla ilgili araştırmalar önem kazanmaktadır. Ülkemizde robotik kodlamayla ilgili son yıllarda yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle K-12 seviyesinde bilgi işlemsel düşünme ve problem çözme becerileri gibi 21. yy becerilerinin araştırıldığı ancak üniversite düzeyinde öğretmen yetiştirme alanı haricinde yapılan çalışma sayısının az olduğu göze çarpmaktadır (Talan, 2020). Bunun yanı sıra robotik kodlamanın çevrimiçi öğretimle uygulanmasıyla ilgili az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu araştırmanın üniversite düzeyinde çevrimiçi programlama öğretiminde Arduino ve Tinkercad kullanılarak yapılan

çalışmalara katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Araştırma sonuçları çevrimiçi programlama öğretiminde araç seçiminde yol gösterici olabilir. Bağlılık ve programlama öz-yeterlilik algısının çevrimiçi uygulama alanı sunan bir öğrenme ortamında değişiminin incelenmesi alanyazına katkı sunabilir.

Kavramsal Çerçeve

Bağlılık

Bağlılık öğretim hedeflerine ulaşılması için önemlidir. Astin (1999) bağlılığı basitçe “öğrencinin akademik tecrübeye ayırdığı fiziksel ve psikolojik enerjinin miktarını belirtir” olarak tanımlamıştır. Kuh (2003) bağlılığı öğrencilerin eğitim ortamının hedeflerine uygun olarak adadıkları gayret ve zamanın yanı sıra eğitim kurumlarının bu aktivitelere öğrencilerin katılmalarını teşvik için ne yaptıklarını içerdiğini savunmuştur. Bir başka deyişle öğrencilerin eğitim süreciyle aralarındaki bağın derecesi olarak nitelendirilebilir. Newmann (1992) bağlılığı ihtiyaç temelli bir yaklaşımla ele alır. Öğretimin öğrencinin öğrenme ihtiyacıyla aynı anda bir arada bulunmasını ve anahtar kilit gibi birbiriyle uyuşmasını veya bu benzerliğin derecesini bağlılık olarak nitelendirmektedir. Bağlılığı genel anlamda öğretim süresi boyunca harcanan çaba adanan enerji olarak düşündüğümüzde bağlılık akademik başarıyı etkileyen önemli bir faktördür (Kuh, vd., 2006). Ancak bu tanımlama bağlılığı bir öğretim çıktısı olarak ele alırken York, Gibson ve Rankin, (2015) bağlılığın akademik başarının boyutlarıyla etkileşimi etkileyen aracı bir değişken görevi gördüğünü dile getirmişlerdir. Öğrenme ortamında veya öğretimin dışında bağlılığın bileşenleri ve

dinamikleri birbirinden belirgin şekilde ayrılrsa da bir bütün olarak birbiriyle etkileşim halindedir (Fredricks, Blumenfeld, & Paris, 2004). Öğrenme ortamında veya öğretim programı boyunca bağlılık, daha çok öğretim ve öğrenmeye odaklanırken sınıf dışında sosyal uyum ve aidiyet gibi konuları incelemektedir.

Coates (2007) bağlılığın, çevrimiçi öğrenme ortamlarında aktif öğrenme, çevrimiçi öğretim, işbirliği ve öğretim elemanlarıyla iletişimden oluşan boyutlarına vurgu yapmıştır. Bağlılığın farklı boyutlarda ele alınmasının sebebi kampüs içinde ve dışında olması haricinde hangi alanlarda olmasının beklendiğiyle ilgilidir. Fredricks, vd., (2004) bağlılığın davranışsal, bilişsel, ve duyuşsal olmak üzere üç boyutta ele alınması gerektiğini savunurken Groccia & Hunter (2012) bu alanları kampüs içi ve dışındaki boyutlarla etkileşimlerine göre yapmak, (eylemde bulunmak) düşünmek ve hissetmek olarak sınıflandırmışlardır. Bu alanların birbiriyle etkileşim halinde bir bütün oluşturduğunu vurgulamışlardır. Trowler (2010) **Error! Reference source not found.**'de görüldüğü gibi davranışsal duyuşsal ve bilişsel boyutların olumlu, etkisiz ve olumsuz bağlılığın gelişmesi durumuna göre açıklamıştır.

Tablo 2: (Trowler, 2010; çeviren Türk 2012)

Bağlılığın Boyutları			
	Olumlu Bağlılık	Etkisiz Bağlılık	Olumsuz Bağlılık
Davranışsal	Derslerde isteyerek yer almak		
Duyuşsal	İlgi duymak	Sıkılganlık	Karşı çıkma

			(reddetme)
Bilişsel	Ödev ve sorumluluklarını yerine getirme isteği	Ödev ve sorumluluklarda eksiklik özensizlik	Ödev ve sorumlulukları tekrar ifade edip değiştirme isteği

Bu çalışmada çevrimiçi öğretimde Trowler'in öne sürdüğü bağlılık boyutları benimsenmiştir.

Programlama öz-yeterlilik algısı

Öz-yeterlilik algısı bireyin bir işi beklenen seviyede gerçekleştirmek ve çaba göstermek için yapması gerekenleri yerine getirmede kendine olan inancıdır. Öz-yeterlilik eğitimde öğrencilerin öğretim hedeflerini yerine getirmede kendilerine olan inancı olarak nitelendirilebilir (Bandura, 1997). Motivasyon ve öz-yeterlilik algısı birbiriyle ilişkili ve çoğu zaman tamamlayan bir etkileşim içindedir (Zimmerman, 2000). Öz yeterlilik inancı yüksek bireylerin başarısız olmaları veya hata yapmaları durumunda başarıya olan inançlarını kaybetmeden akademik çabalarını sürdürürler. Bunun sonucu olarak bağlılık gelişebilir. Öz-yeterlilik algısı bağlılıkla doğrudan etkileşim halindedir (Walker, Greene, & Mansell, 2006). Öz yeterlilik algısı düşük olan öğrencilerin bağlılıkları olumsuz yönde gelişebilmektedir (Bandura ve Locke, 2003). Programlamanın erken dönemlerinde zor olarak algılanan öğretimi kolaylaştıracak strateji ve araçların kullanılması ve bunun sonucunda öğrencilerin öz-yeterlilik algılarının geliştirilmesi önemlidir. Öğrencilerin programlama derslerini

bırakma oranlarının yüksek olmasında veya başarısız olmalarında olumsuz öz-yeterlilik inancı etkilidir (Perera, vd., 2021).

Öz-yeterlilik algısı kendi bağlamında değerlendirilmelidir. Bu yüzden programlamada kullanılan araç içerik müfredat çıktılarına göre geliştirilen ölçme araçlarının farklılaştığı görülmektedir. Programlama öz-yeterlilik algısının ölçülmesinde ne tür bir programlama ortamı veya dili, hangi araçlar ve hangi eğitim seviyesi için çalışma yapıldığı belirleyici olmaktadır.

Ramalingam & Wiedenbeck (1998) Programlamaya yeni başlayan öğrencilerin C++ dersinde öz-yeterlilik algılarını ölçmek için geliştirdiği ölçekte özerklik-kararlılık, öz-düzenleme, karmaşık ve basit programlama olmak üzere dört faktör incelenmiştir. Altun ve Mazman ölçeğin basit ve karmaşık programlama boyutlarından oluşan Türkçe uyarlamasını gerçekleştirmişlerdir. Askar & Davenport (2009) ise bu ölçeği programlamaya yeni başlayan öğrencilerde uygulamak için Java programlama diline uyarlamıştır. Tsai vd., (2019) programlama becerisini daha temel ve genel anlamda bilgi işlemsel düşünme becerisiyle ilişkilendirmişlerdir. Programlama öz-yeterlilik algısını bir program görevini belirli şartlarda yerine getirmek için koşullu mantık, algoritma geliştirme, hata ayıklama/giderme, simülasyon ve dağıtık bilgisayarım faktörleriyle incelemiştir (Ekici & Çınar, 2020).

Bu çalışmada programlama öz-yeterlilik algısı basit ve karmaşık programlama olarak iki boyutta ele alınacaktır. Çevrimiçi öğretimde programlama becerilerine yönelik öz-yeterlilik algısı değerlendirilecektir.

Programlama öğretiminde robotik araçlar ve öğrenme ortamları

Programlama becerisi yapısı gereği öğrenimi zor bir beceri olarak kabul edilir. Dahası üniversite eğitiminin programlamada uzmanlaşmak için yeterli süre ve tecrübeyi içermediği düşünülmektedir. Bu yüzden geçmişten günümüze kadar yapılan çalışmalarda programlamayı kolaylaştıran araçlar geliştirilmiştir. Bu araçlardan robotik setler, simülasyonlar eğitsel oyunlar ve kod blokları yaygın olarak kullanılmaktadır. Programlama araçları; üniversite öncesi eğitimde ve öğretmen yetiştirmede daha çok bilgi işlemsel düşünme becerisi üzerine yoğunlaşırken üniversite düzeyinde programlama becerisini bir programlama dili üzerinden kazandırmayı amaçlar.

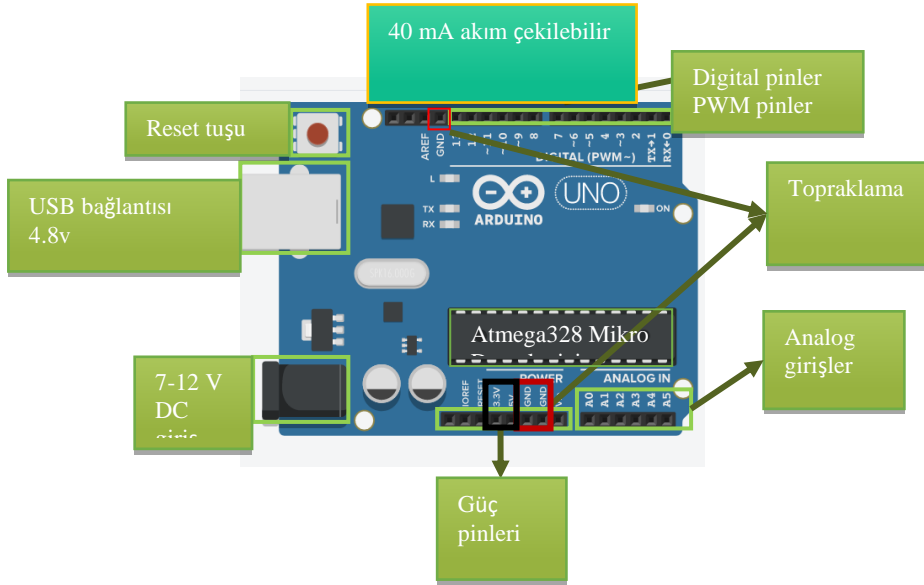
Programlamada kullanılacak araç için genel olarak basit ve anlaşılır bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu ilke” low floor high ceiling” yani herkesin katılabileceği başlangıçta herhangi bir yeterlilik gerektirmeyen ancak aynı zamandan kendini geliştirebilmiş öğrencilerin de kullanabileceği araçlar olması anlamına gelmektedir (Grover & Pea, 2013). Robotik araçlardan Arduino K-12’den üniversite eğitimine kadar farklı zorluk düzeylerindeki programlama öğretimine uygun, birçok uygulama alanı olan bir araçtır. Bu özelliğiyle Arduino sanattan tasarımcılara, hobi olarak ilgilenenlerden STEM alanına ve tarımda yenilikçi uygulamalara kadar pek çok alanda prototipleme, eğitim ve eğlence amaçlı kullanılmaktadır. Arduino resmi sitesinde yer alan projeler incelendiğinde bazen günlük hayattaki problemlerin çözümü bazen sadece eğlenme maksatlı projelere rastlamak mümkündür (Arduino Project Hub, 2023). Arduino kadar geniş uygulama alanı bulmasa da Lego Mindstorm, mBot gibi kullanıma hazır olarak

tasarlanmış, problemler üzerinde bilgi işlemsel düşünme becerisini geliştirmeye yönelik araçlar K-12 düzeyinde etkili olabilmektedir (Gunes & Kucuk, 2022). Bu araçlar kimi zaman çevrimiçi benzetim ortamlarıyla desteklenebilirken kimi zaman sadece bir IDE sayesinde derlenen programın yüklenmesiyle çalışmaktadır.

Arduino

İlk olarak 2005 yılında ortaya çıkan Arduino kartları, mühendislik dışı insanların kolaylıkla kullanabileceği bir platform oluşturma fikriyle geliştirilmiştir (Severance, 2014). Mikrodenetleyicilerin programlanmasıyla çalışan Arduino kartları son zamanlarda oldukça popülerdir (DesPortes & DiSalvo, 2019). Arduino kendin yap hareketinin etkisiyle hobi olarak ilgilenenler tasarımcılar, programlamaya ve elektroniğe ilgi duyan herkesin kullanabileceği devre tasarımlarını kolaylaştıran bileşenler içermektedir. İhtiyaca ve kullanım alanına göre yaygın olarak kullanılan 10 farklı Arduino kartı bulunmaktadır (Ocak & Efe, 2019). Bu kartlardan Arduino Uno küçük ve orta çaplı projeler için yeterli sayıda giriş ve çıkış bileşeni sunmaktadır (Ocak & Efe, 2019). Arduino Uno kartı ve bileşenleri şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Arduino Uno Kartı Bileşenleri

Arduino C/C++ dilinin özelliklerini gösteren kendine özgü kütüphane ve özel fonksiyonları olan bir programlama diliyle programlanmaktadır. Farklı programlama dilleriyle de Arduino'da programlama yapmak mümkündür. Blok ve metin tabanlı programlamaya uygun olan Arduino algılayıcı, motor, ekran ve kablosuz bağlantı gibi özellikleriyle birçok alanda proje üretimine olanak vermektedir.

Tinkercad

Tinkercad devre tasarımı, 3 boyutlu basit tasarımlar ve blok tabanlı kodlama gibi birçok olanak sunan Autodesk firması tarafından ücretsiz

olarak kullanıma sunulan çevrimiçi bir öğrenme ortamıdır. Tinkercad’de öğrenciler devre tasarlayabilir, metin, blok veya her ikisini de kullanarak programlayabilirler. Aynı zamanda Tinkercad programlanan devre tasarımlarını benzetim yapma, devre şemasının ve tasarımının çıktısını alma gibi seçenekler sunmaktadır. Herhangi bir Arduino setine sahip olmadan Tinkercad sayesinde devre geliştirilebilir ve benzetim yapılabilir. Benzetim yaparken dış çevre koşulları manipüle edilerek tasarlanan devrenin tepkisi gözlemlenebilmektedir. Bulut teknolojisiyle desteklenen platformda yapılan her değişiklik anında kaydedilmektedir (Eryılmaz & Deniz, 2021).

Benzetim ortamları robotik programlamayı çevrimiçi ortama taşıyarak fiziksel materyal bulundurma ve satın alma zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Arduino setlerinin her ne kadar ucuz olduğu savunulsa da bu durum her öğrenci için geçerli olmayabilir. Bu ortamlar yoluyla manipüle edilebilen programlar alıştırma yapmak için olanak sunmaktadır. Dahası gerçek devre tasarımına geçmeden devre de oluşabilecek aksaklıkları ve programlamada yapılabilecek yanlışları bu benzetim ortamları sayesinde önceden tecrübe etmek mümkündür. Bu sayede benzetim ortamları kullanılan malzemelerde oluşabilecek kısa devrelerin önüne geçebilir ve devre bağlantılarını doğru şekilde yapmayı kolaylaştırabilir. Tinkercad Arduino devre elemanlarını içeren benzetim ortamı sayesinde Arduino robotik setine sahip olmadan çevrimiçi robotik programlamaya olanak sağlamaktadır.

İlgili araştırmalar

Bu başlık altında çevrimiçi programlama öğretimi, Tinkercad ve robotik programlamayla ilgili çalışmalar incelenmiştir.

Vahid & Allen (2020) programlama öğretimine yeni başlayanlar için etkili çevrimiçi öğrenme ortamlarının sahip olması gereken özellikleri araştırdığı çalışmada eş zamanlı toplantılarla öğrenci katılımının desteklenmesinin, çevrimiçi öğrenme dışında etkili içerik ve araçların kullanılmasının önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sezgin (2020) öğretmen adaylarının açık çevrimiçi kurslardaki ders deneyimlerini incelediği çalışmada, katılımcılar öğretimin bir ürüne dönüştürülerek somutlaştırılması, yaparak öğrenmeye olanak tanınması ve anında dönüt sağlaması yönünde öneriler getirmişlerdir. Bu yönüyle çevrimiçi öğrenme ortamının aktif öğrenmeyi destekleyerek başarıya inancını yerleştirebileceği düşünülmektedir.

Shen & Lee (2020) kitlesel açık çevrimiçi öğrenme ortamlarından Codeacademy kullanıcılarının görüşlerine dayanan çalışmada bu ortamın çok katı kurallar içinde sadece söz dizimi kuralları öğretmeye yönelik uygulama alanı olan bir programlama öğretimi ortamı olduğu sonucuna varmıştır. Kullanıcılar Codeacademy’de yer alan etkileşimli video ve içeriğin bağlılığı arttırdığını ve daha fazla gerçek hayat problemlerine yer verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Luchaninov (2021) uygulamalı fizik derslerinde doğru akım devrelerinin geliştirme ilkelerinin öğretiminden oluşan ve Tinkercad’le

desteklenmiş bir çevrimiçi öğretimin etkililiğini araştırmışlardır. Öğrenme ortamında sanal ders uygulaması olarak Skype ve Youtube canlı yayını kullanılmıştır. Görev tabanlı ve buluş yöntemine dayanan öğretim gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre Tinkercad kullanan deney grubunun görevleri tamamlamada daha fazla akademik çaba sarfettiği ve akademik performansının kontrol grubuna göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Tinkercad etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Yöntem

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tek gruplu ön test son test yarı deneysel desen benimsenmiştir. Yarı deneysel desen yeni bir öğretim yaklaşımı yöntem veya tasarımı uygulandığında öğretimin değerlendirmesinde kullanılabilir (Creswell, 2012). Bu desen işlem öncesi ve sonrasında ölçülerek bağımsız değişkenin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisinin araştırıldığı desendir (Cohen, Manion, & Morrison, 2017). Tek gruplu ön test son test yarı deneysel desende kontrol grubu olmadığı için araştırmanın katılımcıları tek grup olarak ele alınmıştır. Bu yöntem kullanılarak gruba öğretim uygulanmadan önce ve sonra uygulanan testler sonucundaki değişim araştırılmaktadır. Araştırma deseni tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Tek Gruplu Ön-Test Son-Test Araştırma Deseni

Ön test	İşlem	Son test
---------	-------	----------

Deney grubu	O ₁	Çevrimiçi Arduino öğretimi	S ₁
	O ₂		S ₂

O₁ : Programlama öz-yeterlilik algısı ölçeği ön test, S₁ : Programlama öz-yeterlilik algısı ölçeği son test, O₂ : Çevrimiçi bağlılık ölçeği ön-test, S₂: Çevrimiçi bağlılık ölçeği son test

Tek gruplu ön-test son test yarı deneysel desende bağımlı değişkene bağımsız değişkenin etkisi araştırılmaktadır. Araştırmanın bağımsız değişkeni “Çevrimiçi Arduino öğretimi” bağımlı değişkenleri ise “programlama öz-yeterlilik algısı ve çevrimiçi bağlılıktır.

Etik

Bu araştırma Gazi Üniversitesi Etik Kurullar komisyonunun 02.11.2021 tarihli, E-210416 sayılı belgesinde onaylanmıştır ve paydaşlardan gerekli izinler alınarak yürütülmüştür. Katılımcılara gerekli bilgilendirmeler kursa kayıttan hemen sonra yapılmış ve daha sonra veriler toplanmıştır. Araştırma “Ters-Yüz Sınıf Modeliyle Programlamaya Giriş Dersinin Bağlılık ve Programlama Öz-Yeterlilik Algısı Açısından İncelenmesi” adlı doktora tezinin çevrimiçi öğretim kısmına ait olan ikinci pilot çalışmasıdır.

Öğrenme ortamı

Araştırmada öğrenme ortamı olarak açık kaynak kodlu moodle öğretim yönetim sistemi (ÖYS) kullanılmıştır. Öğrenme ortamı <https://lms.klu.edu.tr> adresinde yer almaktadır. Şekil 2' de öğrenme ortamının ara yüzü gösterilmiştir.

Şekil 3: ÖYS 'nin Arayüzü

The screenshot displays the user interface of the ÖYS. On the left is a dark sidebar with navigation options: Nişanlar, Yeterlilikler, Notlar, Ana sayfa, Kontrol paneli, Takvim, Kayıt olduğum dersler, Kişisel dosyalar, and Ders bölümleri. The main content area is titled 'KURSA HAZIRLIK: TINKERCAD ve ARDUINO IDE'. It contains a list of tasks for course preparation, each with a green 'H-P' icon and a checkmark in a box. The tasks are: 1. Arduino IDE'nin kurulumunu ve menülerini inceleyeceğiz, 2. Arduino Uno kartı bileşenlerini tanıyacağız, 3. Analog ve dijital değer arasındaki farkları inceleyeceğiz. Below the list, there are sections for 'Arduino IDE Kurulumu', 'Arduino IDE Menüleri', 'Arduino Uno Kartı', 'Dijital ve Analog Değerler', 'Arduino Uno Kartı Bağlantısı', and 'Tinkercad Öğrenme Ortamı'. Each section includes a brief description of the task.

ÖYS'ye etkileşimli videolar yüklenerek öğretim gerçekleştirilmiştir. ÖYS'deki video içeriği Tinkercad'de yapılan uygulamaların video görüntüsü alınarak ve sesli olarak açıklanarak hazırlanan etkileşimli videolardan

oluşmaktadır. Etkileşimli video geliştirme aracı olan H5P kullanılarak sorular oluşturulmuş ve değerlendirme yapılmıştır.

Videolardaki etkileşim çeşitli tiplerde sorularla sağlanmaya çalışılmıştır. Her haftanın konusu video soruları cevaplandıktan sonra başarılı sayılmaktadır. Daha sonra bir sonraki haftanın ilk videosu erişime açılmaktadır. Öğrenciler bir sonraki konuya geçmek için en son izledikleri videolarını ve sorularını cevaplamak zorundadırlar. Bir sonraki uygulamaya veya videoya bu şekilde ilerlenebilmektedir.

Öğretim tasarımı

Çevrimiçi Arduino programlama öğretiminde içerik Milli Eğitim Bakanlığının Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Arduino Programlama Geliştirme ve Uyum Eğitimi kursunda yer alan program hedeflerine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu kursta yer alan Arduino uygulamaları ünitesi araştırmaya dahil edilmiştir. Üniteye yer alan hedef ve kazanımlar Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Bölümü'nde uzman üç kişiyle tartışılmış ve son hali verilmiştir. Konu kapsamı belirlenirken programlama öğretimindeki temel becerilerin edinilmesi dikkate alınmıştır. Değişkenler, operatörler, girdi çıktı işlemleri döngüler, koşul ifadeleri, fonksiyonlar, global değişkenler örneklendirilerek açıklanmıştır. Geliştirilen devrelerin bu yapıları somutlaştırabilecek özellikte olmasına dikkat edilmiştir. Öğretimde yer alan konu kapsamı tablo 3'te de gösterilmiştir.

Tablo 4: Çevrimiçi Öğretimin Konu Kapsamı

Öğretimde Yer alan Konu Kapsamı	
Arduino Uygulaması	Konu Kapsamı
Arduino Uno Tanıtımı ve Tinkercad	Arduino Uno IDE ve Tinkercad
Tek Led	Kod bloklarının tanınması, dijital yazma okuma
Butonlu Led	If/else yapısı, koşullu ifadeler
Trafik lambası ve Kara şimşek	char ve string ifadeler, döngüler
Led parlaklığı	Analog yazdırma ve okuma
Gece lambaları (RGB ve Tek ledli Fotorezistör uygulamaları)	Analog okuma birleşik koşul ifadeleri
LCD Uygulamaları (TMP36 ile Termometre)	Fonksiyon tanımlama ve çağırma
Motor Uygulamaları (H köprüsüyle Motor kontrolü)	Sabitler, global değişkenler

İçeriğin sıralanması

Geliştirilen videolarda genel bir akış benimsenmiştir. İçerik sıralamasında dokuz adımlı öğretim durumları modelinden faydalanılmıştır (Gagne, Briggs, & Wager, 1992). Bu model kullanılarak konuların kolaydan zora, basitten karmaşığa ve somuttan soyuta doğru sıralanması amaçlanmıştır. Ayrıca her konu kendi içinde modele uygun olarak bölümlere ayrılmıştır.

Videolarda konu anlatımın akışı şu şekildedir;

1. Etkinliğin tanıtılması (Etkinlik adıyla verilen ilk video)
2. Kullanılacak malzeme listesinin anlatılması (Malzemeler videosu)
3. Yeni malzemelerin nasıl çalıştığının açıklanması (Kullanılan her bir malzemeye ait video)

4. Devrenin tasarlanması
5. Devrenin programlanması
6. Programlanan devrenin nasıl çalıştığının açıklanması (Nasıl çalışır videosu)

Videolarda benimsenen akışın dışında her bir konunun diğer konuyla bağlantılı olarak ilerlemesine özen gösterilmiştir. Bu şekilde yeni öğrenmeler eski bilgiler üzerine inşa edilmiştir. Modele uygun olarak geliştirilen içeriğin konu içi sıralaması tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Gagne'in Öğretim Durumları Modeli

Modelin aşamaları	Video İçeriği/İşlemler
Dikkat Çekme	Çevrimiçi giriş videolarında geliştirilecek devrenin programlanmış ve çalışan halinin gösterilmesi ve etkinliğin tanıtılması
Hedefte haberdar etme	Giriş videolarının açıklaması olarak kullanılacak malzemelerin listesinin yer alması ve programlama hakkında ön bilgi verilmesi. Daha sonra malzemelerin açıklanması
Önceki öğrenmelerle bağ kurma	Video içeriklerinde önceki öğrenmelere atıfta bulunan sorulara yer verilmesi.
İçeriğin Sunumu	Çevrimiçi içeriğin giriş/malzemeler/devre elemanları/devre tasarımı/devrenin programlanması/nasıl çalışır aşamaları takip edilerek anlatılması.
Öğrenme Rehberliği	Ms Teams de iki haftada bir toplantılar yapılırak öğrencilere video tamamlamalarında destek olunması
Performansı Ortaya Çıkarma	Çevrimiçi videolarda soru sorulması
Geri bildirim	Çevrimiçi videodaki sorulara verdikleri yanıtı göre geri bildirim sağlanması.
Performansı Değerlendirme	Çevrimiçi videoların tamamındaki soruları yanıtlayan öğrenciler değerlendirmeye alınacaktır. Öğrencilerin tamamladıkları uygulamaya göre not verilecektir. Her bir uygulamanın genel değerlendirme içindeki payı eşit

Kalıcılık ve transferi destekleme	olacaktır. Öğrencilere sürekli videolardaki uygulamaları Tinkercad’de denemeleri yönünde tavsiyede bulunulmuştur. Öğrenciler öğrendiklerini ilerleyen dönemlerde kullanabilmeleri için desteklenmiştir. Ayrıca her konu sonunda uygulamanın özeti yapılarak bir sonraki uygulamada işe koşulabilecek önemli bilgiler vurgulanmıştır.
--	--

Videoların geliştirilmesi

Öğretimdeki videolar Tinkercad’de ekran görüntüsü alındıktan sonra ÖYS’ye yüklenmiştir. ÖYS içinde yer alan H5P uygulaması kullanılarak soru etkileşimi eklenmiştir. Videolar mümkün olduğunca kısa tutulmuştur. Uygulamaları tanıtan giriş videoları dışındaki devre tasarımı ve devrenin programlanması videoları yaklaşık 2 dakika ile 14 dakika arasında uzunluklara sahiptir. Videolarda anlatıcının görüntüsüne ve altyazılara yabancı veya engelli öğrenci araştırma dışında tutulacağı için yer verilmemiştir.

Videolar güncel çoklu ortam tasarım ilkeleri dikkate alınarak geliştirilmiştir. Mayer vd., (2020) belirlediği etkili video tasarım ilkelerine göre videolarda alınan aksiyonlar tablo 5’ te gösterilmiştir.

Tablo 6: Mayer (2020) Etkili Eğitsel Video Tasarım İlkeleri

Tasarım İlkesi	Açıklama	Çevrimiçi Öğretimde Alınan Aksiyonlar
1.Dinamik Çizim (Dynamic	Canlı olarak çizilen grafikler, yazılan yazılar	Videoların tamamı Tinkercad’de aktif olan yapılan devre tasarımları

drawing)	çizilmiş bir resim, grafik, şablon veya yazılan yazıdan daha etkilidir.	ve açıklanarak yazılan kodlardan oluşmaktadır
2. Bakışlarla yönlendirmek (Gaze guidance)	Videoda odak noktasını anlatılmak istenen önemli noktaya bakışları çevirerek dikkat çekmek sadece tahtaya veya izleyiciye bakmaktan daha etkilidir. Birinci şahıs gözünden çekilen videolar üçüncü şahıs gözünden çekilenlerden daha etkilidir.	Gerekli görülen yerlerde yakınlaştırma/uzaklaştırma ve çerçeve içine alma önlemleri alınarak birinci şahıs gözünden videolar çekilmiştir.
3. Üretken etkinlik (Generative activity)	Video sonunda özet çıkarılmasını bir ürün çıkarılmasını sağlamak sadece anlatımdan daha etkilidir.	Yapılan her etkinlikte bir ürün geliştirilmiştir. Geliştirilen ürünün nasıl çalıştığı ayrı bir video da açıklanmıştır.
4. Alt yazılar (Subtitle)	Yabancı öğrenciler veya işitme engelliler için konuşulanların alt yazısının olması sadece konuşmadan daha etkilidir.	Bu kullanıcılar araştırma dışında tutulduğu için alt yazılara yer verilmemiştir.
5. İlgi çeken detaylar (Seductive details)	Sade ve gereksiz içerikle ilgisiz unsurlarımdan arındırılmış videolar gereksiz ancak dikkat çeken ayrıntıların olduğu videolardan daha etkilidir.	Öğretimsel amacı olmayan detaylar kaldırılmış tarayıcı penceresi kullanıcı yer imlerinden ve menüsünden arındırılarak çekimler yapılmıştır veya daha sonra kırpılmıştır.

Öğretimin gerçekleştirilmesi

ÖYS hazırlıkları tamamlandıktan sonra 2022-2023 Güz Döneminde Kırklareli Üniversitesi'nde eğitim alan öğrencilerin kursa kayıt yaptırmalarını

teşvik etmek için poster tasarlanarak duyuru yapılmıştır. Öğrenciler kursa <https://uzemakademi.klu.edu.tr> adresine oturum açarak kayıtlarını gerçekleştirmişlerdir. Bu site Kırklareli Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (KLUZEM) tarafından yönetilen dijital sertifika ve kurs kayıtlarının yapıldığı ortamdır. Kayıt yaptıran 160 öğrenciden oluşan bir ders ekibi Ms Teams platformunda kurulmuştur. Öğrencilerle ÖYS kullanımı, sisteme giriş ve ders içerikleriyle ilgili çevrimiçi canlı ders yapılarak kayıt altına alınmıştır. Çevrimiçi derste ÖYS'nin kullanımıyla ilgili uyum eğitimleri verilmiş ve öğretimin ders izlencesi tanıtılmış, içerikler açıklanmıştır. Videolarda ilerleme, soruların cevaplanması ve video etkinliklerinin tamamlanma koşulları açıklanmıştır. Daha etkili ve verimli bir öğretim için Tinkercad'de yapılan benzetimlerin uygulamalı olarak tekrar edilmesi ve manipüle edilerek değiştirilmesi tavsiye edilmiştir. Öğretim sürecinde her iki haftada bir öğrencilerle çevrimiçi ders yapılarak konularla ilgili soru cevap etkinlikleri düzenlenmiştir. Öğrencilere kurs sonunda bütün videoları tamamlamaları ve konu sonu değerlendirme sınavını başarmaları koşuluyla KLUZEM tarafından dijital katılım sertifikası verileceği bildirilmiştir.

Çalışma grubu

Araştırmada geliştirilen öğretim tasarımına 2022-2023 Güz yarıyılında Kırklareli Üniversitesine kayıtlı 60 öğrenci katılım göstermiştir. Katılımcılardan 37 kişi kursu başarıyla tamamlamıştır. Kursu tamamlayan katılımcıların yaş cinsiyet ve bölüm özellikleri tablo 6' da gösterilmiştir.

Tablo 7: Çalışma Grubu Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	f	N=37
Cinsiyet	Erkek	27
	Kadın	10
Yaş	18-20	21
	21-23	15
	23 üzeri	2
Üniversitedeki Bölümü	Bilgisayar Programcılığı	9
	Elektrik Elektronik Mühendisliği	15
	Matematik	2
	Mekatronik Mühendisliği	10

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları Sun & Rueda (2012) tarafından geliştirilen Topal vd., (2020) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan çevrimiçi bağlılık ölçeği ve Ramalingam & Wiedenbeck (1998) tarafından geliştirilen Altun ve Mazman (2012) tarafından Türkçe' ye uyarlanan programlama öz-yeterlilik algısı ölçeğidir.

Programlama öz-yeterlilik algısı ölçeği

Programlama öz-yeterlilik algısı ölçeği basit ve karmaşık programlama öz-yeterliliği olmak üzere iki boyuttan ve 9 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin ön-testte toplanan verilere göre Cronbach alpha iç tutarlık katsayıları basit programlama için .89 karmaşık programlama için .94 ölçeğin genelinde .89 bulunmuştur.

Çevrimiçi bağıllık ölçeği

Çevrimiçi bağıllık ölçeği davranışsal bilişsel ve duyuşsal olmak üzere üç boyuttan ve 19 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin ön-testte toplanan verilere göre Cronbach alpha iç tutarlık katsayısı davranışsal bağıllık için .74 bilişsel bağıllık için .83 duyuşsal bağıllık için .89 ölçeğin genelinde .92 bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Çevrimiçi öğretim başlamadan önce nicel veriler toplanmıştır. Programlama öz-yeterlilik algısı ölçeği ve çevrimiçi bağıllık ölçeği uygulandıktan sonra öğretime başlanmıştır. Öğretim tamamlandıktan sonra da öğrencilere katılım sertifikası alabilmeleri için son testi doldurmaları gerektiği hatırlatılmıştır. Öğrenciler arasından yapılan çekilişle belirlenen 10 kişiye ön test ve son testi zamanında doldurmaları halinde 37 parça algılayıcı seti hediye edileceği duyurulmuştur.

Verilerin analizi

Araştırmada programlama öz-yeterlilik algısı ve çevrimiçi bağlılık ölçeğinin boyutları ortalama fark puanlarının normal dağılım koşulunu sağladığı durumlarda bağımlı örneklem t-testi, normal dağılım koşulunu sağlamadığı durumlarda ise wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılarak SPSS 21 programında analiz edilmiştir. Ortalama fark puanlarının normallik testi sonuçları ve uygulanan analiz yöntemleri tablo 7’de gösterilmiştir. Ortalama puanlar %95 güven aralığında analiz edilmiştir.

Tablo 8: Ortalama Fark Puanlarının Dağılımı ve Kullanılan Analiz Yöntemleri

Normallik Testi ve Uygulanan Analiz Yöntemleri				
Ortalama Fark Puanları	Shapiro-wilk (p)	Çarpıklık	Basıklık	Uygulanan analiz yöntemi
Basit programlama öz-yeterlilik algısı	.11	0,15	-0,78	Bağımlı örneklem için t-testi
Karmaşık programlama öz-yeterlilik algısı	.47	-0,12	-0,21	Bağımlı örneklem için t-testi
Çevrimiçi davranışsal bağlılık	.03	-0,53	0,11	Wilcoxon işaretli sıralar testi
Çevrimiçi bilişsel bağlılık	.000	2,31	6,08	Wilcoxon işaretli sıralar testi
Çevrimiçi duyuşsal bağlılık	.26	0,50	0,67	Bağımlı örneklem için t-

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırma sorularına ve toplanan verilere uygun olarak yapılan analiz sonuçları yorumlanacaktır. Araştırma soruları tekrar ifade edildikten sonra analiz sonuçları verilecektir.

Programlama öz-yeterlilik algısı

Araştırmanın amacına yönelik olarak çevrimiçi Arduino programlama öğretimi alan öğrencilerin öğretim öncesi ve sonrası programlama öz-yeterlilik algıları ortalama puanları arasında anlamlı fark var mıdır? sorusuna yanıt aranmıştır. Programlama öz-yeterlilik algısı basit ve karmaşık olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır.

Basit programlama öz-yeterlilik algısı

Öğrencilerin basit programlama öz-yeterlilik algısı ortalama puanları çevrimiçi Arduino öğretimi öncesinde ve sonrasında anlamlı şekilde değişmekte midir? sorusuna yanıt aramak için bağımlı örneklem t-testi uygulanmıştır. Uygulanan t-testi sonuçları ve basit programlama öz-yeterlilik algısı (BPÖA) ortalama puanları tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 9: Çevrimiçi Programlama Öğretimi Öncesi ve Sonrasında BPÖA T-Testi Sonuçları

BPÖA ortalama puan	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Ön test	37	5.26	1.62	36	3.58	0.001
Son test	37	6.00	0.95			

Öğrencilerin çevrimiçi Arduino öğretimi öncesindeki basit programlama öz-yeterlilik algılarına ilişkin puan ortalamaları $\bar{X}=5.26$ iken öğretim sonrası puan ortalamaları $\bar{X}=6.00$ olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonuçlarına göre öğrencilerin BPÖA ortalama puanı öğretim sonrasında anlamlı şekilde artmıştır. $t(36)=3.58$, $p=.001$.

Karmaşık programlama öz-yeterlilik algısı

Öğrencilerin karmaşık programlama öz-yeterlilik algısı ortalama puanları çevrimiçi Arduino öğretimi öncesinde ve sonrasında anlamlı şekilde değişmekte midir? sorusuna yanıt aramak için bağımlı örneklem t-testi uygulanmıştır. Uygulanan t-testi sonuçlarına göre karmaşık programlama öz-yeterlilik algısı (KPÖA) ön test ve son test ortalama puanlarının karşılaştırılması tablo 9' da gösterilmiştir.

Tablo 10: Çevrimiçi Programlama Öğretimi Öncesi ve Sonrasında KPÖA T-Testi Sonuçları

KPÖA	N	\bar{X}	Ss	sd	t	p
ortalama puan						
Ön test	37	3.67	1.66	36	4.38	0.000
Son test	37	4.37	1.35			

Öğrencilerin çevrimiçi Arduino öğretimi öncesindeki karmaşık programlama öz-yeterlilik algılarına ilişkin puan ortalamaları $\bar{X}=3.67$ iken öğretim sonrası puan ortalamaları $\bar{X}=4.37$ olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonuçlarına göre öğrencilerin BPÖA ortalama puanı öğretim sonrasında anlamlı şekilde artmıştır. $t(36)=4.38$, $p=.000$.

Çevrimiçi bağlılık

Çevrimiçi bağlılığın gerçekleştirilen öğretim sonrası değişimi araştırmak amacıyla Çevrimiçi Arduino programlama öğretimi alan öğrencilerin öğretim öncesi ve sonrası çevrimiçi bağlılık algıları ortalama puanları arasında anlamlı fark var mıdır? sorusuna yanıt aranmıştır. Bağlılık davranışsal duyuşsal ve bilişsel olmak üzere üç boyutta ele alınmıştır.

Davranışsal bağlılık

Öğrencilerin çevrimiçi davranışsal bağlılık algısı puanları çevrimiçi Arduino öğretimi öncesinde ve sonrasında anlamlı şekilde değişmekte midir? sorusuna yanıt aramak için Wilcoxon Sıralı İşaretler Testi uygulanmıştır.

Öğrencilerin ön test ve son test puanlarına göre çevrimiçi davranışsal bağlılık algılarına (ÇDBA) ilişkin Wilcoxon testi sonuçları tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 11: Çevrimiçi Öğretim Öncesi ve Sonrasında ÇDBA Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son test-Ön test (ÇDBA)	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıra	17	16.26	276.50	-.92	.35
Pozitif Sıra	13	14.50	188.50		
Eşit	7				

Wilcoxon testine göre öğrenciler aldıkları çevrimiçi öğretim öncesi ve sonrasında çevrimiçi davranışsal bağlılık algıları anlamlı bir farklılık göstermemektedir, $z=-.92$, $p=.35$.

Bilişsel bağlılık

Öğrencilerin çevrimiçi bilişsel bağlılık algısı puanları çevrimiçi Arduino öğretimi öncesinde ve sonrasında anlamlı şekilde değişmekte midir? sorusuna yanıt aramak için Wilcoxon Sıralı İşaretler Testi uygulanmıştır. Öğrencilerin ön test ve son test puanlarına göre çevrimiçi bilişsel bağlılık algılarına (ÇBBA) ilişkin wilcoxon testi sonuçları tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Çevrimiçi Öğretim Öncesi ve Sonrasında ÇBBA Puanlarının Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi Sonuçları

Son test-ön test (ÇBBA)	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıra	6	11.67	276.50	2.69*	.007
Pozitif Sıra	20	14.05	188.50		
Eşit	11				

Öğrencilerin çevrimiçi Arduino öğretimi öncesi ve sonrasında aldıkları puan arasında son test puanı lehine anlamlı bir fark olduğu görülmüştür, $z=2.69$, $p=.007$.

Duyuşsal bağlılık

Öğrencilerin çevrimiçi duyuşsal bağlılık algısı ortalama puanları çevrimiçi Arduino öğretimi öncesinde ve sonrasında anlamlı şekilde değişmekte midir? sorusuna yanıt aramak için bağımlı örneklem t-testi uygulanmıştır. Uygulanan t-testi sonuçlarına göre çevrimiçi duyuşsal bağlılık (ÇDUBA) algısı ön test son test ortalama puanlarının karşılaştırılması tablo 12' de gösterilmiştir.

Tablo 13: Çevrimiçi Öğretim Öncesi ve Sonrasında ÇDUBA T-Testi Sonuçları

ÇDUBA	N	\bar{X}	Ss	sd	t	p
-------	---	-----------	----	----	---	---

ortalama puan						
Ön test	37	3.54	.43	36	2.03	.049
Son test	37	3.74	.68			

Öğrencilerin çevrimiçi Arduino öğretimi öncesindeki çevrimiçi bilişsel algılarına ilişkin puan ortalamaları $\bar{X}=3.54$ iken öğretim sonrası puan ortalamaları $\bar{X}=3.74$ olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonuçlarına göre öğrencilerin ÇDUBA ortalama puanı öğretim sonrasında anlamlı şekilde artmıştır. $T(36)=2.03$, $p=.049$.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu bölümde bulgular ışığında elde edilen sonuçlar yorumlanmış ve tartışılmıştır. Üniversite öğrencilerine yönelik geliştirilen çevrimiçi Arduino programlama öğretiminin programlama öz-yeterlilik ve bağlılık algısı açısından değerlendirildiği bu araştırmada yapılan veri analizinden sonra ulaşılan bulgular tablo 13'te gösterilmektedir.

Tablo 14: Veri Analizi Sonucunda Ulaşılan Bulgular

Programlama öz-yeterlilik algısı	Test türü	Anlamlılık değeri (p) Etkisi
Basit programlama	t-testi	$p=.00$ son test lehine anlamlı fark bulunmuştur

Karmaşık programlama	t-testi	p=.00 son test lehine anlamlı fark bulunmuştur.
----------------------	---------	---

Çevrimiçi bağıllık

Davranışsal bağıllık	Wilcoxon	p= .35 anlamlı fark bulunmamıştır.
----------------------	----------	------------------------------------

Bilişsel bağıllık	Wilcoxon	p=.00 son test lehine anlamlı fark bulunmuştur.
-------------------	----------	---

Duyuşsal bağıllık	t-testi	p=.04 son test lehine anlamlı fark bulunmuştur.
-------------------	---------	---

Araştırma bulgularına göre çevrimiçi Arduino programlama öğretimi basit ve karmaşık programlama öz-yeterlilik algısını, çevrimiçi bilişsel ve duyuşsal bağıllık algısını olumlu etkilerken çevrimiçi davranışsal bağıllıkta algısında anlamlı bir değişikliğe sebep olmamıştır. Araştırma bağlamında elde edilen sonuçlar genel olarak alanyazında yapılan deneysel desendeki çalışmalarla örtüşmektedir.

Arslan ve Tanel (2021) öğretmen adaylarıyla yüz yüze öğretimle gerçekleştirdikleri araştırmada C programlama dersiyle eş hedef ve kazanımlara sahip olan Arduino laboratuvar uygulamalarında öğrencilerin programlama öz-yeterlilik algısı ve tutumlarını karşılaştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre öğrenciler Arduino uygulamalarıyla programlama öğretimini ilgi çekici ve heyecan verici bulmuşlardır. Her ne kadar nicel veriler programlama öz-yeterlilik algısında anlamlı bir fark olmadığını gösterse de son test puan ortalamaları daha yüksektir. Bu duruma etki eden ve en göze çarpan faktörün öğrencilerin Arduino uygulamalarına

ilişkin tutumları olduğu söylenebilir. Bir başka deneysel çalışmada benzer şekilde yüz yüze öğretimde öğrencilerin programlama öz-yeterlilik algıları ve tutumları incelenmiştir. Erol (2020) çalışmasında 12 hafta süren Arduino programlama öğretimi sonunda öğretmen adaylarının öğretimi eğlenceli öğretim sürecini kolaylaştıran ilgi çekici ve pratik bulmalarının yanı sıra programlama öz-yeterlilik algısı düzeylerinde anlamlı olumlu artış gözlemlenmiştir. Arduino programlama öğretiminde öz-yeterlilik algısının olumlu gelişmesi çevrimiçi bağlılığı da olumlu yönde etkileyebilmektedir (Kanaparan, Cullen, & Mason, 2019).

Öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamında deneyimleme ve geliştirme imkânı sunan Tinkercad bağlılık ve öz-yeterlilik algısında etkili olmuş olabilir. Öğrencilerin sadece pasif dinlemek yerine anlatılan videoları bire bir deneme şanslarının olması başarıma hissini ortaya çıkarmış ve çevrimiçi bağlılığı sağlamış olabilir. Park & Kim (2020) endüstri alanında eğitim veren bir lisede çevrimiçi Arduino programlama öğretiminde bağlılık ve öğretim bulunurluğunu etkileyen faktörleri incelemiştir. Tinkercad'in kullanıldığı araştırmada bağlılığın, uygulamaya olanak sağlayan ortamlarda arttırılabileceği ve öğrenme akışının sağlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Yüz yüze öğretimde sınırlı sayıda öğrenciyle yapılabilen bu etkinliklerin çevrimiçi olarak daha fazla öğrenciye ulaşarak, herhangi bir ücret ödemedi, zaman kısıtı olmadan gerçekleştirilmesi, öğretimin ilgi çekici olması ve Arduino programlamanın son zamanlarda giderek yaygınlaşması çevrimiçi bağlılığın ve programlama öz-yeterlilik algısının olumlu gelişmesinde etkili olmuş olabilir. Bunun yanında programlamanın

somutlaştırılarak ürüne dönüşmesi öğrencilerin programladıkları kodun bir görevi veya işlevi yerine getirdiğini gözlememeleri de bağlılıkta ve öz-yeterlilik algısında etkili olmuş olabilir.

Bu araştırma kapsamında Tinkercad'le desteklenen çevrimiçi öğrenme ortamının öğrencilerin çevrimiçi bilişsel ve duyuşsal bağlılık algılarını olumlu yönde geliştirdiği görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre; öğretim sürecinde iki haftada bir yapılan yönlendirici toplantılar, çevrimiçi videolarda uygulama olanağının ve soru-cevap etkileşiminin olması bağlılık ve programlama öz-yeterlilik algısında olumlu değişimleri desteklemiştir. Öte yandan davranışsal bağlılık algısında öğretim sonrasında anlamlı olarak bir değişikliğe rastlanmamıştır. Çevrimiçi davranışsal bağlılığın her ne kadar bilişsel ve duyuşsal bağlılıktan etkilenmesi beklense de çevrimiçi davranışsal bağlılık daha çok gözlemlenebilen eyleme dayalıdır (Sun ve Rueda, 2012). Dolayısıyla öğrenciler de şimdiye kadar ki çevrimiçi öğrenme ortamlarındaki deneyimleriyle ortaya çıkan tutumlarının değişip davranışa dönüşmesi gerekmektedir. Tutumların davranışa dönüşmesi zor bir süreçtir (Pryor, 2022). Bu sebeple çevrimiçi davranışsal bağlılıkta anlamlı bir değişim gelişmemiş olabilir.

Çevrimiçi öğrenme ortamlarında içeriğin ve pedagojik yaklaşımın yanı sıra uygulama ve değerlendirme gibi üst düzey hedeflere yer verilen programlama öğretimi yaklaşımlarının bağlılığı ve öz-yeterlilik algısını desteklediği alanyazınla paralel olarak görülmüştür. Öğretim içeriklerinin güncel çoklu ortam tasarımlarına uygun olarak tasarlanması, içerik sıralamasında güncel ilkelerin işe koşulması ve öğrencileri destekleyen

toplantılar yapılarak etkileşimin sağlanması bağıllık ve programlama öz-yeterlilik algısında olumlu değişimi etkilemiş olabilir. Aynı zamanda araştırma bu yönleriyle alanyazındaki çalışmalardan ayrılmaktadır. Arduino ile programlama öğretiminin üniversite öğrencileriyle çevrimiçi öğrenme ortamında tasarım ilkeleri dikkate alınarak gerçekleştirilmesine yönelik yurt içinde araştırmaya rastlanmamıştır.

Öneriler

Bu araştırma kapsamında çevrimiçi Arduino programlama öğretimi, bağıllık ve programlama öz-yeterlilik algısı açısından incelenmiştir. Araştırmada çevrimiçi öğrenme ortamının etkisi diğer öğrenme ortamlarıyla karşılaştırılmamıştır. Araştırmada benimsenen ön test son test tek gruplu yarı deneysel desen zayıf desen olarak adlandırılmaktadır (Fraenkel, Wallen, & Hyun, 2012). Güvenirliğı arttırmak ve öğretimin etkisini ortaya çıkarmak için çevrimiçi yüz yüze ve harmanlanmış öğrenme ortamlarında oluşan kontrol ve deney gruplu desende çalışmalar yürütülebilir. Bağıllık ve öz-yeterlilik algısının yanı sıra öğrencilerin kavram yanılgılarını erken dönemlerde ortaya çıkaran çalışmalar üniversite düzeyinde gerçekleştirilebilir. Bu çalışmalarda öğrenme analitiklerinden yararlanılarak etkili, hızlı ve tatmin edici dönütler geliştirilebilir.

Yurt içinde Arduino ve diğer programlama becerisini kazandırmada etkili olabilecek robotik araçlara yönelik mühendislik, teknik bilimler ve fen bilimleri alanlarında okuyan öğrencilerle yapılan araştırmaların sayısı oldukça azdır. Her ne kadar 21. yüzyıl düşünme becerilerinin

kazandırılmasına yönelik yoğun olarak robotik kodlama çalışmaları K-12 düzeyinde artarak devam etse de bu eğitimleri almadan üniversite sıralarına oturan öğrenciler içinde programlama becerisini kazandırmada etkili olabilecek araçlar ve öğretim yöntemlerinin araştırılması gerekmektedir.

Arduino Tinkercad vb. araçlar programlama öğretiminde karşılaşılan birçok soruna çözüm olabilme potansiyeline sahiptir. Programlama da uygulama, alıştırma eksiği, dönütlerin zaman alması, değerlendirme yaklaşımlarının uygulamaya dönük olmaması, öğrenme ortamlarının güncel yaklaşımlardan uzak olarak düzenlenmesi, çözülmeyi bekleyen önemli sorunlardır. Bunun yanında öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda programlama öğrenmek için başladıkları birçok öğretimi yarıda bırakmaları veya başarısız olmaları hala güncelliği korumaktadır. Öğrencilerin, programlama öğretiminde daha çok ihtiyaç duyduğu öz-düzenleme becerilerini geliştirici stratejilere ihtiyaç vardır. Arduino, mBot vb. robotik araçların çevrimiçi ortama taşınarak programlamaya karşı ilgiyi arttırmada ve programlama öz-yeterlilik algısını olumluamada etkili olduğu görülmektedir. Robotik araçlar aynı zamanda alternatif değerlendirme yaklaşımlarında da elverişlidir. Bu araçların yer aldığı öğretimlerde sergi, proje ve akran değerlendirmesi gibi değerlendirme yöntemleri ile ilgili çalışmalara daha çok yer verilmelidir. Programlama öğretiminin erken dönemlerinde üniversite düzeyinde daha fazla robotik uygulamalara yer verilmesi programlama öğretimindeki güçlükleri aşmada etkili olabilir. Çevrimiçi programlama öğretiminde benzetim gibi uygulama alanlarını olması çevrimiçi toplantılarla öğrencilerin

etkileşim ve bulunurluğun desteklenmesi programlamaya olan ilgiyi arttırabilir.

Kaynakça

2022 EDUCAUSE Horizon Report Teaching and Learning Edition. (2022, Nisan 18). Geliş tarihi 27 Nisan 2023, gönderen <https://library.educause.edu/resources/2022/4/2022-educause-horizon-report-teaching-and-learning-edition>

Ahmadzadeh, M., Elliman, D., & Higgins, C. (2005). An analysis of patterns of debugging among novice computer science students. *Proceedings of the 10th annual SIGCSE conference on Innovation and technology in computer science education*, 84-88. New York, NY, USA: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/1067445.1067472>

Altun, A., & Mazman, S. G. (2012). Programlamaya İlişkin Öz Yeterlilik Algısı Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 3(2), 297-308.

Arduino Project Hub. (2023). Geliş tarihi 27 Mart 2023, gönderen <https://projecthub.arduino.cc/>

Arslan, K., & Tanel, Z. (2021). Analyzing the effects of Arduino applications on students' opinions, attitude and self-efficacy in programming class. *Education and Information Technologies*, 26(1), 1143-1163. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10290-5>

Askar, P., & Davenport, D. (2009). An Investigation of Factors Related to Self-Efficacy for Java Programming Among Engineering Students. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 8(1).

Astin, A. W. (1999). Student involvement: A developmental theory for higher education. *Journal of College Student Development*, 40, 518-529.

Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. Worth Publishers.

Bandura, A., & Locke, E. A. (2003). Negative self-efficacy and goal effects revisited. *Journal of Applied Psychology, 88*, 87-99. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.1.87>

Blackwell, A. F. (2002). What is programming? *PPIG, 14*, 204-218.

Cevahir, H., & Özdemir, M. (2017). *Programlama Öğretiminde Karşılaşılan Zorluklara Yönelik Öğretmen Görüşleri Ve Çözüm Önerileri*.

Cheah, C. S. (2020). Factors Contributing to the Difficulties in Teaching and Learning of Computer Programming: A Literature Review. *Contemporary Educational Technology, 12*(2), ep272. <https://doi.org/10.30935/cedtech/8247>

Coates, H. (2007). A model of online and general campus-based student engagement. *Assessment & Evaluation in Higher Education, 32*(2), 121-141.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2017). *Research Methods in Education*. Routledge.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson education, Inc. Geliş tarihi gönderen <http://nuir.nkumbauniversity.ac.ug/xmlui/handle/20.500.12383/985>

DesPortes, K., & DiSalvo, B. (2019). Trials and Tribulations of Novices Working with the Arduino. *Proceedings of the 2019 ACM Conference on International Computing Education Research*, 219-227. Toronto ON Canada: ACM. <https://doi.org/10.1145/3291279.3339427>

Ekici, M., & Çınar, M. (2020). The Validity and Reliability Study of The Turkish Version of Computer Programming Self-Efficacy Scale. *Anadolu Journal Of Educational Sciences International, 1019-1042*. <https://doi.org/10.18039/ajesi.725161>

Erol, O. (2020). How do Students' Attitudes Towards Programming and Self-Efficacy in Programming Change in the Robotic Programming Process? *International Journal of Progressive Education*, 16(4), 13-26. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2020.268.2>

Eryılmaz, S., & Deniz, G. (2021). Effect of Tinkercad on Students' Computational Thinking Skills and Perceptions: A Case of Ankara Province. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 20(1).

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (C. 7). McGraw-hill New York.

Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School Engagement: Potential of the Concept, State of the Evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109.

Gagne, R. M., Briggs, L. J., & Wager, W. W. (1992). *Principles of instructional design* (4. bs). New York, NY, USA: Harcourt Brace College Publishers.

Groccia, J. E., & Hunter, M. S. (2012). *The first-year seminar: Designing, implementing, and assessing courses to support student learning and success: Volume II—Instructor training and development*. The National Resource Center for the First-Year Experience and Students in

Grover, S., & Pea, R. (2013). Computational Thinking in K-12: A Review of the State of the Field. *Educational Researcher*, 42(1), 38-43. <https://doi.org/10.3102/0013189X12463051>

Gunes, H., & Kucuk, S. (2022). A systematic review of educational robotics studies for the period 2010-2021. *Review of Education*, 10(3). <https://doi.org/10.1002/rev3.3381>

He, W., Xu, G., & Kruck, S. (2014). Online IS Education for the 21st Century. *Journal of Information Systems Education*, 25(2), 101-106.

Kadar, R., Abdul Wahab, N., Othman, J., Shamsuddin, M., & Mahlan, S. B. (2021). A Study of Difficulties in Teaching and Learning Programming: A Systematic Literature Review. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 10(3), Pages 591-605. <https://doi.org/10.6007/IJARPED/v10-i3/11100>

Kadriu, A., Abazi-Bexheti, L., Abazi-Alili, H., & Ramadani, V. (2020). Investigating trends in learning programming using YouTube tutorials. *International Journal of Learning and Change*, 12(2), 190-208. <https://doi.org/10.1504/IJLC.2020.106721>

Kanaparan, G., Cullen, R., & Mason, D. (2019). Effect of Self-efficacy and Emotional Engagement on Introductory Programming Students. *Australasian Journal of Information Systems*, 23. <https://doi.org/10.3127/ajis.v23i0.1825>

Kellermayer, B., Meyer, D., Stirzel, M., Kirmaier, A., & Bergande, B. (2020). Raising Motivation of Programming Novices? Findings from a Controlled Laboratory Experiment Using Anki Vector™ Robots. *2020 IEEE International Conference on Teaching, Assessment, and Learning for Engineering (TALE)*, 150-156. Takamatsu, Japan: IEEE. <https://doi.org/10.1109/TALE48869.2020.9368406>

Konecki, M., & Petrlić, M. (2014). *Main problems of programming novices and the right course of action.*

Kuh, G. D. (2003). What We're Learning About Student Engagement From. *Change: The Magazine of Higher Learning*, 35(2), 24-32. <https://doi.org/10.1080/00091380309604090>

Kuh, G. D., Kinzie, J., Buckley, J. A., Bridges, B. K., & Hayek, J. C. (2006). *What Matters to Student Success: A Review of the Literature.*

Luchaninov, D., Bazhenov, R., Sabirova, V., Mamyrova, M., & Zholdosheva, A. (2021). Online training of students of applied physics in the field of circuitry. *Journal of*

Physics: Conference Series, 1889(2), 022030. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1889/2/022030>

Mayer, R. E., Fiorella, L., & Stull, A. (2020). Five ways to increase the effectiveness of instructional video. *Educational Technology Research and Development*, 68(3), 837-852. <https://doi.org/10.1007/s11423-020-09749-6>

Milne, I., & Rowe, G. (2002). Difficulties in Learning and Teaching Programming—Views of Students and Tutors. *Kluwer Academic Publishers*, 7(1), 55-66. <https://doi.org/10.1023/A:1015362608943>

Newmann, F. M. (1992). *Student Engagement and Achievement in American Secondary Schools*. Teacher College Press.

Ocak, M. A., & Efe, A. A. (2019). *Arduino ile Robotik Uygulamalar* (1. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Özmen, B., & Altun, A. (2014). Undergraduate Students' Experiences in Programming: Difficulties and Obstacles. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 5(3), 1-27. <https://doi.org/10.17569/tojqi.20328>

Park, J., & Kim, S. (2020). *Analysis of Influencing Factors of Learning Engagement and Teaching Presence in Online Programming Classes*.

Perenc, I., Jaworski, T., & Duch, P. (2019). Teaching programming using dedicated Arduino Educational Board. *Computer Applications in Engineering Education*, 27(4), 943-954. <https://doi.org/10.1002/cae.22134>

Perera, P., Tennakoon, G., Ahangama, S., Panditharathna, R., & Chathuranga, B. (2021). A Systematic Mapping of Introductory Programming Languages for Novice Learners. *IEEE Access*, 9, 88121-88136. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3089560>

Pryor, B. W. (2022). *Understanding Belief, Attitude, and Behavior: How to Use Fishbein and Ajzen's Theories in Evaluation and Educational Research*.

Ramalingam, V., & Wiedenbeck, S. (1998). Development and Validation of Scores on a Computer Programming Self-Efficacy Scale and Group Analyses of Novice Programmer Self-Efficacy. *Journal of Educational Computing Research*, 19(4), 367-381. <https://doi.org/10.2190/C670-Y3C8-LTJ1-CT3P>

Rocha, H. J. B., Azevedo, P. C. D., Tedesco, R., & Costa, E. D. B. (2023). *On the use of feedback in learning computer programming by novices: A systematic literature mapping*.

Severance, C. (2014). Massimo Banzi: Building Arduino. *Computer*, 47(1), 11-12. <https://doi.org/10.1109/MC.2014.19>

Sezgin, S. (2020). Roles of massive open online courses in teacher education: Examining the massive open online course experiences of preservice computer and instructional technologies teachers about programming. *Journal of Higher Education and Science*, 10(1), 166. <https://doi.org/10.5961/jhes.2020.378>

Shargabi, A., Aljunid, S. A., Annamalai, M., Mohamed Shuhidan, S., & Mohd Zin, A. (2015). Program comprehension levels of abstraction for novices. *2015 International Conference on Computer, Communications, and Control Technology (I4CT)*, 211-215. Kuching, Sarawak, Malaysia: IEEE. <https://doi.org/10.1109/I4CT.2015.7219568>

Shen, R., & Lee, M. J. (2020). Learners' Perspectives on Learning Programming from Interactive Computer Tutors in a MOOC. *2020 IEEE Symposium on Visual Languages and*

Human-Centric Computing (VL/HCC), 1-5. Dunedin, New Zealand: IEEE.
<https://doi.org/10.1109/VL/HCC50065.2020.9127270>

Staubitz, T., Klement, H., Renz, J., Teusner, R., & Meinel, C. (2015). Towards practical programming exercises and automated assessment in Massive Open Online Courses. *2015 IEEE International Conference on Teaching, Assessment, and Learning for Engineering (TALE)*, 23-30. <https://doi.org/10.1109/TALE.2015.7386010>

Sun, J. C.-Y., & Rueda, R. (2012). Situational interest, computer self-efficacy and self-regulation: Their impact on student engagement in distance education. *British Journal of Educational Technology*, 43(2), 191-204. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2010.01157.x>

Talan, T. (2020). Eğitsel Robotik Uygulamaları Üzerine Yapılan Çalışmaların İncelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(2), 503-522.
<https://doi.org/10.33308/26674874.2020342177>

Tan, W. L., Venema, S., & Gonzalez, R. (2017). *Using Arduino to Teach Programming to First-Year Computer Science Students*.

Topal, M., İstanbullu, A., & Akgün, Ö. E. (2020). Psychometric properties of university student form of student engagement scale in online learning: Çevrimiçi öğrenmede öğrenci bağlılığı ölçeği üniversite öğrencisi formunun psikometrik özellikleri. *Journal of Human Sciences*, 17(1), 104-116. <https://doi.org/10.14687/jhs.v17i1.5698>

Trowler, V. (2010). *Student engagement literature review. Dimension of Engagement*. Lancaster.

Tsai, C.-Y. (2019). Improving students' understanding of basic programming concepts through visual programming language: The role of self-efficacy. *Computers in Human Behavior*, 95, 224-232. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.11.038>

Tsai, M.-J., Wang, C.-Y., & Hsu, P.-F. (2019). Developing the Computer Programming Self-Efficacy Scale for Computer Literacy Education. *Journal of Educational Computing Research*, 56(8), 1345-1360. <https://doi.org/10.1177/0735633117746747>

Vahid, F., & Allen, J. M. (2020). An online course for freshmen? The evolution of a successful online CS1 course. *American Society for Engineering Education*.

Walker, C. O., Greene, B. A., & Mansell, R. A. (2006). Identification with academics, intrinsic/extrinsic motivation, and self-efficacy as predictors of cognitive engagement. *Learning and Individual Differences*, 16(1), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2005.06.004>

Wang, X.-M., & Hwang, G.-J. (2017). A problem posing-based practicing strategy for facilitating students' computer programming skills in the team-based learning mode. *Educational Technology Research and Development*, 65(6), 1655-1671. <https://doi.org/10.1007/s11423-017-9551-0>

Watson, C., & Li, F. W. (2014). Failure Rates in Introductory Programming Revisited. *ITiCSE '14: Proceedings of the 2014 Conference on Innovation & Technology in Computer Science*, 39-44. <https://doi.org/10.1145/2591708.2591749>

Xinogalos, S. (2016). Designing and deploying programming courses: Strategies, tools, difficulties and pedagogy. *Education and Information Technologies*, 21(3), 559-588. <https://doi.org/10.1007/s10639-014-9341-9>

Yauney, J., Bartholomew, S. R., & Rich, P. (2021). A systematic review of “Hour of Code” research. *Computer Science Education*, 0(0), 1-33. <https://doi.org/10.1080/08993408.2021.2022362>

Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 82-91. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1016>

Zinovieva, I. S., Artemchuk, V. O., Iatsyshyn, A. V., Popov, O. O., Kovach, V. O., Iatsyshyn, A. V., ... Radchenko, O. V. (2021). The use of online coding platforms as additional distance tools in programming education. *Journal of Physics: Conference Series*, 1840(1), 012029. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1840/1/012029>

Tarihsel Dönem Dizilerine Mesafeli Bakış: Eleştirel Bir Tür Olarak İngiliz Ulusal Miras Filmleri

M. Burak ÖZDEMİR*

Öz

Bu çalışma geçmişin sinema ve televizyon ekranlarındaki görsel temsillerine eleştirel bakışı temsil etmek üzere 1980'lerde İngiltere özelinde ortaya çıkarak günümüze değin gelişim gösteren ulusal miras filmleri üst başlığının, türsel bir kategori olarak dönem dizilerine uyarlanabileceğini tartışmayı hedeflemektedir. 'Ulusal miras filmleri' etiketi, Viktorya ya da Edward dönemlerine ait İngiliz emperyal geçmişini öven muhafazakâr ve milliyetçi anlatılara karşı kültür endüstrisi, postmodernizm ve gösteri toplumu eleştirisinden beslenen mesafeli duruşu ifade etmek için kullanılmaktadır. Özellikle 1990'ların sonu ve 2000'li yıllar boyunca çoğunlukla postmodern estetiğin imkanlarını vurgulamayı tercih eden yorumlar eşliğinde ulusal miras eleştirisinin gelinen noktada açıklayıcı gücünü kaybettiğine yönelik görüşler dile getirilmektedir. Aksine bu çalışma, gösteri toplumunun içine gömülü olan dönem dramalarının anlamı üzerine verilen söylemsel mücadelelerin tarihsel seyrini sürmenin, kültür endüstrisi eleştirisine yasal ulusal miras kategorisinin bir tür olarak geçerliliğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: İngiliz Ulusal Miras Eleştirisini, Tarihsel Dönem Dramaları, Kültür Endüstrisi, Gösteri Toplumu, Postmodernizm

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Bilim Üniversitesi, ORCID: 0009-0003-8579-2990, E- Mail: mburak19@gmail.com

Özdemir, M. B. (2023). Tarihsel Dönem Dizilerine Mesafeli Bakış: Eleştirel Bir Tür olarak İngiliz Ulusal Miras Filmleri, *Akademik Açı*, 3(2): 101-130. doi: 10.59597/akademikaci.1337200.

A Distanced View of Historical Period Dramas: British National Heritage Films as a Critical Genre

M. Burak ÖZDEMİR

Abstract

This study aims to argue that the heritage films, which emerged in the 1980s in the UK to represent a critical view of the visual representations of the past on cinema and television screens, can be adapted to period dramas as a genre category. The label 'heritage films' is used to express a distanced stance that is fed by the criticism of the culture industry, postmodernism and the society of spectacle against conservative and nationalist narratives that tended to praise the British imperial past of the Victorian or Edwardian eras. Particularly in the late 1990s and 2000s, there has been a tendency to emphasize the possibilities of postmodern aesthetics to argue that the critique of national heritage has lost its explanatory power by then. On the contrary, this study aims to trace the historical course of the discursive struggles over the meaning of period dramas embedded in the society of spectacle and to demonstrate the validity of the category of national heritage as a genre of culture industry criticism.

Keywords: Heritage Criticism, Historical Period Dramas, Culture Industry, Society Of Spectacle, Postmodernism

Giriş

Gary R. Edgerton'ın ifadesiyle, 'tarihçi olarak televizyon', bugün çoğu insanın tarih hakkında bilgi sahibi olduğu bir medya ortamı durumundadır (2001: 1). Öyle ki, 'tarihsel bilginin gayri resmi kaynakları arasında artık ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu bile söylenebilir (Samuel, 2012: 42). Neredeyse, tarih, geçmiş, ya da bellek hakkında konuşmak, tarihsel zamanların ekranlardaki görsel-işitsel temsilleri hakkında konuşmakla eşdeğerdir. Gerçekten de akademik ve profesyonel nitelikli tarih çalışmalarının nispeten nesnel, bilimsel kavramlarından ziyade televizyon dizilerinde iletilen popüler tarih imgesinin, geçmişin politik ve kültürel müzakeresinde etkinliğini giderek daha fazla hissettirdiği açıktır. Televizyon dizisinde sunulan tarih, meslekten saygın bir tarihçinin akademik nitelikli bir dergideki analiz ve yorumlarından daha çok ilgi çeker hale gelmiştir. En azından hem siyasetçilerin hem de ticari kuruluşların farkında oldukları üzere popüler kültür düzeyinde zihinleri daha çok meşgul etmektedir. Kısacası, televizyon ve tarihin huzursuz da olsa bir yatak arkadaşlığı, simbiyotik bir birlikteliği söz konusudur (Cannadine, 2004: 2).

Medya aracılığıyla dolaşıma sokulan popüler tarih anlatıları, geçmiş şimdiki zamanda ve daha ziyade geleceği hayal ederek kurgularlar. Geçmişe ait imgeleri, bugünün ihtiyaçları doğrultusunda geleceği resmetmek, gelecek ufkunu şekillendirmek için uyarlar ve kullanırlar. David Lowenthal (2015) *The Past is a Foreign Country: Revisited* adlı çalışmasında geçmişe medya dolayımıyla bakışın şimdiki zamanla yakın temasını şöyle betimlemiştir:

Önceki tarih yazıcılığı geleneği, geçmişi bugünden oldukça farklı kılan bir tutarlılık ve düzen arayışındayken, son dönem tarih yazımı karmaşıklık ve çelişkiyi, farklı bakış açılarını, bugününe çok benzeyen içsel belirsizlikleri vurgulamaktadır. Filmlerdeki geçmiş, yalnızca aşinalığı bakımından değil, aynı zamanda mevcut kaygıları ve değerleri toptan gasp etmesiyle de bugüne benzemektedir. 'Sadece kendileri ve hedef kitleleri için en uygun olan kişi, olay ve konulara odaklanmak' ve güncel kaygıları vurgulamak, film ve TV tarihini son derece popüler ve kazançlı kılmaktadır. (Lowenthal, 2015: 595).

Dolayısıyla kurgusal, dramatik ve popüler yönü ağır basan, çoğunlukla ticari ve politik bir mantık gözetilerek yapılandırılmış tarihin görsel temsillerinin, toplumun tarihsel bilinci üzerinde giderek daha fazla söz sahibi olduğunu yadsımak ya da ekrandan iletilen tarih imgesini ciddiye almamak dizi senaryolardaki tarih algısını terbiye etmeye yönelik yapılan müdahaleler göz önüne alındığında mantıklı görünmemektedir.

Anderson (2011: 4), "tarih teknolojileri" arasında saydığı medya dolayımı tarihsel anlatıları değerlendirmedeki temel güçlüğü, büyük şirketlerin sahipliğindeki kültür endüstrileri tarafından "paketlenecek, satılacak ve tüketilecek bir meta haline" getirilip izleyici beğenisine sunuluna kadar farklı kesimlerin dahil olduğu çok aşamalı bir arka plana sahip olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Birer meta konumunda olsalar da medya dolayımı tarih anlatıları Anderson'a göre, tarih yazıcılığı adına işlevsel bir görev icra etmektedirler. "Sürekli olarak icat edilen, üretilen ve inşa edilen ideolojik olarak yatırım yapılmış ürünler olarak" tarihin görsel temsilleri Anderson açısından varlıklarını sürekli hatırlatan türsel bir kategori

haline gelmişlerdir (s.4). Ancak özellikle televizyon aracılığıyla dolaşıma sokulan tarihsel dönem kurgularına yönelik tartışmalardaki temel sorulardan biri, tarihin görsel temsillerinin hangi bakış açısından hareketle bir tür olarak analize konu edilecekleriyle ilgilidir.

Çalışmanın Yöntemi

Jason Mittell (2001; 2004), televizyon türlerini kavramsallaştırmak için geleneksel yaklaşımdan ayrılan alternatif bir metodoloji önermektedir. İşin daha ziyade teknik yapısını ya da metinsel analizini öne çıkaran geleneksel tür kategorizasyonunun eksikliklerini ele alan Mittell, tarihsel söylem analizi aracılığıyla gerçekleştirilecek medya türleri incelemesinin faydalı bir yaklaşım sağlayacağını belirtmiştir. Mittell'e (2001) göre televizyon türleri, "medya metinlerinin sınırlarını aşan ve endüstri, izleyici ve kültürel pratik içinde işleyen birer kültürel kategoridir" (s.3). Bu açıdan bakıldığında televizyon türlerinin 'kültürel kategoriler' olarak anlaşılabilmesi için, belirli televizyon programlarının üretildiği dönemi, diğer programlarla ilişkilerini ve izleyiciler tarafından nasıl alımlandıklarını dikkate almak hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle Mittell, televizyon türlerinin kavramsallaştırılmasında soy kütüğü araştırmasına yaslı söylemsel bir yaklaşım benimsenmesini önermektedir. Belirttiğine göre böylesi bir yaklaşım, "herhangi bir zamanda dolaşımda olan türler dizisinin incelenmesini teşvik ederek" türlerin tarihselleştirilmesine olanak tanımakta, böylece "televizyon türünün kültürel işleyişini geleneksel yaklaşımlara göre daha iyi açıklamamızı" sağlamaktadır (Mittell, 2001:9).

Mittell'e (2001) göre türler sürekli bir akışkanlık halindedir. Dolayısıyla, analizleri "tarihsel olarak konumlandırılmalıdır". Mittell'in Foucault'dan esinle geliştirdiği yaklaşımı, söylemsel pratiğin bir ürünü olarak türün "nasıl gelişip ortaya çıktıklarına ya da daha geniş iktidar ilişkilerine nasıl eklemlediklerine" odaklanmaktadır (s.2-18). Mittell'in bakış açısından metne içkin unsurlar temelli daha geleneksel metin yorumları, medya metinleri arasındaki kültürel ilişkiyi göz ardı etmekte ve "insanların medya türleriyle etkileşimlerinde oluşturdukları anlamları" gözden kaçırmaktadır (s.5). Bu nedenle program türlerinin daha geniş kültürel analizine odaklanmak, dahası belirli türler arası "eklemlemelerin güç ilişkilerinden nasıl ortaya çıktığını ön plana çıkarmak, hem türler hem de daha geniş kültürel konularla ilgili bazı önemli içgörülere işaret" etmekte ve türleri 'kültürel kategoriler' olarak düşünmeye yönelmektedir (s.19).

Bu çalışma, tarih konulu dönem dizilerinin kültürel kategoriler anlamında bir program türüne karşılık geldiklerini Birleşik Krallık özelinde dönem draması eleştirilerine hakim olan 'ulusal miras' tartışmaları ekseninde yürütmeyi amaçlamaktadır. 'Ulusal miras' etiketi, ilk kez Charles Barr tarafından 1986 yılında İngiliz sineması üzerine yazdığı kitapta kullanılan "miras" teriminin, Patrick Wright, Andrew Higson, Cairns Craig, Tania Wollen ve Robert Hewison gibi önde gelen isimler tarafından 1980'ler ve 1990'lar boyunca oldukça popüler hale gelen kaliteli dönem dramalarını tanımlamak amacıyla benimsenmiştir. Ulusal miras kavramsallaştırması Merchant Ivory yapım şirketine ait *A Room with a View* (1985), Maurice (1987) ve *Howard's End* (1992) gibi filmleri; *Brideshead Revisited* (1981) ve *A*

Passage to India (1984) gibi klasik roman uyarlamalarını ve Chariots of Fire (1981) benzeri geçmişe özlem temalı dönem filmleri de dahil olmak üzere çok çeşitli tarihsel kurguları kapsamak için kullanılan bir şemsiye terimdir (Byrne, 2015:4). Terim daha sonra, Downton Abbey (2010-2015) gibi yüksek reyting rakamlarına ulaşmış günümüz dönem dizilerini de içerecek şekilde genişlemiştir.

Kültür Endüstrisi ve Postmodernizm: Görsel Tarih Temsillerinin Sığılığı

İngiliz ulusal mirasının görsel temsillerine yönelik yürütülen ilk dönem tartışmalar, terimi eleştirel yaklaşılması gereken bir anlatı türü şeklinde kullanma eğilimi göstermiştir (Monk, 2002: 178). Dönem itibariyle birçok sol görüşlü eleştirmen, ulusal miras söylemini, muhafazakâr bir siyaseti maskeleyen rahatsız edici bir kültürel ve toplumsal olgu olarak kavramsallaştırmıştır. Söz konusu eleştirel hat, bunu tarih ve geçmişin mirası terimleri arasında temel bir karşıtlık çizerek somutlaştırmaya çalışmıştır. Buna göre her iki terimin de geçmişin temsillerini sunma potansiyeli taşıdığını kabul etmekle beraber geçmişe tarihsel bakışın geçmişe arasında eleştirel bir mesafe koymaya endekslili anlatı biçimlerine karşılık geldiğini ileri sürmüşlerdir. Öte yandan geçmişin ulusal mirası üzerine inşa edilen söylem bu bakış açısına göre, geçmişini parlak bir imaj olarak pazarlamakta, pastoral manzaralar gibi fotojenik özelliklere odaklanmakta ve müzeler ya da kostümlü dönem dramaları gibi kolayca metalaştırılabilen görselliği ön plana almaktadır. Geçmişin bir imge olarak sunulması, bu açıdan anlatı kültüründen ziyade görsel kültüre doğru daha büyük bir toplumsal sapmayla

ilişkilendirilerek olumsuzlanmıştır. Durumu bu şekilde izah etme gayreti, postmodernizm ve kültür endüstrisine yönelik eleştiri geleneğiyle yakından ilişkilidir (Trimm, 2017:116-117).

Ulusal miras tartışmalarına eleştirel bakışın önde gelen temsilcilerinden Robert Hewison'un (1987) dikkat çektiği üzere geçmişin sığ ve nostaljik temsilleri üzerine kurulu "kültür endüstrisi ve post-modernizm birbiriyle ilintilidir, zira her ikisi de şimdiki zaman ile tarihsel geçmiş arasına çekilen bir perdeden ibarettir" (s. 135). Meseleyi bu açıdan ele alan kültür eleştirmenleri, toplumsal belleğin giderek hatırlamadan uzaklaşmasından, göndergesel değerini yitirmiş büyük bir imge yığına dönüşmekte olan geçmiş temsillerinin etkilerine yenik düşmesinden endişelerini dile getirmişlerdir. Hewison (1987) bu eğilimi "şimdilerde mal ve hizmet üretmekten ziyade kültürel ve ulusal miras imal etmeye daha yatkınız" şeklinde tanımlamıştır (s.9). Buradan hareketle de çağdaş kitle iletişim araçlarının popüler kültür ürünlerinde gerçek ve kurgu arasındaki sınırların bulanıklaşmasıyla sonuçlanan aşırı bir görecelilik biçiminin potansiyel tehlikesine ilişkin epistemolojik ve siyasi itirazlarda bulunmuşlardır.

Frankfurt Okulu tarafından ortaya atılan bir kavram olan 'kültür endüstrisi' aracılığıyla geçmişin temsili, akademik nitelikli çalışmalar açısından uzun bir geçmişe sahiptir. Eleştirel perspektiften bakıldığında, Theodor Adorno belki de kültürün metalaşmasını kültürel unutmaya eşitleyen en önde gelen teorisyenlerdendir. Çoğu eleştirel kuramcı için kültür endüstrisi, gerçek bir tarih anlayışını alıp onu gösteri ve eğlenceye dönüştürmektedir. Adorno, TV dizilerinin veya Hollywood filmlerinin,

reklamcılığın dramaturjisine göre inşa edildikleri için meta estetiğiyle bir yakınlığa sahip olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, reklama benzeyen hiçbir şey bilgilendirme için kullanılamamaktadır. Meseleye bu açıdan bakan eleştirel duruş, bilişsel rasyonel anlayışın tarihin duygusal romantik, nostaljik ve melodramatik temsilleriyle her zaman uyumsuz olduğunu savunmaktadır. Buna ek olarak, TV'nin dünyayı bir görünüme indirgediği ve olası tüm eleştirel yansıma ve tepkiyi engellediği iddiası eşlik etmektedir. Gelenekselleşmiş kurgusal ve nostaljik biçimlerde yeniden yaratılan tarih ve bellek, "izleyicinin tarihsel hayal gücünü canlandırmak ve özgürleştirmek yerine onu sömürgeleştirecektir" (Kaes, 1990: 118, akt. Baer: 2001:492-493).

Frankfurt okulu menşeli bu eleştirel bakışın, sonraki dönemlere ait tarihin görsel temsillerini üretim koşulları, anlatı işlevselliği, ideolojik işleyiş ve izleyici ya da tüketicileri konumlandırma biçimi bakımından analiz etmeye sevk eden bir çıkış noktası sağladığı söylenebilir. Örneğin, postmodernizme yönelik etkili eleştirilerinde Fredric Jameson (2018), 1980'lerin Amerikan kültürünü etkileyen geçmişe olan düşkünlüğün, tarihe olan arzuyu değil; daha ziyade onu anlama yeteneğini ortadan kaldırma alışkanlığına yol verdiğini savunmuştur. Jameson'a göre, postmodernizmin geçmişten gelen imge ve tarzları rastgele serpiştirmesi, çağdaş kültürde "tarih"in kitsch'e dönüşen önemsizleştirilmiş hallerini temsil etmektedir (s.41-42).

Jameson'ın (2018: 41) teorisinde, "simulakrumun yeni mekânsal mantığı" ile ayırt edilen bir kültürde, tarihselliğin yerini yeni bir estetik şeklinde tanımlanan "nostalji modu" almıştır (41-43). "Nostalji modu" Jameson'a göre, geçmişin üslupsal çağrışım yoluyla gerçekleştirildiği ve

pastiş olarak tüketildiği estetik bir yaklaşımdır. Buna göre hakiki tarihsel bakışın yerini tarih dışılık anlamına gelen "tarihsicilik", yani "geçmişin tüm biçimlerinin rastgele parçalanarak" yağmalanması almıştır. (s.41-43). Buna göre çeşitli mecralar aracılığıyla sunulan geçmiş, derinliksiz ve duygusuz bir "geçmiş gibilikten" başka bir şey değildir. Jameson tezini desteklemek için mimarlık, edebiyat, video sanatı, televizyon ya da filmlerden seçtiği birçok farklı çeşit örneğe başvurmuştur. Özellikle, "pastiş" (Jameson, 40-42) olarak adlandırdığı farklı türden sinematik nostalji temsilleri, tipik olarak metinlere, sembollere, görsel imgelere ve diğer bellek alanlarına yansıyan bir dizi simulakra olarak işlev görmektedirler. Buna göre çağdaş koşullar altında, özellikle de 'sanal gerçekliğin' farklı şekil ve biçimlerde gelişmesi bağlamında, genellikle gerçeklik olarak düşünülen şeyi etkileyen hiper-gerçeklik statüsüne varılmaktadır (Jameson, 2018: 229-232). Kısacası Jameson'a göre geçmişin postmodernist temsil biçimleri, tarihselliğin, tarihsel algı ve bakışın sığılması ya da büsbütün yitirilişi anlamına gelmektedir.

Patrick Wright, Robert Hewison ve Andrew Higson gibi ulusal miras eleştirmenleri, sürekli olarak günün ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilen ve yeniden sunulan geçmiş imgelerinin tarihsel referansın yerine ikame edildiğine dair itirazlarını yukarıda özetlenen teorik çerçeveden yararlanarak şekillendirmişlerdir. Buna göre, geçmişin imgeleri, yüksek formatlı sinema teknikleri ya da televizyon programları aracılığıyla ve romantik bir olay örgüsünü etrafında sunulduğunda, esaslı bir tarihsel anlayış ortadan kalkmaktadır. Bir başka deyişle, geçmişin anlaşılması, sadece o anın görüntüsünün kavranmasına indirgenmekte ve böylece daha derin bir

kavrayıştan uzaklaşmaktadır. Böylece, geçmişe dair bir imge, anlatıya dayalı tarihsel bilginin yerini almış olmaktadır. Görüntüler, geçmişî gizemli, efsanevi ve imrenilecek bir bütünlük içerisinde yansıttıklarında hem geçmişteki hem de günümüzdeki tahakküm ilişkilerinin tarihsel nedenlerini maskeleyerek, dolayısıyla eleştirel, daha ilerici bir değerlendirmeyi engellemektedir.

İngiliz Ulusal Miras Temsillerinin İlk Dönem Eleştirisi

Fredric Jameson tarafından post-modern kurgunun merkezinde yer alan ve bir nevi tarihsel körlükle eş değer tuttuğu nostalji modası, özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda Birleşik Krallık'taki ulusal miras tartışmasının alevlenmesi adına analitik bir arka plan sağlamıştır (Trimm, 2017: 116). 1970 ve 1980'li yıllar İngiltere'si, müzeleşmeye, tarihi addedilen binaların korunmasına, en sahil İngiliz anavatanının minyatür timsali kır evlerinden, antika eşyalara kadar geçmişin kalıntı halindeki izlerine duyulan ilginin tavan yaptığı bir zaman dilimine tanıklık etmiştir (Samuel, 1994). Buna dönemin çağdaş medya ortamları aracılığıyla dolaşıma sokulan tarihsel dönem dramalarındaki çarpıcı artış da eklenmiştir. Genellikle, Viktorya ya da Edward dönemiyle hemhal olmuş İngiliz emperyal ya da ulusal geçmişine ait tabakalaşmış eski toplumsal düzene özendirme gayretindeki söz konusu nostaljik özlem furyası, İngiltere'de Margaret Thatcher ve 'Yeni Sağ' iktidarının siyasi kaygılarıyla yakından ilişki içerisinde gelişim göstermiştir (Corney ve Harvey, 1991: 45).

John Corner ve Sylvia Harvey (1991), ulusal miras tartışmalarının Yeni Sağın ekonomik ve toplumsal yeniden yapılanma girişimleriyle hız kazanan, eski ve yeni düzen arasındaki çatışmalı durumları yönetme çabalarından doğduğunu vurgulamışlardır. Buna göre, özellikle Margaret Thatcher iktidarının ideolojik özünü oluşturan neo-liberal girişimcilik hamleleri ile ulusal miras kapsamına sıkıştırılmaya gayret edilen geçmiş kırıntılarının kutsanması arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur: "kültürel miras ve girişimci ekonomi, büyük bir ulusal yeniden yapılanma döneminde hegemonik dengeyi korumak için uyumlu ve mitik bir çift oluşturmuşlardır" (Corner ve Harvey, 1991: 46). Bir başka deyişle Corner ve Harvey'in analizine göre, "girişimcilik ruhunun kendisini değişim, yenilik ve gelişimin itici gücü olarak sunduğu o dönemde, ulusal miras ruhu da paylaşılan bir geçmişle girişimcilikten kaynaklı sorunların çözümüne dair bir süreklilik hissi güvencesini" vaat etmektedir (Corner ve Harvey, 1991: 71). Sonuç olarak, Thatcher ideolojisinin neo-liberal modernizm hamlelerine hız verdiği bir ortamda seçmeci bir şekilde belirlenmiş geçmişin belli başlı ulusal miras temsilleri, bireyin yapısal eşitsizliklerin nedenlerini sorgulamadan baş başa bırakıldığı buhranlı ve çelişkili hallerden nostaljik bir kaçış yolu sunma niyeti taşımaktadır.

1990'ların başında benzer düşüncelerden hareket eden Andrew Higson (1993;1996), 1980'lerden bu yana daha ziyade Birleşik Krallık bağlamında ele alıp eleştiriye tabi tuttuğu emperyal geçmişi günahsız gösteren dönem dramalarını tanımlamak için "ulusal miras filmleri" terimini kullanmıştır. Higson'ın ulusal geçmişe ait olduğu varsayılan unsurları öne çıkaran miras

filmi kavramsallaştırması, Thatcher'ın kutuplaştırıcı neoliberal muhafazakâr politikalarının İngiliz siyasetine damga vurduğu 1980'li yıllarda dolaşıma sokulan ve "ideolojik arka plan anlamında onunla suç ortaklığına girdiği" tespiti yapılan geçmişin sinematik ve medyatik temsillerine eleştirel bir bakış olarak ortaya çıkmıştır (Monk, 2002:177). Andrew Higson (2003: 15), "dönem dramasına duyulan çağdaş hayranlığın" izini, 1981'de *Chariots of Fire* (1981) filmiyle başlayarak *Brideshead Revisited* (2008) isimli roman uyarlaması televizyon dizilerine kadar sürerek bir bakıma dönem dramasının genel bir tür kategorisi olarak yerleşmesinde son derece etkili bir isim olmuştur (Abbiss, 2019).

Higson'ın tanımladığı şekliyle, kültürel miras filmlerinin estetik ve ideolojik arka planını ilgilendiren birbiriyle ilintili ikili bir yapısı söz konusudur. Kendisine göre dönemin tarih konulu sinematik temsilleri, bir dizi teknik ve estetik işlemin devreye alınmasıyla son derece arkaik bir geçmiş anlatısını yaygınlaştırma niyetindedirler. Bunu izleyici bakışını, görsel ihtişamı kuran mise-en-scène detaylarıyla, bazen yavaş ama akıcı kamera hareketleri bazen de ani kesmelerle, bilinçli panorama çekimleriyle bir müze estetiğine dönüştürmek suretiyle yaparlar (Higson, 2012 [1993]: 619). Higson, söz konusu yapımların estetik taraflarıyla ilgili söylediklerinin geçmişin görsel temsillerinde gömülü olan politik anlatıyla bağımlı şöyle açıklar:

"Geçmişî çağrıştırmak, eleştirel bir tarihsel perspektifle değil, bir bakışla, bir üslupla, dönem detaylarının inşa edilmesiyle başarılı. Bu filmlerin görsel mükemmeliyetçiliği ve dönem detaylarını fetişleştirmeleri büyüleyici ama kendi içine kapalı bir dünya yaratırlar. Tarihi bir gösteri

olarak, izleyicisinden bağımsız olarak ayrı, bitmiş, tamamlanmış, başarılı bir şey olarak sunarlar. Tüketilen yalnızca imgeler olduğu için, göze çarpan bir tüketim fantezisi, bir İngilizlik fantezisi, bir ulusal geçmiş fantezisi... Bu filmlerde ulusal geçmiş ve ulusal kimlik sadece aristokratik değil, aynı zamanda erkek merkezli olarak ortaya çıkarken, ulusun kendisi de güney İngiltere'nin kentleşme ya da sanayileşmenin modernliği tarafından bozulmamış yumuşak pastoral manzarasına indirgenir (s.607-608)."

Higson'a göre dönemin İngiliz ulusal mirası filmleri, Thatcher İngiltere'sindeki sosyo-ekonomik sorunları emperyal geçmişin yakın dönemine ait hiyerarşik toplum düzeninin çekiciliğine yaslı bir ulusal kimlik anlatısıyla hasır altı etme bakımından oldukça işlevsel kılınmışlardır. Söz konusu popüler kültür ürünleri belirttiğine göre:

"Thatcher dönemi Britanya'sındaki kültürel gelişmelerle şekillenmiştir. Thatcher yılları, Britanya'nın bir ekonomik güç olarak gerilemesini hızlandıran, ancak aynı zamanda Avrupa da dahil olmak üzere çok uluslu işletmelerin yayılmasına tanıklık eden uluslararası kapitalist durgunluk dönemine denk düşmektedir. Hükümet, yüksek işsizlik gelir ve yaşam standardı eşitsizlikleriyle yoksul kesimler arasında toplumsal rahatsızlıkları arttıran siyasi ve ekonomik önlemlere başvurmuştur... Bu süreç, geleneksel ulusal kimlik kavramlarını yerinden etmekle çokça meşgul olmuştur (Higson, s.604-607)."

Vidal'ın (2012) dikkat çektiği üzere Higson'ın eleştirisi, ulusal miras filmlerine içkin iki uçlu bir gerilimi ifade etmektedir. Temsiller bir yandan

izleyicinin sosyal ve duygusal baskı altındaki karakterlerin yaşadığı kaygılarla sözüm ona empati kurmasını teşvik etmektedir. Öte yandan geçmişin görkemli bir şekilde yeniden yaratılması, eleştiri unsurlarının altını oyarak emperyal mirasla harmanlanmış ulusal geçmişin efsanevi imajını takdir edici bir bakışı davet etmektedir.

Higson açısından karakter, mekan ve ele alınan tarihsel dönemin atmosferiyle yakından ilgilenen 1980'lerin İngiliz ulusal mirası filmleri, kurgusal bir İngiliz geçmişini kendisiyle özdeşlik kurmayı mümkün kılan, onu tüketilebilir ve ihraç edilebilir bir meta haline getiren müzeli bir nesne olarak üretmiştir (Koepnick, 2002). Toplumun sadece belirli bir kesimini mutlu etme potansiyeli taşıdığı sonucunu çıkarabileceğimiz söz konusu görsel geçmiş anlatılarının yine de muhatap alınan kesimler açısından özel bir beğeni biçimi, sinemasal ve medyatik bir anlatı türü yaratmaya katkı sağladığı ileri sürülmüştür. En azından Higson'ın bu türe getirdiği eleştirilerin, bahsi geçen yapımları anlatı işlevselliği, ideolojik işleyiş ve izleyici ya da tüketicileri konumlandırma biçimi bakımından analiz etmeye sevk eden bir çıkış noktası sağladığını söylemek bu noktada yanlış olmayacaktır.

'Ulusal Miras Sonrası': Geçmişin Görsel Temsillerinin Savunusu

İngiliz emperyal geçmişine ait muhafazakâr vizyonun bir bakıma görkemli izdüşümleri olarak tasvir edilen ulusal miras temsilleri, kavramın ortaya çıkışından itibaren yoğun şekilde sorgulanmış ve eleştirilmiştir. 1995 yılı gibi oldukça erken bir tarihte Claire Monk, Higson'ın (2012 [1993]: 607)

'ulusal geçmişin emperyal fantezileri' olarak özetlediği tarih anlatılarına alternatif kurgular için "ulusal miras sonrası" (post-heritage) terimini ortaya atmıştır. Bu yeni sınıflandırma, tarihsel ve kültürel mirasın önceki tanımlara uymayan, onunla çelişerek hem estetik ve anlatı hem de arkada işleyen mesajlar bakımından farklı çağrışımlara ev sahipliği yapan yapımlara dikkat çekmek amacıyla ortaya atılmıştır. Örneğin, Monk, tarihi filmlerden aldığı bireysel seyir zevkini örnek göstererek, söz konusu yapımların ideal seyir modu olarak 'kadınlara özel bir özne konumu' inşa etme potansiyeliyle esasında kadına hitap eden anlatı zevkleri sunabilme yetisine sahip 'kadına yönelik' metinler olarak analize konu edilmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Monk, 1997; akt. Hall, 2001: 196).

Benzer şekilde, A Room with a View (1985) ve Maurice (1987) gibi dönem filmlerinin anlatı yapısına odaklanan Monk, Higson'ın iddia ettiğinin aksine söz konusu yapımların anlatılarını, "gösterişsiz sıradan insanların" oluşturduğu toplumsal gruplar üzerine kurmuş oldukları tespitini yapmıştır. Hatta Monk, kültürel miras hanesine yazılan birçok eski yapımın, aristokrat ve ataerkil erkek bakışına göre değil çoğunlukla kadın ve bazen de eşcinsel erkeklerin bakış açısına değer veren öğeler barındırdıklarını ileri sürmüştür. Howards End (1992) ya da Where Angels Fear to Tread (1991) gibi başka örnekler ise Monk'a göre, emperyal geçmişle ilişkili toplumsal kodlarla, sınıfsal ya da etnik sınırları denetleme çabalarıyla değil sefalet ya da trajedi meseleleriyle daha fazla ilgilidirler. En azından anlatı yapısında benzer tutarsızlıklar barındırmaktadırlar.

Kültürel miras filmlerini ve bu filmlerle etkileşime geçen izler kitleyi yekpare bir bütünsellik içerisinde değerlendirmenin çok seslilik adına hatalı bir tavır olacağı vurgusunu Monk için izleyici boyutunu dikkate alarak da göstermek istemiştir. Birleşik Krallık'ta izleyicilerin kültürel miras olarak anılan dönem filmleriyle nasıl ilişki kurduklarını ampirik bir çalışmayla sorgulayan Heritage Film Audiences (2011) isimli çalışması buna örnek gösterilebilir. Bu çalışmasında Monk, kültürel miras kavramsallaştırmasına iki temel nedenden ötürü karşı çıktığını belirtmiştir. İlki kavramın çıkış noktasının akademik/entelektüel sol kesimlere işaret etmesiyle ilgilidir. Ona göre neo-Marksist solda konumlanmış akademik araştırmacılar, Thatcher dönemi geçmiş temsillerinden seçtikleri belirli tür yapımlara karşı ideolojik saiklerden hareketle küçümseyici ve aşağılayıcı bir tavır takınmaktadırlar (s.11-12). İkinci itiraz noktası ise kullanılan kavramsallaştırmanın büyük ölçüde homojen ve monolitik bir izleyici kitlesi varsaydığına yönelik tespitiyle ilgilidir (165-181).

Claire Monk'un Heritage Film Audiences (2011) isimli çalışması, ulusal miras kategorisine dahil edilebilecek geçmiş temsillerinin, homojen bir kitle tarafından tüketilmedikleri vurgusundan hareket eder. Çalışma, 92 katılımcının yer aldığı iki farklı veri setine uygulanan bir anket ve son derece ayrıntılı bir analizine dayanmaktadır. Anketi, İngiliz ulusal geçmişine özel bir ilgi gösterecekleri varsayımıyla Kültür Varlıklarını Koruma kurumu temsilcilerine (National Trust-NT) ve tarihle popüler kültür düzeyinde ilişki kurduklarına inandığı Time Out (TO) dergisinin okuyucularına ayrı ayrı uygulamıştır. Yaptığı analizlere dayanarak Monk, tarihsel dönem

temsilleriyle ilişki kuranların “homojen bir görünüş sergilemedikleri”, kendileriyle ilgili bu anlamda “hiçbir şekilde monolitik bir izleme pozisyonundan” bahsedilemeyeceği sonucuna varmıştır (2011: 167-168). Aksine, NT ve TO grupları, temel tavır ve tutum bakımından birbirlerinden, tüketim pratiklerinin çeşitliliği bakımından da kendi içlerinde farklılıklar sergilemişlerdir. Çalışmasından çıkan sonuçları Monk (2011) şöyle özetler: “Bu çalışma, dönem filmlerini izleyen ve bunlardan keyif alan izleyiciler arasındaki kimliklerin, tepkilerin ve izleme pozisyonlarının karmaşıklığını, etkinlikleri ve zaman zaman yaratıcılıkları da dahil olmak üzere, şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur”(s.180).

Monk ve onun bakış açısından feyz alan çalışmaların en belirgin vurgusu, geçmişin görsel temsillerindeki kültürel miras ve kültürel miras sonrası estetiğin etkileşimli birlikteliği olmuştur. Buna göre aristokratik ve üst sınıf burjuva nostaljisini özendirdiği varsayılan imgelerle, bugüne kadar ötekileştirilmiş ve dışarıda bırakılmış toplumsal aidiyetlere ait temsiller, postmodern estetiğin parçalı yapısına uygun bir etkileşimsellik, tezatlık ve tutarsızlık anlayışıyla incelenmiştir. Modern diyaloglar, aşırı yakın çekimler ve el kamerası hareketleri gibi teknik anlamda yeni stratejiler olumlanmış ve bunların izler kitleye güncel meseleleri tartışmaya açma, cinsiyet rollerine ait genel geçer ön kabulleri sorgulama ve kaynak metinlere içkin mesafe alabilme becerilerini sergileyebilme imkânı tanıyan paralel anlatı alanları açtıkları daha fazla vurgulanır olmuştur. Çok kültürlülük, toplumsal hareketlilik ve cinsiyet rolleri, İngiliz emperyal geçmişi ve ulusal kimliğin aristokratik biçimlerine nazaran öne çıkan temalar haline gelmiştir. Kısacası kültürel miras sonrası

geçmiş temsillerinin yenilikçi bir dil kullanarak geçmişe farklı türden bakmanın potansiyel örneklerini sundukları savunulmuştur (De Groot, 2022: 385).

Dikkat çekildiği üzere İngiliz ulusal miras kavramsallaştırması, yeni Marksist sol duyarlılıklar nedeniyle kolayca karikatürize edilip olumsuzlandığı gerekçesiyle eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak görsel tarih temsillerine yönelik ilk dönem eleştirilerin postmodern muadilleri karşısında geçerliliğini yitirdiğine yönelik argümanların da Yeni İşçi Partisi'nin "Cool Britannia"sına doğru kültürel bir değişim yaşandığını önceden haber veren miras sonrası film döngüsüyle yakınlığı gözden kaçırılmamalıdır (Abbiss, 2020: 826). Friedman, "90'lı yılların ortalarından itibaren kültürel miras filmlerinin ideolojik karakterinin değişen kültürel koşullara yanıt olarak mutasyona uğradığını", genellikle biçim olarak ilerici olduğunu ve çoğu kez "yeni İşçi Partisi hükümeti tarafından desteklenen 'Yeni Britanya' ulusal kimliğine" daha çok yatırım yaptığını öne sürmüştür (Friedman, 2002: 195, akt. Byrne, 2015:6). Buna göre serbest piyasa ekonomisini sahiplenmekle Thatcherizme bağlı, solun bazı hassasiyetlerini gözetmekle de Yeni İşçi Partisiyle özdeş bir "üçüncü yol", tarihin görsel temsillerindeki anlatı tutarsızlıkları kadar bu anlatılarla ilgili yapılan yorum tarzından da sorumludur (Kao, 2015: 276).

Yeniden Ulusal Miras: İlk Dönem Eleştirel Bakışın Eskimezliği

Katherine Byrne (2015) 'ulusal miras sonrası' başlığıyla görünür olan düşünce çerçevesinin, 2010'lar itibarıyla bir çıkmaza girmeye başladığını ifade

etmiştir. Ona göre dünya genelini istikrarsızlaştıran 2008 ekonomik buhranı, bankacılık krizi ve konut fiyatlarındaki çalkantılar neticesinde, işverenlerin sorumlu ve cömert, hizmetçilerin çalışkan yerlerini bilen ve saygılı, geçmişe ait ev içi mekanların ise görkemli ve huzurlu bir yuva şeklinde yansıtıldığı geçmişin popüler temsilleri, eskiden olduğu gibi bir kez daha görünür hale gelmektedir. *Downton Abbey* (2010-2015), *Indian Summers* (2015-2016), *The Crown* (2016-2023), *Victoria* (2016-2019) ve *Poldark* (2015-2019) gibi yapımların popüleritesi bu iddiayı doğrular niteliktedir. Neo-liberal kapitalizm kaynaklı sorunlar yanında İngiltere'nin Avrupa Birliğinden ayrılma kararıyla sonuçlanan Brexit referandum sürecinin de 1980'ler ve 1990'lar boyunca eleştiriye tabi tutulan ilk dönem ulusal miras mantığından hareket eden anlatıları, yeni teknik imkanlardan yararlanarak popülerleştirmeye ön ayak olduğu söylenebilir. Yirmi birinci yüzyıl yaşamının zorlukları karşısında nostaljinin bu eski moduna başvurma geleneğini devam ettiren yapımları tarif etmek için Byrne, "post-post heritage", yani bir bakıma 'yeniden kültürel miras' tabirini kullanmaktadır.

Benzer şekilde Copelman (2019) *Downton Abbey* gibi anlatısını, Edward dönemi boyunca hüküm süren hiyerarşik bir toplum düzenini özendirme üzerine kurmuş popüler tarih temsillerinin, yoksulluk ve eşitsizlikten mustarip toplumsal sınıfların prime time zaman dilimine yerleştirilmiş ekran kurguları arasında başı çektiğini söylemektedir. Menşei İngiltere'de olmak üzere esasen dünyanın birçok farklı bölgesinde yüksek izlenme oranlarına ulaşmış tarih temalı televizyon dizisi *Downton* hakkında Byrne (2014), benzer bir tespitte bulunur:

[dizinin] kendisi kasıtlı olarak Britanya için bir mikrokozmos işlevi görmektedir ve modern zihin için 'zorunlu olarak doğru' gözükmemekle birlikte, yirmi birinci yüzyıl Britanya'sının aynı hiyerarşik ve ataerkil yapıya uygun örgütlenmesi halinde daha başarılı bir ülke olacağı imasına sahiptir [...] Birçok eleştirmen, diziyi Sağ'ın ideolojik bir aracı, geleneksel sadakat ve düzen değerlerini öne çıkaran mikrokozmos içinde muhafazakâr bir İngiliz ulusu methiyesi olarak kabul etmektedirler (s.315, 325).

Gerçekten de dizinin Edward dönemi İngiltere'sinin toplumsal değerlerinin yanı sıra cinsiyet ve sınıf eşitsizliklerini hoşça gidecek şekilde meşru gösterme mahareti, diziyi kullanılan dil ve söylem (Polidoro, 2016), karakter, mise-en-scène ve setlerinin mimari ve iç tasarımı gibi sinematografik özellikleri (Tambunan ve Junaidi) ya da ideolojik yapılanması (Ridderstrøm, 2018) bakımından ele alan çalışmalar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir.

Görünen o ki Downton Abbey, 1970'lerden bu yana ekranlarda popüler olan İngilizlik anlayışını sürdüren bir anlatı yapısını yeniden ve yeniden üretmektedir. Andrew Higson, 1980'lerin İngiliz ulusal miras kapsamında saydığı filmler seçkisini tartışırken, bu yapımların esasen muhafazakar siyasetten güç alan bir film döngüsü oluşturduğunu, döngüsellik içerisinde tekrar tekrar yinelendiğini ileri sürmüştür:

Ulusal miras filmleri, Thatcher İngiltere'sindeki gelişmelere çok farklı bir yanıt vermektedir. Sanayileşmiş, kaotik günümüze sırtlarını dönerek, emperyalist ve üst sınıf bir Britanya'yı nostaljik bir şekilde yeniden inşa etme

uğraşındalar. ... Böylece filmler, özünde pastoral bir ulusal kimliğin ve otantik kültürün görünüşte daha yerleşik ve görsel olarak görkemli tezahürlerini sunuyor. Kadim ve doğal bir miras olarak 'İngilizlik', Büyük Britanya, Birleşik Krallık. (Higson, 1993, s. 110).

İngilizlerin göz alıcı tasvirleri geleneğine yönelik bahsi geçen yapımlar arasında örneğin, *Upstairs, Downstairs* (1971-1975) *Downton Abbey*'nin bu anlamda iyi bilinen bir öncülü olarak kabul edilebilir. Freedman (akt. Baena & Byker, 2015:260) *Upstairs* dizisinin, "idealize edilmiş bir Edward dönemi ve sonrası İngiltere'sinin efsanevi bir imgesini" yansıttığına dikkat çekerek şöyle söylemiştir:

Edward döneminin seçilmesi kesinlikle bir tesadüf değildir. Çünkü o dönem, liberal İngiltere'nin *tempus classicum*'u olarak - rafine zarafeti, sınırsız özgüveni, görünüşte güvenli küresel merkeziyeti, orta sınıf refahı ve bunlara eşlik eden tüm görsel ihtişamıyla - İngilizliğin soyut olarak çekici imajını inşa etmek için gereken hammaddeleri tam olarak sağlamaktadır. (Freedman, 1990-1991, akt. Baena & Byker, 2015:260).

Benzer anlatı şemalarını yeniden üreten *Downton Abbey*, İngilizliğin güncel koşullarda yeniden hayal edilmesi sürecine bir kez daha doğrudan eklenmiş gözükmektedir. Bu bağlamda dizi, ulusal kimliğin güçlü bir sembolü ve uğruna fedakarlık yapılmaya ve korunmaya değer bir görsel ve rastgele imgelerden oluşan bir geçmiş yapıntısı olarak, Higson'un birkaç vesileyle bahsini ettiği kültür endüstrisi ürünü ulusal miras döngüselligi içerisindeki yerini sağlamlaştırmaktadır.

Sonuç

Guy Debord (1996:124), "piyasa ekonomisinin otokratik hükümranlığı" altında saydığı imgeler yığınının üretimi ve tüketimi etrafında örgütlenen toplumsal düzene "gösteri toplumu" adını vermiştir. Debord'un dikkat çektiği üzere "gerçek dünyanın basit imajlara dönüştüğü yerde imajlar, gerçek varlıklar ve hipnotik bir davranışın etkili motivasyonları haline" gelmekte ve dolayısıyla "görmeyi doğal olarak insanın ayrıcalıklı duyusu" konumuna yerleştirmektedir (s. 17-18). Gösteri, Debord'un özet geçtiği şekliyle, kitlelerin dikkatini kapitalizm lehine dağıtma ve tüketicileri pasifize etme aracı olarak iş görmektedir. Debord'un ilk kez 1960'larda geliştirdiği bu bakış açısını, bugün internet dolayımı dijital medya platformları dahil tüm çağdaş medya ortamları aracılığıyla dolaşıma sokulan görsel temsilleri kapsayacak şekilde genişletmek mümkün gözükmektedir. Douglas Kellner (2003:11), Debord'un 'gösteri toplumu' kavramsallaştırmasını geçerli bulmakla beraber çağrışımlarının indirgemeciliğe kurban gitme tehlikesine karşı ekonomik ve siyasi olarak dayatılan gösteri yığınlarının anlamı üzerine sürekli mücadelelerin gerçekleştiği çoklu bir imgeler alanı olarak yeniden kavramayı önermektedir. Televizyon dizileri aracılığıyla yaygınlaştırılan tarihin görsel temsillerini de bu alanın popüler bir parçası olarak değerlendirmek mümkün gözükmektedir.

Jason Mittell'in program türlerini 'kültürel kategoriler' olarak kavramayı öneren yaklaşımı, gösteri toplumunun içine gömülü olan dönem dizilerinden yayılan imgelerin anlamı üzerine verilen mücadeleleri tarihsel seyri içerisinde takip etmeyi olanaklı kılmaktadır. Yukarıdaki tartışmadan da

anlaşılacağı üzere televizyon dizileri, özellikle de tarihsel bir dönem anlatısını merkeze almış olanlar, her şeyden önce dönemin hâkim ekonomik ve siyasi söylemiyle etkileşim içerisinde şekillenirler. Mittell'in yönteminden hareketle yürütülecek tarihsel bir soy kütüğü incelemesi, söz konusu yapımların üretilme ve ifade edilme biçimleri yanı sıra kültürel metinler aracılığıyla üretilen anlamların izleyicileri tarafından alımlanma pratiklerini de kapsayan dinamik bir süreç bağlamında kategorize edilmesini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla çalışma kapsamında Mittell'in söylemsel yaklaşımından yararlanarak, Birleşik Krallık özelinde ekranlara yansıyan tarihin görsel temsillerinin dönemselsel olarak izini sürmek, öncülleri ve muadillerine referansla yürütülen geniş söylemsel tartışmaları anlamlandırmak ve nihayet kültürel miras endüstrisinin çatallanmış ürünleri olarak kavramak mümkün olmuştur.

'Ulusal miras' etiketi, Patrick Wright, Andrew Higson, Cairns Craig, Tania Wollen ve Robert Hewison gibi araştırmacılar tarafından 1980'lerden bu yana İngiltere özelinde yaygın bir görünürlüğe sahip kaliteli tarih konulu dönem dramalarını tanımlamak amacıyla ortaya atılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde birçok farklı teknik özellik ve anlatı yapısıyla geçmişe tarihsellikten uzak kasıtlı bakış üzerine şekillenmiş dramatik kurgulara gönderme yapmak için kullanılan şemsiye bir terim halini almıştır. Başta Andrew Higson olmak üzere ilk dönem eleştirmenler, söz konusu yapımlara mesafeli yaklaşmışlar ve kültürel miras temsilleri olarak gördükleri bu ürünleri, kültür endüstrisi, postmodernizm ve gösteri toplumu eleştirisinin beslediği bir arka plana yaslanarak 'İngiliz emperyal geçmişine ait muhafazakâr vizyonun görkemli

izdüşümleri' geniş başlığıyla sınıflandırmışlardır. Kavram indirgemeci ve olumsuzlayıcı olduğu gerekçesiyle ortaya çıkışından itibaren yoğun şekilde eleştirilmiştir. Özellikle 1990'ların sonu ve 2000'li yıllar boyunca İngiliz geçmişinin geleneksel ve 'ulusal miras sonrası' görsel temsilleri arasında zamansal ve niteliksel bir ayrıma gitmek gerektiğine dair çağrılar sıklıkla dillendirilmiştir. İkinci kategorinin en temel argümanı, geçmişe ait görsel temsillerin ekseriyetle büyük çoğunluğunun postmodern estetiğin parçalı yapısına uygun bir ilişkisellik, tezatlık ve tutarsızlık anlayışıyla şekillenmeye yatkın olduklarıdır. Bu durumun ulusal miras türüne yöneltile eleştirileri geçersiz kılacak kadar farklı özdeşliklere izin veren yenilikçi ve muallak bir dil kullanmaya imkan tanıdığı ileri sürülmektedir.

Bu çalışma, ulusal miras ve ulusal miras sonrası tarih temsilleri arasında ayırım yapmayı gerektirecek herhangi bir durumun söz konusu olmadığını düşünmektedir. İlk dönem ulusal miras eleştirmenlerinden Patrick Wright, kültürel ve ulusal addedilen miras temsillerini, "Debord'un gösteri toplumu gibi, imgeler ve kamusal olarak kurumsallaştırılmış fikirler aracılığıyla dolayımlanan bir toplumsal ilişkiler" (akt. Trimm, 2017: 117) ağı olarak tanımlamıştır. Buna göre geçmişe ait imgeler, temsil edecekleri tarih kesitlerinin temsilciliğine soyunmakta, ama aslında tarihin yerine yalnızca onu tasvir etme iddiasındaki gölgeler ve resimler geçmektedir. Higson geçmişin ulusal mirası tartışmalarından ne anlamak gerektiğini, Debord ve Jameson tarafından başlatılan eleştirel dalgayla ilişkilendirerek şöyle ifade etmiştir:

Sunulan meta bir görüntü, bir gösteri, bakılacak bir şeydir. Tarih, geçmiş, Fredric Jameson'ın ifadesiyle, günümüz turist-tarihçisini memnun etmek için tasarlanmış "geniş bir imge koleksiyonu" haline gelir. Tarihin bu versiyonunda, eleştirel bir perspektifin yerini dekorasyon ve sergileme, yüzeylere duyulan hayranlık, "rahat arşivsel detayların saplantılı bir şekilde biriktirilmesi" alır; burada üsluba duyulan hayranlık tarihsel bağlamın maddi boyutlarının yerine geçer. Geçmiş, referans noktasının geçmişin kendisi değil, başka imgeler, başka metinler olduğu düz, derinliksiz bir pastiş olarak yeniden üretilir. Gönderge olarak geçmiş silinir ve geriye kalan tek şey öz-göndergeli bir metinlerarasılıktır (akt. Trimm, 2017: 117).

Higson'a göre geçmişin görsel sunumlarında en azından söylemsel düzeyde izi sürülebilecek "anlatı istikrarsızlığı görüntü düzeyinde sıklıkla ikonografik istikrarın, kalıcılığın ve ihtişamın çekici görüntüsü tarafından bastırılır ve değişmeyen, geleneksel ve her zaman hoşça giden ve arzu edilen [emperyal] bir İngiltere izlenimi" yaratır (Higson 2003: 78). "Anlatı istikrarsızlığı", bazılarının vurgulamayı daha çok tercih ettikleri üzere, ulusal miras kavramsallaştırmasının en zayıf halkası olarak analiz edilmiştir. Ulusal miras kategorisinin eleştirel bir tür olarak alınmaması gerektiğini düşünenler, söz konusu yapımların biçim ve içerik arasındaki uyumsuzluğuna sıklıkla gönderme yapmaktadırlar. Ancak bu çalışmanın bakış açısından, tarih konulu dönem dramalarında ara ara dikkat çekilen tutarsızlıklar, çoklu dilsel yapılar veyahut da görselliğin postmodern sunumları, kültür endüstrisi eleştirisine yasal bir tür olarak kültürel miras kategorisini geçersiz kılmamaktadır.

Kaynakça

- Abbiss, W. S. (2020). Proposing a Post-heritage Critical Framework: The Crown, Ambiguity, and Media Self-consciousness. *Television & New Media*, 21(8), 825-841.
- Baena, R. & Byker, C. (2015). Dialects of nostalgia: Downton Abbey and English identity. *National Identities*, 17(3), 259-269.
- Baer, A. (2001). Consuming history and memory through mass media products. *European Journal of Cultural Studies*, 4(4), 491-501.
- Byrne, K. (2014). Adapting heritage: Class and conservatism in Downton Abbey. *Rethinking History*, 18(3), 311-27.
- Byrne, K. (2015). *Edwardians on Screen: From Downton Abbey to Parade's End*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Copelman, D.M. (2019). Consuming Downton Abbey: The Commodification of Heritage and Nostalgia. *Journal of British Cinema and Television* 16(1), 61-77.
- Corner, J. & Harvey, S. (1991). Mediating tradition and modernity: the heritage/enterprise couplet. In J. Corney & S. Harvey (Eds.), *Enterprise and Heritage: Crosscurrents of National Culture* (45-73). London and New York: Routledge.
- Debord, G. (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar* (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- De Groot, J. (2022). *Tarihi Tüketmek*. (B. Helvacıoğlu, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi

Edgerton, G. R. (2001). Introduction: Television as Historian: A different kind of history altogether. In G. R. Edgerton & P.C. Collins (Eds.), *Television Histories: Shaping collective memory in the media age*, (1-16). Lexington, KY: The University Press of Kentucky.

Hall, S. (2001). The Wrong Sort of Cinema: Refashioning the Heritage Film Debate. In R. Murphy (Ed), *The British Cinema Book*, (191-199). London: British Film Institute.

Hewison, R. (1987). *The Heritage Industry: Britain in a climate of decline*. London: Methuen.

Higson, A. (1993). Representing the national past: nostalgia and pastiche in the heritage film. In L. Friedman (Ed.), *Fires Were Started: British Cinema and Thatcherism*, (pp. 109-129). University of Minnesota Press.

Higson, A. (1996). The Heritage Film and British Cinema. In Andrew Higson (Ed), *Dissolving Views: Key Writings on British Cinema*, (232-248). London: Cassell.

Higson, A. (2003). *English Heritage, English Cinema*. Oxford: Oxford University Press.

Higson, A. (2012). Re-presenting the national past: nostalgia and pastiche in the heritage film. In B. K. Grant (Ed.), *Film Genre Reader IV* (pp. 602-627). University of Texas Press.

Jameson, F. (2018 [1991]). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, (C. Gönenc, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Kao, V. (2015). Adapting Heritage: Reading the Writerly Text in "Orlando". *Literature/Film Quarterly*, 43 (4), 276-290.

Kellner, D. (2003). *Media Spectacle*. London & New York: Routledge.

Koepnick, L. (2002). Reframing the past: Heritage cinema and Holocaust in the 1990s. *New German Critique*, 87(Special issue on Postwall Cinema), 47-82.

Lowenthal, D. (2015). *The Past is a Foreign Country: Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mittell, J. (2001). A Cultural Approach to Television Genre Theory. *Cinema Journal*, 40(3), 3-24.

Mittell, J. (2004). *Genre and Television: From Cop Show to Cartoons in American Culture*. New York, NY: Routledge.

Monk, C. (1995). The British 'heritage film' and its critics. *Critical Survey*, 7(2), 116-124.

Monk, C. (1996–97). The Heritage Film and Gendered Spectatorship. *Close Up: The Electronic Journal of British Cinema* 1. <http://www.shu.ac.uk/services/lc/closeup/monk.htm>.

Monk, C. (2001 [1995]). Sexuality and heritage. In G. Vincendeau (Ed), *Film/Literature/Heritage: A Sight and Sound Reader*, (6-11). London: British Film Institute.

Monk, C. (2002). The British Heritage Debate Revisited. In C. Monk, & A. Sargent (Eds), *British Historical Cinema: The History, Heritage and Costume Film*, (176–198). London: Routledge.

Monk, C. (2011). *Heritage Film Audiences: Period Films and Contemporary Audiences in the UK*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Raphael, S. (1994). *Theatres of Memory: Past and Present in Contemporary Culture*. London: Verso New Left Books

Rosenstone, R. A. (2006). *History on Film / Film on History*. London and New York: Routledge.

Trimm, R. *Heritage and the Legacy of the Past in Contemporary Britain*. New York & London: Routledge.

Vidal, B. (2012). *Heritage Film: Nation, Genre and Representation*. London & New York: Wallflower.

Wright, P. (1985). *On Living in an Old Country: The National Past in Contemporary Britain*. London: Verso.

Kuruluşundan Günümüze Pakistan Dış Politikasında Afganistan ve İki Ülke Arasındaki İlişkiler

Mohammad İshak NAZARİ*, Erjada PROGONATI**

Öz

Pakistan'ın 1947'de bağımsızlığını ilan etmesi bölgede bir dizi soruna yol açmıştır. Bu sorunların biri de Afganistan ve Pakistan arasındaki sınır anlaşmazlığıdır. İki ülke arasındaki Durand Hattı uluslararası toplum tarafından resmi sınır olarak kabul edilse de Afgan hükümeti bu hattı zaman zaman bir sorun olarak görmeye devam etmektedir. Afganistan, tarihi boyunca dış müdahale, iç huzursuzluk ve istikrarsızlık nedeniyle gerilim ve çatışmaların yaşandığı bir ülke olmuştur. Sovyetlerin 1979'da Afganistan'ı işgali sırasında Pakistan dolaylı ya da doğrudan Taliban'ı ve Mücahidin gruplarını desteklemiştir. Bu çalışmanın temel amacı Pakistan'ın Afganistan'a yönelik politikasını analiz etmektir. Çalışmanın temel argümanı, Pakistan'ın Afganistan'a yönelik politikasının "Durand Hattı" ve tarihsel bir sorun olarak görülen "Peştunistan" meselesi çerçevesinde ekonomik ve güvenlik çıkarlarına sahip olduğudur. Bu bağlamda Pakistan'ın Afganistan politikası, Durand Hattı, Hindistan'ın Afganistan üzerindeki etkisi ve ekonomik çıkarları oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Afganistan, Pakistan, Taliban, Durand Hattı, ISI.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası ilişkiler Yüksek Lisans, Öğrencisi, ORCID: 0000-0003-3700-821X, E-mail: meshagn@gmail.com.

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-9198-1139, E-mail: erjadaprogonati@sdu.edu.tr.

Nazar, M. İ., Progonati, E. (2023). Kuruluşundan Günümüze Pakistan Dış Politikasında Afganistan ve İki Ülke Arasındaki İlişkiler. *Akademik Açı*, 3(2), s.131-166. doi: 10.59597/akademikaci.1336889

Afghanistan in Pakistan's Foreign Policy and the Relations Between the Two Countries since its Establishment

Mohammad İshak NAZARİ, Erjada PROGONATI

Abstract

Pakistan's declaration of independence in 1947 led to a series of problems in the region. One of these problems is the border dispute between Afghanistan and Pakistan. Although the Durand Line between the two countries is recognized as the official border by the international community, the Afghan government continues to see this line as a problem from time to time. Throughout its history, Afghanistan has been a country of tension and conflict due to foreign intervention, internal unrest and instability. During the Soviet invasion of Afghanistan in 1979, Pakistan indirectly or directly supported the Taliban and Mujahidin groups. The main purpose of this study is to analyze Pakistan's policy towards Afghanistan. The main argument of the study is that Pakistan's policy towards Afghanistan has economic and security interests within the framework of the "Durand Line" and the historical issue of "Pashtunistan". In this context, Pakistan's Afghanistan policy, the Durand Line, India's influence on Afghanistan and economic interests constitute the core of the study.

Keywords: Afghanistan, Pakistan, Taliban, ISI, Durand Line.

Giriş

Afganistan, gerek coğrafi konumu ve gerekse yer altı zenginlikleri ile tarih boyunca büyük güçlerin işgaline maruz kalmıştır. 1747 yılından bu yana Afganistan, bölgesel ve küresel güçlerin rekabetine sahne olmuş ve büyük güçlerin bölge üzerindeki politikalarından olumsuz etkilenmiştir. Bu bağlamda Afganistan, İngiltere, SSCB ve ABD gibi büyük güçlerin işgal girişimine maruz kalmış, hiçbir zaman savaş ve çatışma eksik olmamıştır. Bununla birlikte ülkenin sahip olduğu coğrafi konumu, etnik çeşitlilik ve iktidar mücadelesi dış müdahaleyi ve büyük güçlerin bölge üzerindeki politikalarını kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede 19. Yüzyıl boyunca “Büyük Oyun” olarak adlandırılan, İngiltere ve Rusya arasındaki rekabette, Afganistan adeta iki büyük gücün arasına sıkışmış bir şekilde tampon bölge görevini görmüştür. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngilizlerin, Hindistan Yarımadası’ndan çekilemeye karar vermesiyle, 1947 yılında Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki ayrı devlet kurulmuştur. İngilizlerin Güney Asya’dan çekilmesi ve Pakistan’ın yeni bir bağımsız devlet olarak ortaya çıkması, birtakım sorunlara yol açmıştır. Pakistan, Afganistan ile Peştunistan ve Durand Hattı üzerindeki sorunlarla anlaşmazlık yaşarken, diğer yandan Hindistan ile Keşmir sorunu nedeniyle anlaşmazlık yaşamıştır. Bu bağlamda Pakistan’ın, Afganistan ve Hindistan’a karşı güvensizlikle yaklaşımı ve zaman zaman yaşanan çatışmalar nedeniyle, ikili ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca Afganistan, Pakistan’ın Birleşmiş Milletlere üyeliğinin oylamasında ret oyu kullanmıştır. Pakistan kurulduktan sonra, yukarıda bahsi geçen meseleler nedeniyle Afganistan ile sağlıklı ve uzun vadeli bir

işbirliği içerisinde olamamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler her zaman gerginlikle devam etmiştir. Bu doğrultuda Pakistan, 1947'den bu yana gerek Durand Hattı ile Peştunistan meselesi gerekse güvenlik ve ekonomik çıkarları nedeniyle, Afganistan'da istikrarlı ve güçlü bir hükümetin kurulmasından yana olmamış ve ülkenin iç işlerine karışarak istikrarsızlığa neden olmuştur.

1947'de Pakistan kurulduktan sonra, Afganistan ile yaşadığı sorunlarla birlikte, Keşmir sorunu da Pakistan'ın Afganistan politikasında önemli bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş yılları boyunca Afganistan Doğu Bloğuna yakın dururken, Pakistan ise gerek Afganistan ile gerekse Hindistan ile yaşadığı sorunlar ve rekabeti gereği tercihinin Batı Bloku'ndan yana kullanmıştır (Burget, 2013, s.61). Bu çerçevede Pakistan'ın Afganistan'a yönelik politikasının, güvenlik ve ekonomik çıkar temelinde oluştuğunu ifade edebiliriz.

Bu çalışmada, kuruluşundan günümüze Pakistan'ın Afganistan politikasının, iki ülke arasındaki tarihsel sorun olan Durand Hattı ve Peştunistan meselesi çerçevesinde güvenlik temelli olduğu kadar, ekonomik ve bölgesel çıkarların olduğu hipotezini öne sürmektedir. Bu açıdan Pakistan'ın Afganistan politikası tarihsel veriler ışığında incelenmiştir. İlaveten Pakistan'ın kuruluş süreci ve ISI-Taliban arasındaki ilişkilere kısaca değinilmiştir.

Afganistan'ın Kısa Tarihçesi

Günümüz Afganistan'ın kuruluşu, 1747 yılında Nadir Afşar'ın ölümünden sonra, Kandahar'da toplanan aşiret reislerinin, dokuz gün süren toplantısının ardından Ahmet Han Abdal'nin Şah olarak ilan edilmesiyle

gerçekleşmiştir (Gubar, 2005, s.368). Afganistan, 19. yüzyıl boyunca “Büyük Oyun” olarak adlandırılan, İngiltere ve Rusya arasındaki rekabette adeta iki büyük gücün arasına sıkışmış bir biçimde tampon bölge haline getirilmiştir. 1919 yılında Kral Emanullah Han’ın tahta çıkışı ile “Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı” başlamış ve İngilizlerin yenilgisi üzerine Kral Emanullah Han, Ravalpindi Antlaşması’nı imzalayarak, 1919 yılında Afganistan’ın bağımsızlığını resmen ilan etmiştir (Karakaya, Nazari, 2022, s.145). Genç, aydın ve reformcu kişiliğiyle bilenen Kral Emanullah Han, 1923 yılında Afganistan’ın ilk Anayasası başta olmak üzere, modern anlamda ilk defa iletişimden ticarete, eğitimden sağlığa ve savunmadan güvenliğe kadar, birçok alanda reformlar gerçekleştirmiştir. Devlet yönetiminde gerçekleştirilen bu reformlara ilave olarak, kültürel ve sosyal alanında uygulamaya çalıştığı yeni reformlar muhafazakâr kesim ile din adamlarının tepkisini çekmiş ve 1929 yılında başlayan isyanlar sonucu Emanullah Han, ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır (Batoor, 2018, s.16). Emanullah Han’ın ülkeyi terk etmesiyle yönetimi ele geçiren Baçe-Sakav lakabıyla bilinen Habibullah Kelekânî, dokuz ay gibi kısa bir süre iktidarda kalabilmiştir. Ancak, bu kargaşa ortamını fırsat bilen Muhammed Nadir Şah iktidarı ele geçirerek kısa sürede ülkede istikrarı sağlamıştır. Ancak, Muhammed Nadir Şah’ın 1933 yılında bir suikasta kurban gitmesiyle, yerine oğlu Muhammed Zahir Şah geçmiştir (Karakaya, Nazari, 2022, s.145; Batoor, 2018, s.16). Muhammed Zahir Şah, 1933 yılında küçük yaşta tahta çıkmış ve 1973 yılına kadar, ülkeyi monarşiyle yönetmiştir. Ancak, Zahir Şah’ın küçük yaşta olması nedeniyle devlet işleri ile pek ilgilenmemiş, devleti onun adına amcaları yönetmiştir. Afganistan’da bu dönemde başbakanlık vazifesini sırasıyla; 1933-

1946 yılları arasında Muhammed Haşim Han, 1946-1953 yılları arasında Şah Mahmut Han ve 1953-1963 yılları arasında ise Muhammed Davut Han yürütmüştür (Karakaya, Nazarı, 2020, s.145). Muhammed Haşim Han, başbakanlığı döneminde Batı ile ilişkileri geliştirme yolunu seçerek, Nisan 1936'da ABD ile Dostluk Antlaşması imzalamış. Ardından 29 Ağustos 1936'da üçüncü kez SSCB ile Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemiştir (Yegin, 2015, s.20). Bu yıllarda tarafsızlık politikasını sürdüren Afganistan, özellikle Soğuk Savaş döneminde, Batı ve Doğu Bloku olarak ayrılan iki kutuplu dünya düzeninde, ABD'nin Afganistan'a karşı mesafeli duruşu, bu ülkeyi SSCB ile yakınlaşmaya zorlamıştır. ABD'nin Afganistan'a karşı mesafeli duruşunun temel nedeni, o dönem İran'ın ABD yanlısı bir rejim tarafından yönetiliyor olmasıyla, 1947 yılında kurulan Batı Bloku destekli Pakistan olarak görülmektedir (Naimi, 2016, s.768-769).

Bu dönem Afganistan, benimsediği tarafsızlık ve müdahale etmeme politikası ile yeni diplomatik ilişkiler kurarak ikili ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Ancak, 1947 yılında İngilizlerin Hindistan Yarımadası'ndan çekilmesiyle, bağımsız bir devlet olarak Pakistan'ın kuruluşu birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Pakistan kurulduktan sonra Zahir Şah, Pakistan sınırları içerisinde kalan Peştunlar için özerklik istemiş, ancak bu durum Zahir Şah ile amcası Muhammed Haşim Han arasında görüş ayrılığına neden olmuştur. Böylece Zahir Şah'ın Peştunistan yaklaşımına karşı olan Haşim Han görevinden istifa etmiş ve yerine kardeşi Şah Mahmut Han geçmiştir. Şah Mahmut Han, Zahir Şah ile benzer bir yaklaşımla Pakistan Peştunlarının özerkliğini talep etmiş. Böylece Afganistan-Pakistan ilişkileri bozulmuş ve iki ülke arasında sınır çatışmaları yaşanmıştır (Yegin, 2015, s.20).

1953 yılında Şah Mahmut Han'ın sağlık sorunları nedeniyle istifa etmesi üzerine yerine geçen Muhammed Davut Han, tarafsız bir dış politika izlemesine rağmen, o dönem Batı Bloku destekli Pakistan'a karşı SSCB'nin yanında yer almıştır. Bu durum Afganistan ve Pakistan arasındaki soğuk savaşı şiddetlendirmiş ve tekrar sınır çatışmalarına yol açmıştır. Ayrıca bu dönem Afganistan'da Davut Han, ilk kez uygulamaya konan "beş yıllık kalkınma planı" ile ülkenin altyapı hizmetlerine ağırlık vererek, dış politikada Pakistan'ı destekleyen ABD ve İngiltere'ye karşılık, SSCB ve Hindistan ile yakın ilişkiler kurarak, SSCB'den ekonomik ve askeri yardım almıştır. Ayrıca SSCB, Davut Han'ın Peştunistan politikasına destek mahiyetinde, 120 milyon dolar kredi sağlamış ve Afganistan'ın ilk beş yıllık kalkınma planı SSCB'nin yardımıyla başlatılmıştır. Ancak, bu dönem Davut Han'ın Peştunistan meselesindeki tavrı, sosyal ve siyasi alanındaki sorunlarla birlikte, Zahir Şah ve Davut Han arasındaki görüş ayrılıkları, Davut Han'ın görevinden uzaklaştırılmasına neden olmuştur (Karakaya, Nazarı, 2022, s.146; Yegin, 2015, s.21). Davut Han sonrası, 1963-1973 yılları arası Başbakanlık görevini sırasıyla; Yusuf Han, Haşim Meyvandval, Nur Ahmet İtimadi, Zahir Han ve Musa Şefik yürütmüştür (Batoor, 2018, s.18).

Muhammed Davut Han, 17 Temmuz 1973'te Zahir Şah'ın İtalya'da olduğunu fırsat bilerek iktidarı ele geçirmiş ve ardından Krallığın kaldırıldığını ve Cumhuriyetin kurulduğunu ilan etmiştir (Oğuz, 2001, s.86). Böylece iktidara gelen Muhammed Davut Han, hem başkanlığı hem de başbakanlığı eline geçirmiştir. Ancak, Davut Han'ın bu iktidarı uzun sürmemiştir. 1978 yılında yapılan karşı bir darbe ile iktidardan indirilerek bütün aile fertleriyle birlikte öldürülmüştür. Böylece Nisan 1978 darbesi

sonrası iktidarı ele geçiren, SSCB yanlısı Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) başat siyasal güç olarak Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurmuştur (Sander, 1989, s.417). Bu dönem kırsal kesimlerde sosyal değişime karşı başlayan silahlı mücadele ve Hafizullah Emin ile Nur Muhammed Taraki arasındaki iktidar mücadelesi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile sonuçlanmıştır. Böylece SSCB'nin desteğiyle yönetimin başına Babrak Karmal gelmiştir. Ancak, rejim karşıtı direniş de çeşitli mücahit gruplarının SSCB işgaline karşı mücadeleye girişmesiyle yoğunlaşmıştır. Bu dönem ABD, Çin, Pakistan, İran ve Suudi Arabistan direniş gruplarına para ve silah yardımı sağlamıştır. 1980'li yılların ortalarında Sovyetler Birliğı'nin başına geçen Mihail Gorbaçov'un, Sovyet askerlerinin Afganistan'dan çekileceğini duyurmasının ardından, 1989 yılında SSCB Afganistan'dan tamamen çekilmiştir. Ancak, mücahitlerin Necibullah hükümetini devirmek için harekete geçmesiyle, ülke yavaş yavaş iç savaşa doğru sürüklenmiş ve 1992 yılında Kabil'in mücahitler tarafından ele geçirilmesi sonucu son komünist hükümette devrilmiştir (BBC, 2009). SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesiyle oluşan güç boşluğu, Mücahitler arasındaki artan iktidar mücadelesi ile yaşanan görüş ayrılıkları ve etnik farklılığa dayalı anlaşmazlıklar Afganistan'daki istikrarsızlığın giderek büyümesine neden olmuştur. Bu süreçte iç savaşın devam etmesi, ekonomik ve siyasi çatışmalarla birlikte merkezi otorite sağlanamamıştır. Merkezi otoritenin sağlanamamasıyla her grup ülkenin farklı bir bölgesini kontrol etmeye başlamıştır. İç savaşın sürekliliğı, ekonomik sorunlar ve mücahitler arasında birliğin sağlanamaması, Taliban'ın ortaya çıkmasında en önemli iç etkenler olarak görülmektedir. Böylece 1994 yılında Kandahar'da ortaya çıkan Taliban

(Naimi, 2019, s.55). Mücahitlerin bütün çabalarına rağmen çok hızlı bir biçimde Kandahar, Gazne ve Afganistan'ın güney bölgelerini ve Kabil'in yakınlarına kadar ele geçirmiştir. Ardından 1995'te Herat ve 1996'da Kabil'i de ele geçirerek ülkenin büyük bir kısmında kontrolü sağlamıştır. Böylece Afganistan, 2001'de ABD ve koalisyon güçlerinin müdahalesine kadar Taliban tarafından yönetilmiştir (Yegin, 2015, s.29-30). 1996-2001 yılları arası Taliban iktidarı dönemi Afganistan, adeta El-Kaide gibi terör örgütleri için önemli bir sığınak haline gelmiştir. Bu çerçevede SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında mücadele eden Usame Bin-Ladin 1988 yılında El-Kaide terör örgütünü kurmuş ve daha sonra tekrar Afganistan'a dönerek 1996 yılında küresel cihat ilan etmiştir. 1998 yılında ABD'nin Tanzanya ve Kenya'daki büyükelçiliklerine saldırı düzenleyen El-Kaide, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yönelik yapılan terör saldırıları sonrası, (Karakaya, 2020, s.150-151). 11 Eylül terör saldırılarının faili olarak görülmüştür. Böylece El-Kaide terör örgütünün Afganistan'da barındığı iddiası ile Taliban rejiminden, El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'i teslim etmesini istemiş, Ancak Taliban yönetiminden olumlu bir cevap alamayan ABD, 1373 sayılı Güvenlik Konseyi kararını kendisine Afganistan'a müdahale etme yetkisi verdiğini iddia ederek Afganistan'a askerî harekât düzenlemiştir (Kanat, 2010, s.2790).

ABD ve koalisyon güçlerinin Afganistan'ı işgali sonrası, Afganistan'dan çıkarılan El-Kaide örgütü, ilk küresel terör örgütü olarak kabul edilmiş ve "küresel terörizm" kavramı daha sık kullanılmaya başlanmıştır (Karakaya, 2020, s.150-151). Ayrıca 11 Eylül saldırıları sonrası, ABD başkanı George W. Bush'un deyimi ile "küresel terörizm karşı savaş"

dönemi başlamış ve küresel bir terör örgütü olarak, El-Kaide açısından da bir dönüm noktası olmuştur. El-Kaide'nin yanı sıra günümüz Afganistan'da, özellikle 2015 yılında Taliban ile barış ve müzakere sürecinin başlamasıyla etkisini artıran IŞİD'in Horasan Kolu, hem koalisyon güçlerine hem de Taliban'a karşı mücadele yürütmüştür. Ancak, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrası, Taliban'ın IŞİD'e karşı savaştan bir yapı haline gelmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır (Karakaya, 2021, s.234). Ancak, IŞİD'in Afganistan'daki varlığı 1990'li yılların sonlarına kadar uzanmaktadır. Bu bağlamda IŞİD, ilk olarak ortaya çıktığı 1999'dan günümüze kadar farklı isimler almış ve 2014 yılında Musul'un işgali edilmesi ve hilafetin ilanı ile birlikte "İslam Devleti"ne dönüşerek propagandasını bu yönde yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede IŞİD Horasan Grubu'nun her ne kadar 2015 yılında Afganistan'da kuruluşunu duyurmuş olsa da IŞİD'in kuruluşu Ebu-Musab El-Zerkavi'nin 1999 yılında Afganistan'da kurduğu Tevhit ve Cihat Örgütüne kadar uzanmaktadır (Karakaya, 2019, s.159).

Pakistan'ın Kuruluş Süreci

İngilizlerin, Hindistan da varlık göstermeye başlamaları 16. Yüzyıla kadar uzanmaktadır (Sonar, 2020, s.24). Ancak, Hindistan bölgesine ilk olarak Portekizliler gelmiştir. Portekizlilerin bölgedeki varlıkları başlamadan kısa bir sürede bitmiştir. Bunun temel nedeni ise Portekizliler, ticari olarak üstünlük kazanmak için bölgedeki diğer tüccarları donanma güçlerini kullanarak durdurma yoluna girişmeleri ile Hindistan da dini değiştirmeye yönelik bazı girişimlerde bulunmalarından kaynaklıdır. Bu durum hem Hintli hem de Müslüman yöneticileri huzursuz etmiştir. Böylece Hintli yöneticilerin

İngilizlerden ve Hollandalılardan destek alarak Portekizlilerle mücadeleye girişmesiyle, Portekizliler Hindistan'daki faaliyetlerden vazgeçerek faaliyetlerini Batı'ya kaydırmıştır (Erçin, 2017, s.112). Bu dönem birçok Avrupa devleti Hindistan'da varlık göstermeye çalışmış, ancak hiçbiri İngilizler kadar başarılı olamamıştır. İngilizlerin Hindistan'a ilgisi 16. yüzyılın sonlarına doğru Kaptan Drak'ın dünya gezisinde Ümit Burnu'nu dolaşması ve beraberinde iyi bir ganimetle geri dönmesi, İngilizlerin Hindistan'a ilgi göstermesine neden olmuştur (Bulut, 2003, s.82-83). İngilizler, ilk başta Hindistan'a ticaret bahanesiyle gelmiş, ancak zamanla hem ticari hem de askeri bakımından güçlenerek bütün Hindistan'a yayılmaya başlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren İngilizlerin sömürgesi haline gelen Hindistan, 1857 yılında meydana gelen isyandan, İngilizler Müslümanları sorumlu tutmuştur (Güner, 2007, s.147). Ancak, İngilizlerin Müslümanlara karşı düşmanca kin beslemesi yeni bir şey olmadığı gibi İngilizlerin temel gayesi Müslümanları zayıflatarak ekonomik, siyasal ve kültürel haklarından mahrum bırakmaktır. Ayrıca İngilizler bununla da kalmamış, Hinduları Müslümanlara karşı kıskırtarak kin ve nefret beslemesi için elinden geleni yapmıştır. Bununla birlikte Hindu milliyetçiliğini güçlendirmek için bazı dernekler faaliyete geçirmiş ve Hindu milliyetçiliğine önderlik ederek tek bir din ve kültüre dayalı ortak Hindu ulus bilinci oluşturmaya çalışmıştır. Daha sonra, dil çatışması yanı Urduca-Hintçe sorunları ile birlikte Hindu-Müslüman çatışması bambaşka bir boyuta çevrilmiştir. İngilizler Hindu milliyetçiliğini güçlendirerek onları kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu sayede gerginlikleri ve isyanları kaldıracabileceklerini düşünerek Hinduların toplumsal sorunlarını konuşabilecekleri bir dernek kurulmasının öngörülmesi sonucunda, 1885

yılında (İndian National Congress) kurulmuştur (Bulgur, 2016, s.40-41). Daha önce meydana gelen Müslüman-Hindu çatışması ve bu partinin kurulmasıyla birlikte, Müslümanlara karşı ters düşen kararlar alınmaya başlanmıştır. Buna karşılık Müslümanlar da kendi haklarını, çıkarlarını, kaderlerini ve siyasetini belirlemek için Müslüman temsilciler bir araya gelerek 1906'da Hindistan Müslümanlar Birliği'ni kurmuştur. Müslümanlarla Hindular arasında sürekli çatışmaların, şiddetin ve ayrımcılığın devam etmesi, Müslümanlar da kendilerine has özgür bir İslam devleti kurma düşüncesini uyandırmıştır. Dolayısıyla bu sorunların tek çözüm yolu, bağımsız bir İslam ülkesinin kurulması olarak görülmüş, bu fikir Mevlânâ Muhammed Ali ve Muhammed Ali Cinnah gibi liderleri tarafından da savunulmuştur (Bulgur, 2016, s.42-43). Bağımsız bir İslam devleti kurma düşüncesi, aslında Hindistan halkının İslamiyet'i kabul etmelerinden itibaren başladığını söylemek mümkündür. Çünkü kökenleri aynı olmasına rağmen Hindistan'a İslamiyet'in gelmesi ve bazı Hinduların İslamiyet'i kabul etmesi ile birlikte, Hindular ve Müslümanlar arasında ayrımcılık, şiddet ve ötekileştirme düşünceleri gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bundan dolayı bu iki toplum aynı yaşam alanında, birlikte hoşgörü içerisinde yaşamlarını devam ettiremeyeceklerini anlamışlardır. Bu yüzden Müslümanlar her zaman kendilerine özgü bağımsız bir İslam devleti kurma ümidi ile yaşamışlar (Şahbaz, 2019, s.30-31). Bütün bu çatışmalarla birlikte giderek artan bağımsızlık istekleri ve Hindular ile Müslümanlar arasındaki gerginliğin giderek artması sonucu, ülkenin peki çok bölgesinde çatışmalar meydana gelmeye başlamıştır (Güner, 2007, s.147).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Hindularla birlikte hareket eden Müslümanlar, 1924 yılında hilâfetin kaldırılmasıyla, Hindularla aralarının

açılması ve bağımsızlık taleplerinin yoğunlaşmasıyla, Hindistan Kongresi yeni bir Anayasa taslağı hazırlayarak, eşit haklara sahip Hindistan vatandaşlığı teklifini götürmüştür. Ancak, Müslümanlar Hinduların çoğunlukta olduğu böyle bir sistemin işleminin mümkün olmayacağını dile getirerek bunun yerine nüfusa dayalı özerk bölgelerin kurulması gerektiği ileri sürmüştür. Böylece Hindular ve Müslümanlar arasında fikir ayrılığının yaşanması ve akabinde ikinci dünya savaşının ortaya çıkmasıyla birlikte, Hindistan'ın savaşta sağlayacağı katkının karşılığı olarak bağımsızlık isteyen kongre partisinin istekleri reddedilmiştir. Bu esnada 1940 yılında Lahor'da Müslümanlar Birliği Partisi toplantısında ilk kez bağımsız bir İslam devleti olarak Pakistan ismi ortaya atılmıştır. Müslümanların nüfusça fazla olduğu bölgelerde ayrı bir devlet çatısı altında toplanması gerektiği fikri konuşulmuştur (Güner, 2007, s.147). Böylece 1940 yılında Müslüman liderler tarafından Hindular ve Müslümanlar olmak üzere, iki ayrı devlet kurulması gerektiğinin tekrar gündeme getirilmesiyle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, İngiltere'nin ekonomik olarak zayıflaması ve Hindistan sömürgesinin sürdürülemez hale gelmesiyle, 1947 yılında Hindistan'ın bağımsızlık bildirgesini onaylamıştır. Böylece Hindistan'ın ikiye bölünmesi ile yeni bir bağımsız devlet olarak 14 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan tarih sahnesine çıkmıştır (Çamkerten, 2020, s.66). Ancak, İngilizlerin Hindistan Alt Kıtası'ndan çekilinceye kadar ortaya çıkmayan birtakım sorunlar, Pakistan kurulduktan sonra ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam etmiştir.

Pakistan-Afganistan İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Afganistan ve Pakistan mezhep, din ve dil gibi birçok açıdan birbirine yakın olmalarına rağmen Pakistan'ın kuruluşundan bu yana, iki ülke arasında istikrarlı ve uzun vadeli bir ilişki kurulamamıştır. Bu çerçevede Afgan hükümetinin Durand Hattı konusunda daha Pakistan'ın kurulmasından önceki dönemlerde konunun ciddiyetini göz önünde bulundurularak ele alması gerekirken, Afgan hükümeti bu konuda hiçbir girişim de bulunmamıştır. Bu konuda gerek İngiliz hükümeti ile gerekse bağımsızlık mücadelesi veren Kongre ve Müslümanlar Birliği Partisi ile iletişim kurmaya yanaşmamıştır. Böylece İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngilizlerin bölgeden çekilmesi sonucu bağımsızlık elde eden Pakistan'ın Birleşmiş Milletlere üyeliğinin oylamasında, Afganistan ret oyu kullanmıştır. Ancak, ertesi gün ret oyunu geri çekerek Pakistan'ı resmen tanımıştır. Afganistan, Pakistan'ın bağımsızlığını tanınmasıyla iki ülke arasında siyasi ve diplomatik ilişkilerin önü açılmış ve bu çerçevede karşılıklı elçilerin gönderilmesi ve resmi temsilciliklerin açılmasıyla diplomatik ilişkiler başlamıştır (Aziz, 2018, s.8). Dönemin başbakanı Şah Mahmut Han, Durand çizgisi ile Pakistan tarafında kalan Peştunların kendi kaderlerini tayin etme hakkı verilmesi konusunda İngiliz hükümetine başvurarak Peştun-Beluçların bağımsızlığını veya Afganistan'a katılmaları talep etmiştir. Ancak, İngiliz hükümeti 1893 yılında çizilen Durand Hattının resmi ve uluslararası sınır olarak kabul ettiğini ileri sürerek olumsuz karşılamıştır. Bu süreçte Pakistan'daki Peştunlar Abdul Gaffar Han liderliğinde, Peştunistan meclisini kurma talebinde bulunmuştur. Bu duruma Afgan yönetimi olumlu bakarken, Pakistan hükümeti olaya sert tepki vererek müdahale de bulunmuştur. Pakistan uçaklarının bölgeyi ve Afganistan topraklarını bombalaması sonucu

23 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olay sonucu ilişkiler iyice kötüleşmiş ve 1949 yılında Afganistan Milli Meclisi yeni bir bildiri yayınlarak Durand Hattını tanımadığını ve ilgili tüm anlaşmaların da geçerliliğinin olmadığını ilan etmiştir. Böylece iki ülke arasındaki Durand Hattı anlaşmazlığı nedeniyle, ticari ve diplomatik ilişkiler kısa bir süre durdurulmuştur (Aziz, 2018, s.9).

ABD'nin arabuluculuğu ile iki ülke arasındaki ilişkiler, 1955 yılında tekrar normalleşme sürecine girmiş ve büyükelçiliklerin tekrardan açılması ile diplomatik ilişkiler başlamıştır. Bu dönem Askeri savunma gücünü artırmak isteyen Afganistan, ABD'den askeri ve ekonomik yardım talebinde bulunmuş, ancak olumlu bir cevap alamamıştır. ABD'nin askeri ve ekonomik yardım talebini ret etmesiyle yüzünü Moskova'ya çeviren Afgan yönetimi, SSCB'den önemli miktarda askeri ve ekonomik destek sözü alarak ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır (Aziz, 2018, s.10). Afganistan ve Pakistan arasında 1960'lı yıllarda ilişkilerin kötüleşmesi sonucu iki ülke arasındaki ticari ve diplomatik ilişkiler dahil bütün sınır kapılarının kapatılmasıyla ilişkiler tamamen durma noktasına gelmiştir. Peştunistan meselesi, ekonomik kriz ve iç sorunlarla birlikte Davut Han ve Zahir Şah arasındaki fikir ayrılıkları, 1963 yılında Davut Han'ın istifa etmesine neden olmuştur. Böylece Davut Han'ın istifa etmesiyle birlikte, Zahir Şah yeni bir Anayasa ve parlamentonun yeniden açılması ile birtakım demokratik haklarla iç politikada yeni reform programı başlatmıştır. Ayrıca Pakistan ile ilişkileri tekrar normalleştirerek ticari, ekonomik ve diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmiş ve Pakistan ile ilişkilerine zarar verecek herhangi bir olumsuz girişimde bulunmamıştır (Shakir, 2020, s.57). Ancak, 1973'te Davut Han iktidara geldikten sonra, bahse konu iki ülke arasındaki anlaşmazlık konusunu

tekrardan gündeme getirmiş ve bu yöndeki siyasetini devam ettirmiştir. Böylece Afganistan-Pakistan arasındaki ilişkilerin iyice gerginleşmesiyle, Davut Han Birleşmiş Milletler genel sekreterine Pakistan'daki Peştun ve Belucların haklarının ihlal edildiğine dair bir yazı yazarak Birleşmiş Milletlerin müdahale etmesini talep etmiştir. Ancak, olumlu bir sonucun alınamaması ile SSCB'nin Afganistan iç siyasetindeki etkisinin artması ve Davut Han Hükümetine karşı İslami isyanların başlamasıyla, Davut Han SSCB etkisinden kurtulmak için Batı yanlısı bir dış politika izleyerek Pakistan ile olan gerginliği azaltılmak ve dostane ilişkiler kurularak ilişkileri geliştirmek istemiştir (Aziz, 2018, s.14-15). Ancak, 27-28 Nisan 1978 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe sonucu Davud Han iktidardan indirilerek öldürülmüştür. Davud Han sonrası, hükümeti kuran Nur Muhammed Taraki, Durand Hattını tanımadığını ve Pakistan hükümetine karşı özgürlük mücadelesi veren Peştunların bağımsız Peştunistan hareketini desteklemeye devam etmiştir (Dashti, 2015, s.43). 1978 yılındaki Komünist darbe ve ardından başlayan iç sorunlar, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile başlayan direniş ve birçok Afgan direniş liderlerinin Pakistan'a sığınması ile iki ülke arasındaki çatışmacı rekabette Pakistan bir adım öne geçmiştir. SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve son komünist hükümetinin yıkılmasıyla birlikte, Afganistan'daki iç savaş, Pakistan'ın Afganistan'da etkisini ve nüfuz alanını genişletmesine imkânı sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde Peştunistan ve Durand Hattı gibi meseleler tamamen kenara bırakılmış ve Taliban yönetimi dönemi dahil uzunca bir süre bahse konu iki ülke arasındaki sorunlar gündeme gelmemiştir (Burget, 2013, s.65).

2001 sonrası, Peştunistan meselesi açık bir devlet politikası olarak Hamit Karzai yönetiminin gündeminde yer almasa da Durand Hattı konusundaki yaklaşımı ve tavrı açık bir şekilde görülmektedir. Bu konuda 2011 yılında Afganistan devlet başkanı Karzai, bir basın toplantısında Pakistan ile ilişkiler üzerine Durand Hattı ile ilgi soruya; bu konuda tavrının net olduğunu ve Durand Hattını hiçbir zaman tanımayacağını ifade etmiştir. Ayrıca 2013 yılında Pakistan güçlerinin sınır ihlali etmeleri nedeniyle çıkan çatışma sonrasında açıklama yapan Karzai, Pakistan'ı Durand Hattı nedeniyle Afganistan'ın içişlerine karışmakla suçlayarak, Durand Hattını iki ülke arasında bir sınır olarak kesinlikle kabul edilemeyeceğini bir kez daha vurgulamıştır. Ancak, Pakistanlı yetkililer ise Pakistan'ın gündeminde böyle bir sorunun olmadığını ifade ederek, bu meselenin 120 yıl önce çözüme kavuştuğunu açıklamıştır (Burget, 2013, s.65). Karzai yönetimi dönemi Afganistan ve Pakistan ilişkilerinde her ne kadar bahse konu meseleler gündeme gelmiş olsa da bu dönem daha çok Taliban, terör, uyuşturucu ve karşılıklı basın açıklamalarıyla yapılan suçlamalarla ikili ilişkiler olumsuz etkilenmiştir. Özellikle Taliban'ın Pakistan tarafından desteklendiği ileri sürülerek Afganistan'da istikrarsızlığa neden olduğu tezi savunulmuştur. Bu kapsamda Hamit Karzai 13 yıllık iktidarı boyunca 20 kez Pakistan'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaretlerin temel amacı, ikili ilişkilerin geliştirilmesi, Afganistan'da barış ve güvenliğin sağlanması için Pakistan'ın Taliban'ı müzakereye teşvik edilmesidir (Dashti, 2015, s.71-73-80).

Son olarak 2014 yılında iktidara gelen Muhammed Eşref Gani Ahmedzai, Pakistan ile yeni sayfa açarak ilişkileri geliştirmek istemiştir. Bu doğrultuda iki ülke arasındaki ortak işbirliğine ve terörizmin her iki ülke için

tehdit olduğunu vurgulayarak iki ülke arasındaki ortak sınırları yönetecek bir sistemin kurulması konusunda karar alınarak, daha çok Taliban ile barış görüşmeleri üzerinde durulmuştur (Aziz, 2018, s.95).

Pakistan'ın Afganistan Politikası

Pakistan kurulduğundan bu yana ağırlıklı olarak askeri rejimlerle yönetilmiş, ülkede sıklıkla iktidar değişse de ordu iç ve dış politikada belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Pakistan'ın yetmiş yıllık siyasal yaşamında askeri yönetimler, başkanlık sistemi, yarı başkanlık ve parlamenter sistemi olmak üzere pek çok değişiklikler yaşanmıştır. Ülkenin kurucu lideri Muhammed Ali Cinnah, Pakistan'ın dış politikasını "tüm uluslarla karşı dostça ve iyi niyetli" olarak ilişki kurulacağını ifade etmiştir (Çamkerten, 2020, s.4). Ancak, Pakistanlı liderin bu iyi ve yapıcı dış politika söylemlerin yanında, Pakistan'ın 1947 yılında bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte, dört kara komşusundan üçü ile sınır anlaşmazlığı yaşamıştır. 1949 yılında kurulan ve Çin'in tarihi mirasına sahip çıkan Çin Halk Cumhuriyeti, McMahon Hattını tanımadığı gibi Kadım Çin coğrafyasına ait olduğu gerekçesiyle, 1950 yılında Tibet'i işgal etmiştir. Böylece hem Hindistan hem de Pakistan ile sınır anlaşmazlığı yaşamıştır. Yaşanan sorunlar nedeniyle, 1954 yılında ÇHC ve Hindistan arasındaki bir anlaşma imzalanmışsa da gerginlik devam etmiş, ancak Pakistan ile ÇHC, McMahon sınırını kesinleştirmek için 1959 yılında başlatılan görüşmeler sonucu, 1963 yılında Pakistan ve ÇHC Arasındaki imzalanan anlaşmayla çözüme kavuşturulmuştur. Böylece Pakistan-ÇHC arasındaki ilişkiler sürekli olarak geliştirilmiş ve ilişkiler stratejik ortaklığı ile günümüze kadar devam etmiştir

(Mermer, 2018, s.13-14). Pakistan'ın Afganistan ile olan sınır anlaşmazlığı ise 19. Yüzyılda, İngiliz sömürgesi altında olan Hindistan ve Afganistan arasındaki sınırı kesinleştirmek için İngilizler, Afganistan Emiri Abdurrahman Han'a kabul ettirilerek 1893 yılında belirlenen Durand Hattı anlaşmazlığıdır. İngilizler tarafından çizilen sınır Afgan yönetimi tarafından Afganistan'ın "doğal sınırları" içerisinde kabul edilen bölgelerin Kuzeybatı sınır Eyaleti Hindistan'a bırakılmıştır. Ancak, 1947 yılında İngilizlerin bölgede çekilmesi ve Pakistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması ile Durand Hattı tekrar gündeme gelmiştir (Burget, 2013, s.62). Bu doğrultuda Pakistan kurucu liderleri, Afganistan ile İslami kimlik temelinde iyi komşuluk ilişkileri kurma konusunda istekli olmuşlar ve bağımsızlığın ilanından kısa bir süre sonra, Muhammed Ali Cinnah, "iki kardeş devlet arasındaki ilişkinin devam etmesini istediğini ifade ederek iki ülke arasındaki ilişkinin güçlü ve kalıcı dostluklardan biri olabilir". Şeklinde ifade ederken, başbakan Liyakat Ali Han, sınır meselesi konusunda Hükümetle görüşmeyi teklif ederek (Avaide, Fatima, 2013, s.59). Pakistan'ın "uluslararasıdaki ideolojik çatışmalarda yer almayacağını" belirtmiştir. Bununla birlikte Muhammed Eyüp Han ise "Pakistan'ın güvenliğine, özgürlüğüne ve ilerlemesine önem veren güçlü dostlar ile ilişkiler kurulacağı" şeklinde ifade etmiştir (Çamkerten, 2020, s.4). Ayrıca Zülfikar Ali Bhutto da benzer bir yaklaşımla, "Afganistan'ın Müslüman bir komşu ülke olduğunu ve sebeple her konuda iyi ilişkiler içinde olmak istediklerini" bir kez daha vurgulamıştır (Avaide, Fatima, 2013, s.59). Bununla birlikte 2001 sonrası, Hamit Karzai Pakistan ve Afganistan'ı "ikiz kardeş", Hindistan'ı da "büyük dost" olarak nitelendirmiştir (The Economic Times, 2011). Buna karşılık Pakistan

başbakanı Navaz Şerif ise “Afganistan düşmanları Pakistan dostları olmaz” diyerek taraflar arasında bir yakınlaşma isteği dile getirilmiştir. Ancak, Pakistan’ın kuruluşundan itibaren bu tür iyi niyet ve iyi ilişki kurma açıklamaları ve birçok ikili görüşmelere rağmen ikili ilişkiler sorunlu olmuştur (Çamkerten, 2020, s.5). Bu doğrultuda Pakistan’ın Afganistan’a yönelik politikasını ve ikili ilişkileri etkileyen temel faktörler birçok başlık altında incelenebilir: birincisi, 1947’den sonra Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılması ile iki ülke arasındaki Keşmir sorunu taraflar arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Bu sebeple Pakistan, Hindistan’ı kendisine bir tehdit olarak görmektedir; ikincisi, Afganistan ve Pakistan arasındaki Peştunistan ve Durand Hattı nedeniyle yaşanan sınır anlaşmazlığıdır. Ancak Soğuk Savaşı sonrası, ilave olarak Taliban sorunu, terör ve güvenlik sorunları ile ilişkiler olumsuz etkilenirken, diğer yandan Pakistan’ın Hindistan ile olan çatışmacı rekabeti ve ekonomik çıkarları söz konusudur.

Pakistan’ın Afganistan politikasının temelini güvenlik ve ekonomik çıkarlar oluşturmaktadır. Pakistan 1947 yılındaki bağımsızlığından itibaren Keşmir sorunu nedeniyle Hindistan’ı kendisine bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu bağlamda Pakistan, Hindistan’dan algıladığı bu tehdide yönelik Afganistan’ı “stratejik derinlik” sağlayan bir coğrafya olarak Afganistan üzerinde kontrol sağlamak istemektedir. Böylece olası bir sıcak çatışmaya yönelik Afganistan’ı geri çekilerek kendini toparlayabilecek bir coğrafi derinlik olarak görmektedir. Pakistan’ın bu politikası, özellikle General Ziya Ül-Hak döneminde Afganistan, Hindistan ve Keşmir’e yönelik politikalarında kullanılabilir ve terör örgütlerinin barınabileceği güvenli bir coğrafya olarak düşünülmüştür (Çamkerten, 2020, s.132). 1947 yılında

İngilizlerin bölgeden ayrılması ve Pakistan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla, Afgan yönetimi günümüz Pakistan'ın Kuzeybatı eyaletinde yaşayan Peştunlara bağımsızlık vermek veya Afganistan'a katılmasını gerektiğini düşünürken, İngilizler böyle bir seçenek sunmayarak Hindistan veya Pakistan'a katılmalarını teklif etmiştir. Böylece halkın büyük bir kısmının Müslüman olmasıyla nedeniyle Pakistan'a katılma kararı alınmıştır. Buna karşılık Afgan hükümeti, bölgenin hem etnik hem de tarihi gerekçelerle kendisine ait olduğunu iddia ederek iadesini talep etmiştir. Ancak, Pakistan tarafı bu sorunun 1893 yılında imzalanan anlaşmayla çözüme kavuştuğunu, uluslararası toplum tarafından da kabul edilen resmi bir sınır olduğunu ve hiçbir şekilde taviz vermeyeceğini savunmaktadır. Bu kapsamda Pakistan'ın en büyük endişesi, bahse konu bölge nüfusun büyük bir kısmının Peştun olmasıdır. Bu nedenle olası bir özerklik, Peştunistan'ın kurulması veya Peştunların yaşadıkları bölgelerin Afganistan'a katılarak büyük Afganistan devletinin kurulması, Pakistan açısından ulusal güvenliğine, toprak bütünlüğüne tehlike arz eden ve ciddi sorunlar doğurabilecek bir potansiyel tehdit olarak görmektedir (Dashti, 2015, s.29). Dolayısıyla Afganistan'ın bahse konu ayrılıkçı grupları desteklemesini güvenlik tehdidi olarak algılayan Pakistan'ın, güçsüz bir Afganistan politika gütmesine neden olmuştur.

Afganistan, tarih boyunca bölgesel ve küresel güçlerin rekabetine sahne olmuştur. Bunlardan biri de Hindistan ve Pakistan arasındaki çatışmacı rekabettir. İki ülke yetmiş yılı aşkın Keşmir sorunu nedeniyle çatışma halindedir. Afganistan her zaman olduğu gibi bu iki ülke arasındaki çatışmanın da kurbanı olmuştur. Bu konuda Ahmet Raşit şöyle diyor; "Kabil'in Yolu Keşmir'den Geçiyor" yanı Hindistan ve Pakistan arasındaki

Keşmir sorunu çözüme kavuşmadan Afganistan'da barışın olmayacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla Keşmir'in tamamen Hindistan'ın kontrolüne geçmesi, bu ülkenin Afganistan ile sınır komşusu olduğu ve Orta Asya'ya açılan bir pencere olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Pakistan'ın Çin ile olan kara ulaşımı kesilecektir. Bununla birlikte Hintli uzmanlar, ABD ile Taliban arasındaki anlaşmanın Afganistan'ı Pakistan ve Taliban'a teslim ettiğine inanmaktadır (Shahidi, 2019). Hindistan bağımsızlığından bu yana, Orta Asya ülkeleriyle herhangi bir coğrafi sınırı bulunmamakla birlikte, Orta Asya Hindistan açısından hayati öneme sahiptir. Orta Asya'nın stratejik önemi, Soğuk Savaş yıllarında Hindistan'ı Orta Asya'ya yakınlaşmaya zorlamıştır. Böylece günümüze kadar, Hindistan'ın Rusya ile olan yakın ilişkileri dış politikasının hep sabit bir halkası olmuştur. Zira bölgenin Afganistan, Pakistan ve Çin'e coğrafi olarak yakınlığı, Hindistan'ın güvenlik çıkarlarıyla uyumlu olarak, bu ülkeyi barış ve istikrarın tesis edilmesinde rol almaya yöneltmiştir. Dolayısıyla Hindistan'ın gerek Soğuk Savaş dönemi gerekse SSCB'nin dağılması sonrasında, Orta Asya'da ortaya çıkan güç boşluğu, mezhepsel gerilimler, etnik ve iç çatışmalar gibi istikrarsızlık faktörleri Hindistan'ın güvenlik kaygılarını artmıştır. Ayrıca ÇHC ile Pakistan'ın yayılmacı siyaseti Hindistan'ı çeşitli güvenlik normları ve silahlanma hareketine sokmuştur. Böylece bölge ülkeleriyle terörle mücadele ve teknik yardım konusunda ikili anlaşmalar imzalayarak, Orta Asya'da Pakistan ve Çin'e karşı bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Ancak, 11 Eylül olayları sonrası, ABD ve Koalisyon güçlerinin Afganistan'a yönelik askeri hareketi ve ardından gelen gelişmeler Hindistan'ın yeni bir yaklaşımla yeni ittifaklar kurmasına olanak sağlamıştır (Aras, Kandemir, 2023, s.162). Bu

bağlamda uluslararası ilişkilerde, bir dış politika kavramı olarak ilk kez 1980'li yılların sonunda Amerikalı siyaset bilimci Joseph Nye tarafından kullanılan yumuşak güç kavramı (Aras, Sayın, 2022, s.12) çerçevesinde Hindistan, 2001 sonrası Afganistan'da nüfuzunu artırmış ve iyi ilişkiler kurarak Afganistan'ın en yakın müttefiklerinden biri haline gelmiştir.

Pakistan, Soğuk Savaş dönemi boyunca radikal İslamcı akımları, mücahitleri ve daha sonrasında Taliban'ı desteklemiştir. Ancak, 2001'de ABD'nin Afganistan'da teröre karşı savaşında ABD'nin yanında oluşunu açıklayarak, 2001 sonrası Afganistan ile yeni bir sayfa açan Pakistan, Afgan hükümetine her türlü baskıyı yaparak Durand Hattını kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak, yukarıda bahsedildiği gibi ne Karzai hükümeti döneminde ne de önceki dönemlerde Durand Hattı iki ülke arasında resmi bir sınır olarak kabul görmemiştir. Ayrıca Pakistan 1947'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, Keşmir sorunu ve Afganistan ile olan sınır anlaşmazlığı nedeniyle Hindistan ve Afganistan arasındaki yakınlaşmadan endişelenmiştir. Zira Hindistan ve Afganistan uzun süredir iyi ilişkiye sahip olsalar da ortak bir sınır çizgisine sahip değiller. Ayrıca Hintli yetkililer her zaman Afganistan'da barış ve istikrardan yana olmuşlardır. Hem ortak bir sınırın olmaması hem de Pakistan'ın iki ülke arasındaki ilişkileri ve Hindistan'ın Afganistan meselelerinde önemli bir etkiye sahip olmasını engellemiştir. Hindistan özellikle 2001 sonrası, Afganistan'da ekonomik kalkınma, altyapı, insanı yardım ve yatırımları ile Afganistan'da olumlu bir imaj kazanmış ve yumuşak gücünün gelişmesinin önünü açmıştır. Ancak, Pakistan defalarca, Hindistan'ın Pakistan'ın Beluçistan eyaletindeki ayrılıkçı gruplara yardım etmek için Afganistan'ın güney bölgesinde terör merkezleri oluşturduğunu

ve Pakistan'ın güvenliğini bozduğunu iddia etmiştir. Ancak, bu iki ülke arasındaki çatışmacı rekabette ve Afganistan'da daha fazla nüfuz elde etme yarışı, yalnızca Afganistan'ın güvenliğine ve istikrarına gölge düşürmektedir (Beyani, 2020). 1947'deki bağımsızlığından günümüze kadar nüfusu ve ekonomisi istikrarlı bir şekilde büyümeye devam eden Hindistan'ın, birincil önceliği; sosyo-ekonomik açıdan kalkınmak, bu hedefin sürdürülebilmesi için askeri açıdan güvende olabileceği bir bölgesel istikrar arayışı içerisinde olarak geleneksel anlamda geniş çaplı bir savunma politikası izlemektedir. Ayrıca Çin ve Pakistan ile artan çatışmacı rekabet ve düşmanlıklar, Hindistan'ı sürekli savaş ve tehditleri önlemeye yönelik strateji geliştirmeye itmektedir (Aras, Kandemir, 2023, s.6). Bununla birlikte Hindistan ekonomisi, son yirmi yıldaki istikrarlı büyümesi ile dünyanın en hızlı büyüyen büyük ekonomisi haline gelmiştir. Bu kapsamda 25 Eylül 2014'te ulusal ve çok uluslu şirketleri Hindistan'da ürün üretmeye teşvik etmek için, Hindistan hükümeti tarafından, iş yapma kolaylığını artırarak, üretimi iyileştirmek ve endüstriyel kalkınmaya geniş biçimde destek sağlamak amacıyla "Make in India" girişimi başlatılmıştır.(Aras, 2017, s.22).

Sonuç olarak Pakistan'ın Afganistan'daki temel amacı; Durand Hattı ve Peştunistan meselesi gibi sorunları gündeme getirmemekle birlikte, Peştunistan oluşumuna engel olmaktır. Bunun için de ya güçsüz, istikrarsız bir Afganistan ya da kendi kontrol altında tutabileceği bir hükümettir. Ayrıca Hindistan'ın Afganistan'daki nüfuzunu engellemek İslamabad'ın stratejik çıkarlarından biridir. Dolayısıyla Hindistan ve Afganistan arasındaki yakın işbirliği ve Pakistan tarafından kabul edilemez durumdur.

Pakistan'ın Afganistan politikasındaki bir diğer amacı; ekonomik çıkarlarıdır. Afganistan, Pakistan'ın en büyük ticaret ortağı olarak Pakistan ürünlerinin ikinci büyük ihracatçısıdır. Ayrıca Afganistan deniz ticaretini Pakistan ve İran üzerinden gerçekleştirmektedir. Bunun dışında iki ülkenin bir diğer iş birliği ve ortaklık alanı da Türkmenistan doğalgazının Afganistan'dan Hindistan'a ulaşması planlanan (TAPI) doğalgaz boru hattı projesi ile birlikte, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan arasındaki elektrik enerji hattı projesine ayrı bir önem vermektedir (Çamkerten, 2020, s.144-146). Orta Asya'nın bol ve büyük ölçüde kullanılmayan enerji rezervleri, küresel ve bölgesel güçler arasındaki rekabeti körüklemektedir. Afganistan ve Pakistan coğrafi olarak Orta Doğu ve Orta Asya'nın enerji zengini ve enerji koridoru üzerinde yer almaktadır. Ayrıca Hindistan ve Çin gibi enerji ihtiyacı olan ülkeler Afganistan ve Pakistan'da ekonomik olarak büyüme potansiyeline sahipken, Pakistan'ın da ekonomik durumunu iyileştirmek için enerjiye ihtiyacı var, yukarıda ifade edildiği gibi TAPI projesi Pakistan açısından hayati öneme sahiptir. Bununla birlikte Çin'in Kuşak ve Yol Girişiminin en önemli ayağını olan Pakistan-Çin Ekonomik Koridoru, Pakistan'ın ekonomik kalkınmasına büyük katkılar sağlayacağı öngörülmektedir (Beyani, 2020). Son olarak Afganistan'da ABD destekli Afgan hükümetinin çöküşü ve Taliban'ın yeniden iktidara gelmesiyle en çok ilişkileri olumsuz etkilenen ülke Hindistan'dır. Hindistan son yirmi yılda Afganistan'a önemli yatırımlar yaparak nüfuzunu artırmıştı. Ancak Taliban'ın yeniden iktidara gelmesiyle Taliban hükümetinin Hindistan ile ilişkilerini ne düzeyde geliştireceği belirsiz olmakla birlikte olası işbirliği ve yakınlaşma Pakistan'ı yeni arayışlara itecektir. Ayrıca Taliban ve Hindistan

arasındaki karşılıklı güvensizlik başta olmak üzere aşılması gereken birçok zorluklar bulunmaktadır.

Pakistan'ın Afganistan Politikasında ISI ve Taliban

Inter-Services Intelligence (ISI), Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin ana İstihbarat servisedir. 1947 yılında Pakistan ve Hindistan arasındaki savaşta istihbarat bürosu ve askeri istihbarat arasındaki koordinasyonu sağlamak amacıyla kurulmuştur. Pakistan'ın seçilmiş hükümetini yöneten bir istihbarat servisi olarak Pakistan'ın "Derin Devleti" olarak kabul edilmektedir. ISI'in sloganı "inanç, birlik, disiplin" dir (Aydın, 2020). 1977 yılında Pakistan ordusu General Ziya-Ül Hak liderliğinde bir darbe gerçekleştirmiştir. Böylece iktidarı ele geçiren General Ziya-Ül Hak, ülkedeki tüm muhalif siyasi Partileri kapatarak muhalifleri zindana atmıştır. Cemaatlere ve dini kuruluşlara serbestlik tanıyarak ülke de İslamlaştırma reformunu başlatarak dini konulara ağırlık vermiştir. Ülkeye İslami bir kimlik kazandırmak için okul müfredatını tamamen değiştirmiştir. Bu dönemde Afganistan'da yaşana sorunlar, 1978 yılında gerçekleşen darbe ve ardından SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Pakistan'ın Afganistan'a doğrudan nüfuz etmesine imkân sağlamıştır. Bu çerçevede Pakistan'da kurulan mülteci kamplarla birlikte, mücahitler için de eğitim kampları kurulmuştur. CIA'nın maddi desteği ile kurulan bu kamplarda mücahitlere her türlü silah, askeri, bomba ve dövüş teknikleri gibi eğitimler verilmiştir. Bu eğitim kampları, bizzat Pakistan ordusu ve askeri istihbarat teşkilatı olan ISI'nın denetimi altında yürütülmüştür (Oğuz, 2021, s.289). 1970'de Doğu Pakistan'ın (şimdiki Bangladeş) kaybının ardından Pakistan, Hindistan'dan ve büyüyen Peştun milliyetçiliğinden algıladığı

tehdide karşı koymak için, Keşmir ve Afganistan'da kullanılabilir olacak militan olarak İslamcı gruplara önemli yatırımlar yapmıştır. 1980'lerde SSCB'nin Afganistan'ı işgaline karşı mücahit grubunun desteklenmesinde etkili olmuş ve daha sonra Taliban'ın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Woldman, 2010, s.3).

Pakistan'ın iç ve dış politika yapımında ve karar almada merkezi istihbarat teşkilatı olan ISI önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda Pakistan'ın Afganistan politikasında da belirleyici etkiye sahip olan ISI, 1994 yılında kadar Gülbiddin Hikmetyar'ı desteklerken, 1994 yılında Taliban'ın ortaya çıkması ve başarısı ile Afganistan stratejisinde değişikliğe giderek yeni Afganistan siyasetini Taliban üzerinden kurmuştur. Bununla birlikte, daha önce sol hükümeti devirmek için kullanılan askerler, Taliban'ın ortaya çıkmasıyla Pakistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu askerlerin daha sonra, ISI tarafından Taliban hareketine katılımı sağlanmıştır. Bu konuda Hikmetyar, bir röportajında ISI'yi 1660 eski komünist rejim askerini Taliban'a katmakla suçlamıştır (Habibyar, 2018: 84-88). Ayrıca Şubat-Mayıs 2010 tarihleri arasında, dokuz Taliban saha komutanıyla yapılan röportajlara dayanarak yayınlanan, London School Of Economics (LSE) yazarı Martt Waldman, *The sun in the sky: the relationship between Pakistan's ISI and Afghan insurgents*, adlı çalışmasında Taliban-ISI arasındaki ilişkiyi en güçlü kanıtlarla ortaya koymuştur. Bu doğrultuda "Taliban komutanlarına göre ISI hareketi yönetiyor", ve "Hem Taliban hem de Hakkanî grupları sığınak sağladığını, finansman, mühimmat, eğitim ve malzeme anlamında büyük destek sağladığını söylüyor. Kendi deyimiyle bu 'gökyüzündeki güneş kadar açık.'" (Woldman, 2010, s.1-2). Martt Waldman, Taliban ve Pakistan

istihbaratı arasındaki ilişkinin “sınırlı veya ara sıra verilen desteğin çok daha ötesinde geçiyor”, diyerek ikisi arasında daha kapsamlı bir işbirliği olduğuna dikkat çekmektedir. ISI’nin Taliban’a daha önce tahmin edilenden çok daha büyük miktarda fon ve eğitim sağladığının altını çizerek, hem stratejik hem de operasyonel düzeyde Taliban’ın liderliğini kapsayacak şekilde sağlandığı ifade etmektedir. Bununla birlikte Martt Waldman, Taliban’ın bazı yerel komutanlarıyla görüşmelerinde komutanların bazıları ISI ajanlarının Taliban’ın yüksek konsey toplantılarına da katıldıklarını ifade ederek, Taliban’a desteğinin “ISI’nin resmi politikası” olduğu ileri sürülmektedir (Woldman, 2010, s.1-5).

Pakistan, yukarıda ifade edildiği gibi Taliban hareketine her anlamda destek sağlamıştır. Bunu Taliban’ın saha komutanları da doğrulamıştır. Ayrıca Taliban komutanları şunları iddia etmiş: “Eğer biri ISI’nin Taliban’ı desteklediğini veya kontrol ettiğini reddediyorsa, o kişinin zihinsel bir sorunu var demektir, tüm planlarımız ve stratejimiz Pakistan’da yapılıyor ve askeri operasyonlar veya diğer faaliyetler için adım adım bize getiriliyor”. Güneyli Taliban komutanları, başka bir Taliban grubun doğrudan ISI tarafından desteklendiğine işaret ederek, sivillere, okullara, kurumlara ve dini liderlere yönelik eylem ve saldırın arkasında ISI’nin olduğunu iddia etmiştir (Woldman, 2010, s.10-12). Ayrıca Taliban’ın saha komutanlarından bazıları, hem Taliban’ın için de hem de Afgan hükümetinde, ISI ajanlarının olduğunu iddia ederek, “emirleri eski ISI yetkilileri ve sirajeddin Hakkani’den oluşan komuta grubundan alıyor”, diyerek Afgan Ulusal güçlerine, Afgan Hükümetine ve Amerikalılarla çalışan kim varsa saldırı emri aldıklarını ifade etmiştir (Woldman, 2010, s.18). Taliban-ISI ilişkisi her ne kadar karşılıklı

yarara dayanıyor olsa da ISI'nın Taliban üzerinde baskın bir etkisi vardır. Zira Taliban, finansal, eğitim, lojistik, barınma, stratejik geliştirme, istihbarat, mühimmat gibi her anlamda ISI'ya ihtiyacı vardır.

Yerel komutanlar Pakistan'ın Taliban'a desteğinin Hindistan'ın Afganistan'daki etkisini kırmayı amaçladığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Pakistan güvenlik teşkilatının, Hindistan'ın Afganistan'daki etkisini baltalamaya yönelik karşıt grupları desteklediği iddia edilmektedir. Afganistan'ın eski istihbarat şefi Emrullah Salih, Reuters haber ajansına verdiği demeçte; ISI'nın Afganistan'daki "yıkım manzarasının bir parçası" (Burch, 2010), olduğunu ifade ederek Pakistan'ı Taliban liderlerine güvenli evlerde barındırmakla suçlamıştır. Pakistan ise bu iddiaları her zamanki gibi yalanlamıştır (BBC, 2010). Ancak, 29 Şubat 2020 tarihinde Taliban ve ABD arasında "Afganistan'a Barış Getirme" anlaşmasının imzalanmasıyla, Afganistan'da Taliban 15 Ağustos 2021 tarihinde kontrol tamamen ele geçirmiştir. Taliban'ın geçici hükümeti oluşturma sürecinde, ISI Başkanın Kabil'e beklenmedik ziyareti tesadüf değildir. Ayrıca Uzmanlar, ISI başkanın beklenmedik ziyaretini her şeyden evvel sembolik bir mesaj olarak başta Hindistan olmak üzere herkese karşı Afganistan'ı kontrol etme rekabetini kazandığı zaferi olarak yorumlanmaktadır (BBC, 2021). Sonuç olarak ISI ve Taliban arasındaki ilişki ve işbirliği her zaman tartışma konusu olmuştur.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngilizlerin Hindistan Yarımadası'ndan çekilmeye karar vermesiyle, Hindistan, Pakistan ve Afganistan arasında çözülmesi imkânsız birtakım soruları bölgede bırakarak

ayrılmıştır. Bu sorunlar Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorunu ile Afganistan ve Pakistan arasındaki Durand Hattı anlaşmazlığıdır. Bu anlaşmazlıkların temel nedeni ile bugüne kadar gelmesi ve bu ülkeler arasındaki çatışmanın, anlaşmazlığın, gerginliğin ve olumsuz ilişkilerin temel nedeni İngilizlerin bölgeden ayrılırken bölgenin coğrafi koşulları, tarihi ve etnik yapısına göre bir sınır hattının belirlememiş olmasından kaynaklı olduğu görülmüştür. Pakistan'ın kuruluşundan itibaren iki ülke arasında hiçbir zaman sağlıklı ve uzun vadeli ekonomik, ticari, siyasi, kültürel ve diplomatik ilişki ve işbirliği sürdürülememiştir. İki ülke arasında Peştunistan ve Durand Hattı nedeniyle sorunlar yaşanmaktadır. Bahse konu bu sorunlar Soğuk Savaş dönemi boyunca ikili ilişkiler başta olmak üzere diğer ülkelerle olan ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Bu kapsamda Afganistan daha çok Sovyetler Birliği ve Hindistan ile yakın ilişki içerisinde olmuş, Pakistan ise daha çok Batı yanlısı bir politika izlemiştir. Ayrıca Sovyetler Davut Han'ın Peştunistan politikasını da desteklemiştir. İki ülke arasındaki en yüksek gerilim Muhammed Davut Han, döneminde yaşanmıştır. Davut Han'ın başbakanlığı döneminde en sert politikaların uygulanması Pakistan tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmış ve iki ülke arasındaki ticari ve diplomatik ilişkiler dahil her türlü ilişki askıya alınmıştır. Zira Pakistan Durand Hattı ve Peştunistan meselesinin Afganistan tarafından güçlü bir şekilde gündemde tutmasını, kendisine ciddi anlamda güvenlik tehdidi olarak görmektedir. Bu sebeple Pakistan kuruluşundan itibaren Afganistan'ın güçlenmesini istemediğinden dolayı, Afgan hükümetine karşı dolaylı olarak çeşitli muhalif gruplarını desteklemiş ve bölgede istikrarsızlığa neden olmuştur. Bahse konu iki ülke arasındaki Durand Hattı, Zahir Şah

döneminden günümüze kadar hiçbir Afgan hükümeti tarafından resmi bir sınır olarak tanınmamış ve zaman zaman bir sorun olarak gündeme getirilmiştir. Afganistan hükümeti, Pakistan'ın Birleşmiş Milletlere üyeliğinin oylamasında ret oyu kullanmıştır. Ayrıca Afgan hükümeti zaman zaman Pakistanlı ayrılıkçı grupları teşvik ederek destek olmuştur. Soğuk Savaşı döneminden bu yana Pakistan, Afganistan'ı dize getirmek için derin bir sosyo-politik strateji olarak mücahitleri ve Taliban'a büyük yatırımlar yapmıştır. Bu çerçevede Pakistan'da Afganistan'ı zayıflatmak için Kabil yönetimine karşı mücadele eden grupları desteklemiştir. Bu yüzden Pakistan özellikle Hamit Karzai yönetimi boyunca Afganistan'ın iş içlerine karışmak ve Taliban'ı desteklemekle suçlanmıştır. Ancak İslamabad yönetimi bu suçlamaları her zaman reddetmiştir. Ayrıca Karzai 13 yıllık iktidarı dönemi boyunca 20 kez Pakistan'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte iki ülke ekonomik ve ticari açıdan birbirine ihtiyaç duymaktadır. Afganistan deniz ticaretinde Pakistan ve İran bağlı iken, Pakistan'ın ekonomik kalkınması ve gelişimi ile Orta Asya'ya erişimi Afganistan üzerinden sağlamaktadır. Ayrıca Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi projesinin önemli bir ayağı olan Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru Pakistan'ın ekonomik kalkınması açısından hayati öneme sahiptir. Bu çerçevede iki ülke arasında kalıcı bir barışın sağlanması her anlamda iki ülkenin çıkarına olacaktır. Ayrıca Pakistan, Hindistan'ın Afganistan ile olan yakın işbirliğini kendisine güvenlik tehdidi olarak algılamaktaydı. Ancak, Taliban'ın yeniden iktidara gelmesiyle Pakistan Hindistan'a karşı daha avantajlı bir konuma gelmiştir.

Pakistan, Afganistan ve Hindistan ile yaşadığı sorunları nedeniyle birlikte, Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşarak kendi ulusal çıkarlarını,

bağımsızlığını ve arazi bütünlüğünü korumak amacıyla güçlü bir Afgan hükümeti istememektedir. Bu çerçevede Pakistan her zaman Afganistan'a yönelik radikal grupları ve Taliban'ı destekleyerek güçsüz bir Afganistan veya kendi isteklerini kabul ettirebilecek uzlaşya açık ve kontrol altında tutabileceği bir hükümetin kurulmasına yönelik destekler sağlamıştır. Bu çerçevede her iki ülkenin de politikası ulusal güvenliği çerçevesinde şekillenmekle birlikte, iki ülke arasındaki olumsuz ilişkiler Soğuk Savaş dönemi daha çok Durand Hattı ve Peştunistan anlaşmazlığından kaynaklanırken, Soğuk Savaş sonrası iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen temel faktör Taliban, terör ve güvenlik olmuştur.

Kaynakça

Aras, F. Ç., (2017). Process of "Make in India" Initiative Program. *IOSR-Journal Of Humanities And Social Science*, 12(11), 22-26.

Aras, F. Ç., (2023). An Evaluation of India's Central Asian Policy in the Context of Regional Interests. *BILIG*, (105), 159-181.

Aras, F.Ç., Kandemir, E., (2023). Hindistan'ın Savaş Doktrini: Riskler ve Fırsatlar Yeniden Değerlendirmek, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 12(1), 1-24.

Aras, F.Ç., Sayın A., (2022). Kamu Diplomasisi Bağlamında Rus Diasporasının Rusya Federasyonu Dış Politika Yapım Sürecindeki Etkisi: Orta Asya Örneği, *İN: Uluslararası İlişkiler Tahlilleri* 3, Ed.: Yasemin Ö.E. Siyasal Kitapevi, Ankara.

Avaid, U.J., Fatima Q. (2018). An Analytical Study of Pakistan's Policy Toward Afghanistan Before the Taliban' Rise, *Journal of Political Studies*, Vol. 20, Issue - 2, 2013, 59-89.

Aydın, A. (2020), *Dünyadaki 16 Üst Düzey İstihbarat Teşkilatı, Stratejik Ortak*, 30 Mart, 2020, <https://stratejikortak.com/2020/03/dunyadaki-istihbarat-teskilatlari.html>, (Erişim:30.07.2023).

Batoor, Q. F. (2018). Afganistan'da Cumhuriyetin Kuruluşu, *Anasay Süreli Dergi Yayınları*, (5), 13-31.

BBC, (2009). *Afganistan'ın Kısa Tarihi*, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2009/08/090812_afghanistan_timeline, (Erişim: 30.07.2023).

BBC, (2010). *BBC News, Pakistani agents 'funding and training Afghan Taliban*, 13 June, 2010, <https://www.bbc.com/news/10302946>, (Erişim:30.07.2023).

BBC, (2021). *سفر غیرمنتظرہ رئیس سازمان استخبارات نظامی پاکستان به کابل*, (Pakistan Askeri İstihbarat Teşkilatı Başkanın Kabil'e Beklenmedik Ziyareti), 4 Eylül, 2021, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58448964>, (Erişim:30.07.2023).

Beyani, M.E. (2020). سیاست خارجی پاکستان در قبال افغانستان (Pakistan'ın Afganistan'a Dış Politikası), Hast Sobh, <https://8am.media/pakistans-foreign-policy-towards-afghanistan/>, (Erişim:30.07.2023).

Bulğur, D. (2016). Pakistan Bağımsızlık Hareketi'nin Fikri Arka Planı, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 0(12), 33-43.

Bulut, Y. (2003). Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, oryantalizm ve William Jones, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3(6), 72-106.

Burch, T. (08 Jun, 2010). Amrullah Salih's interview on his resignation, Grand Trunk Road, <https://grandtrunkroad.wordpress.com/2010/06/08/amrullah-salehs-interview-on-his-resignation/>. (Erişim:25.08.2023).

Çamkerten, İ. (2020). İnşacı Perspektiften Pakistan Dış Politikasında Afganistan Meselesi, *The Turkish Yearbook Of International Relation*, (51), S.1-26.

Çamkerten, İ. (2020). *Pakistan'ın Afganistan Dış Politikasında: İnşacı Bir Dış Politika Analizi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Dashti, Z. (2015). *Karzai Döneminde Afganistan ve Pakistan İlişkileri (2001-2014)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.

Ercin, A. (2017). İngiliz Doğu Kampanyası ve Kampanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858), *Bartın Üniversitesi, Çeşme-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 4(2), 111-133.

Gubar, M. G. M. (2007). *Afganistan Der Mesir Tarih*, Khawar Yayınları, Kabil.

Güneri, I. (2007). *Pakistan, Güney Asya da bir ülke*, Cilt 34, <https://islamansiklopedisi.org.tr/pakistan>. (Erişim: 25.08.2023)

Habibyar, A. (2018), *Afganistan'ın İstikrarsızlığında Pakistan'ın Etkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

Kanat, S. (2010). Yeni Terörizm-ABD-Orta Asya, *In: Pro.Dr. Fırat Öztan'a Armağan*, 2.Cilt, Turhan Kitabevi, Ankara.

Karakaya, İ. (2019). "Küresel terörizmin dönüşümü: Irak ve Şam İslam devleti (İŞİD) örneği". *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(1), 149-198.

Karakaya, İ. (2020). Terörizm Kavramı, Nedenleri, Çeşitleri Ve Tarihsel Gelişimi Bağlamında El-Kaide Ve İşid Örnekleri, *In: Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar*, Ed.: Mehmet S. E., Muharrem E. 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Karakaya, İ. (2021). Covid-19 Pandemisinin Küresel Bir Terör Örgütü Olan Irak ve Şam İslam Devletine (İŞİD) Etkileri, *In: Covid-19 Sonrası Dünyada Ekonomik, Radikalleşme ve Terör*, Ed.: Yusuf Ç., Yılmaz U. U. 1.Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.

Karakaya, İ., Nazari, M. İ. (2022). Afganistan'da Taliban iktidarı dönemleri (1996-2001 ve 2021 sonrası) ve Afganistan dış politikası, *Karedeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(22), 143-169.

Mermer, C. T. (2018). *Hindistan ve Pakistan İçin Tarihi Kıskanç Keşmir Sorunu*, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor.

Naimi, M.N., (2016). *Afganistan'da İç Savaşın Sebepleri ve Çözüm Yolları*, *In: Günümüz İslam Dünyası'nda Meseleler ve Çözümler*, Ed.: Cezmi B. Vd, Uluslararası Sempozyum, 10-12 Ekim, 2016, İstanbul.

Naimi, M.N., (2022). *Din ve Terör-Taliban Hareketi Üzerine Bir İnceleme*, Karakum Yayınevi, İstanbul.

Oğuz, E. (2001). *Hedef Ülke Afganistan*, Doğan Yayınları, İstanbul.

Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih (Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar)*, Ankara İmge Yayınları.

Shahidi, S.A. (2019). نقش قدرت‌های منطقه‌ای در افغانستان پسا امریکا؛ قوام‌گران آرامی یا تغذیه‌گران آنارشوی؟ (Amerika Sonrası Afganistan'da Bölgesel Güçlerin Rolü; Barışçıl Tutarlılık mi yoksa Anarşi Besleyicileri mi?), Ocak 2019, Hast Sobh, <https://8am.media/the-role-of-regional-powers-in-post-us-afghanistan-calm-connoisseurs-or-anarchist-nurturers/>. (Erişim:30.07.2023).

Shakir, S. (2020). *Taliban ve Peştunistan Sorunlarının Afganistan-Pakistan İlişkilerine Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Sonar, A. Ç. (2020). Ceride-i Havadis Penceresinden Hint İsyanı (1857-1859), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 23-29.

Şahbaz, D. (2019). *İki Ulus Teorisi Işığında Pakistan'ın Kuruluşu ve Bir Sorunsal Olarak Keşmir*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Times, T.E., (Oct 05, 2011). *Pak 'twin brother', India 'great friend': Hamid Karzai*, <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/pak-twin-brother-india-great-friend-hamid-karzai/articleshow/10247578.cms>. (Erişim:25.08.2023).

Waldman, M. (2010). *The sun in the sky: the relationship between Pakistan's ISI and Afghan insurgents*. Crisis States working papers series no.2 (no. 18). Crisis States Research Centre, London School of Economics and Political Science, London, UK.

Yegin, A. (2015). *Afganistan'ı Anlama kılavuzu*, I. Baskı, Seta Yayınlar, İstanbul.

Evli Şirket Çalışanların Duygusal Boşanma Düzeylerinin Kişisel Değişkenler ve İş Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Zohreh Kamran*

Öz

Ailevi sorunların araştırılması her toplum için büyük önem taşımaktadır. Toplumdaki kişilerarası ilişkiler, aile içinde kurulan ilişkilere bağlıdır. Aile kurumunun temeli sarıldığında tüm sosyal ve ahlaki sistemin temelleri sarsılabilir ve bu durum yaşadığımız toplumda duygusal boşanma gibi ciddi sorunlara yol açabilir. Giderek yaygınlaşan duygusal boşanma literatür bağlamında resmi boşanma sürecinin geçici bir aşaması olarak kabul edilmektedir. Resmi olarak boşanmanın zor olduğu Müslüman ülkelerde giderek yaygınlaşan duygusal boşanmanın anlaşılabilmesi için nedenlerinin araştırılması önemlidir. Bu doğrultuda bu araştırmanın amacı; evli şirket çalışanlarında kişisel değişkenler ve iş tükenmişliği ile duygusal boşanma arasındaki ilişkilerin incelenmesi şeklinde belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda duygusal boşanma ile iş tükenmişliği, evlilik süresi ve çalışma süresi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu, yaş ile herhangi bir anlamlı ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca duygusal boşanma cinsiyete göre farklılaşırken mezuniyet düzeyine ve her iki değişkenin etkileşimine göre farklılaşmaktadır. Analiz sonuçlarına göre duygusal boşanmanın olumsuz sonuçlarını önlemek için uygun eylem ve stratejiler geliştirilmesi mümkündür. Bu bağlamda literatürde yeterince ilgi gören bir konu olmayan duygusal boşanma konusunda kavramsal ve görgül araştırmalar yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Uygulama önerileri kapsamında ise psikoeğitim programları kapsamında tükenmişlikle mücadele stratejileri ve eylemlerine yer verilmesi, iş hayatında kadınlara, tecrübeli evlilere ve kıdemli çalışanlara yönelik bilinçlendirme faaliyetleri yapılması katkı sağlayıcı olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Evlilik, Boşanma, Duygusal boşanma, İş Tükenmişliği, İş-Aile Çatışması.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitimler Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5715-3533>, E-mail: zohrehkamran271@gmail.com

Kamran, Z. (2023). Evli Şirket Çalışanların Duygusal Boşanma Düzeylerinin Kişisel Değişkenler ve İş Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *Akademik Açı*, 3(2), s. 167-190. doi: 10.59597/akademikaci.1330760

Examination of the Relationship between Emotional Divorce and Demographic Variables and Job Burnout of Married Employees

Abstract

Investigating family problems holds great importance for every society. Interpersonal relationships in society are dependent on the relationships established within the family. When the foundation of the family institution is shaken, the foundations of the entire social and moral system can be affected, leading to serious issues such as emotional divorce in our society. Emotional divorce, which is increasingly prevalent, is considered a temporary stage within the context of formal divorce processes in the literature. In order to understand the growing phenomenon of emotional divorce in Muslim countries where formal divorce is challenging, it is important to explore its underlying causes. Accordingly, the aim of this research is to examine the relationships between personal variables, job burnout, and emotional divorce among married employees in a company. The analyses conducted revealed a positive relationship between emotional divorce and job burnout, duration of marriage and employment, but no significant relationship with age. Additionally, while emotional divorce differs based on gender, it does not differ based on educational level as well as interaction of the both variables. Based on the analysis results, it is possible to develop appropriate actions and strategies to prevent the negative consequences of emotional divorce. In this context, there is a need for conceptual and empirical research on emotional divorce, which is not adequately addressed in the literature. As part of the practical recommendations, including coping strategies and actions against burnout in psychoeducation programs, as well as awareness-raising activities targeting women in the workplace, elder married individuals, and employees with high tenure, would contribute significantly.

Keywords: Marriage, Divorce, Emotional Divorce, Job Burnout, Work-Family Conflict.

Giriş

Aile, insan yaşamında oluşan en önemli işlevlerine dayalı olarak, insanın büyüme ve gelişmesinde en temel role sahip ilk kurumudur. Aile ortamı en derin duyguların ifade edilen, duygusal ve sosyal ilişkilerin kaynağıdır (Mohammadi, 2004). Toplumdaki doğru ilişkiler, aile içindeki doğru ilişkiler üzerine kuruludur. Aile içi ilişkiler ne kadar sağlıklı ise, aile ve dolayısıyla toplum da o kadar istikrarlı ve güçlü olur. Sağlıklı ailelere sahip olmadan hiçbir toplum sağlıklı olduğunu iddia edemez (Janning, 2006). Toplumsal zararların çoğu aileden kaynaklandığı söylenebilir.

Bu nedenle aile, bir toplumun en önemli kurumu olduğu ve sağlıklı toplumun kökeni sağlıklı aileler olduğu için, bu kuruma ve işlevlerine herhangi bir olumsuzluk önemli ve araştırmaya değer bir konudur. En önemli aile içi yaşanan ciddi sorunlardan biri boşanmadır (Chabai, 1996). Aile uzmanları, boşanma sürecinin genellikle şöyle ilerlediğine inanmaktadırlar: Ufak tefek anlaşmazlıklar, ufak tefek anlaşmazlıkların tekrarı ve şiddeti, eşlerden birinin karşı tarafa isteksizliği, uzun süreli öfke ve tekrarı, çiftlerin çatışmalardan yorulması, duygusal boşanma ve en son da hukuki boşanma. Ancak resmi boşanma istatistikleri, eşlerin evlilik hayatındaki başarısızlıklarının boyutunu tam olarak göstermemektedir. Çünkü bunun yanı sıra, daha büyük ama keşfedilmemiş bir istatistik, duygusal boşanmalara adanmıştır (Seyyedfatemi, 2004). Duygusal boşanma, sağlıklı bir aileyi, içi boş bir aileye dönüştüren boşanma türüdür.

İçer boş bir aile, üyeleri birlikte yaşamaya devam eden ancak birbirlerinin ilişki, etkileşim ve duygusal destekten yoksun olan bir ailedir

(Narimanvand, 2005). Duygusal boşanma yaşayan çiftler sevgiden, şefkatten, dostluktan yoksun oldukları, sadece hayatının akışına göre ilerleyip ve birlikte aynı çatı altında sevgisiz, saygısız bir şekilde boş bir evlilik yaşamaktadırlar. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı hiçbir zaman yasal boşanma talebinde bulunamazlar (Momeni, 2015). Duygusal boşanmada eşler aynı çatı altında yaşarken, aralarındaki iletişim tamamen kopmakta veya birbirinin isteği ve rızası olmadan gerçekleşmektedir. Öte yandan, aile içi ilişkilerin niteliği, aile üyelerinin tutumlarının ve sosyal geri bildirimlerinin oluşmasında, aile üyelerinin sosyal becerilerinin hazırlanmasında ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aile içi ilişkilerin temeli de çiftler arasındaki ilişkiye dayanmaktadır (Kaffashi, 2013). Duygusal boşanma, çiftler arasındaki sağlıklı ve doğru ilişkide bir sorunun varlığının simgesidir. Bu ciddi sorun küçük düzeyden (aileden), daha geniş düzeye (topluma) yayılıp genişleyebilir ve sosyal ilişkileri bozabilir (Hajjipour, 2016). Ayrıca duygusal boşanma çiftler arasında kavga, çatışma yaşanmasına, aralarındaki duygusal ve cinsel ilişkinin kalitesi düşmesine, aile üyelerinin özellikle çocukların psikolojisinin bozulmasına ve çiftlerin kariyer ve iş alanlarında ciddi sorunlara yol açabilmektedir (Alizadeh, 2020).

Bu araştırmanın amacı, duygusal boşanmayı tanımlayıp ve onun iş tükenmişliğiyle ilişkisinin ne olduğunu ve kişisel değişkenler ile nasıl bir ilişkisi olduğunu incelemektir. İş tükenmişliği, bir örgütte verimliliğin ve insan gücünü fiziksel ve psikolojik açıdan azalmasına sebep olabilir. Bu durum evli bireylerde ciddi sorunlara yol açıp, evlilik kalitesini olumsuz etkileyebilir (Kiekkas, 2010). Bu kadar yaygın görülen duygusal boşanma, literatür bağlamında resmi boşanma sürecinin geçici bir aşaması olarak kabul

edilmektedir (Olson, DeFrain ve Skogrand, 2010). Resmi olarak boşanmanın zor olduğu ülkelerde giderek yaygınlaşan duygusal boşanmanın anlaşılabilmesi için nedenlerinin araştırılması önemlidir (Jalali vd., 2023). Duygusal boşanma yeterince ilgi gören bir konu olmamıştır (Sahebihagh vd., 2017).

Araştırmanın dile getirilen bu öneminden yola çıkılarak, iş tükenmişliğinin olumsuz etkileri ile duygusal boşanma arasındaki ilişkiyi incelemek gerekli görülmektedir. Bu doğrultuda, duygusal boşanmanın tanımlanması, ilişkili olduğu kişisel değişkenlerin belirlenmesi ve olumsuz etkilerinin görülmesi gibi konularda bulgular elde edilmesi gelecekteki araştırmalar için yararlı olabilir. Böylece olumsuz sonuçları önlemek için uygun eylem ve stratejiler geliştirmeye de ayrıca katkı sağlanabilir. Nitekim Türkçe alanyazında ne yazık ki duygusal boşanma konusu henüz araştırılmamıştır.

Yapılan bu araştırmadan elde edilen bulgular uluslararası çalışmalara da katkı sağlayacak ve kültürlerarası çalışmalara zemin hazırlayabilecektir. Tüm bunların yanı sıra psikolojik danışma ve rehberlik alanında kullanılacak aile ilişkilerine yönelik psikoeğitim programlarının hazırlanması sürecinde de bu araştırmanın sonuçlarından yararlanabileceği düşünülmektedir.

Bu çerçevede çalışmada öncelikle kavramsal inceleme yapılmakta, İran'da bir holdingte evli çalışanlar örnekleminde yapılan araştırmanın bulguları aktarılmakta, tartışma ile birlikte sonuç ve önerilere yer verilmektedir.

Kuramsal Çerçeve

Duygusal Boşanma

Duygusal boşanma, bir erkek ve/ya bir kadının kendilerini evliliklerinden geri çekip, birbirlerine karşı sevgisiz, saygısız ve kayıtsız bir şekilde aynı çatı altında yaşayıp, bazı özel sebeplerden dolayı yasal boşanma talebinde bulunamadıkları zaman meydana gelen bir boşanma türüdür (Janning, 2006). Duygusal boşanmada velayet, ekonomik durum, çaresiz hissetme gibi durumlardan ötürü evlilikte meydana gelen memnuniyetsizlik resmi bir ayrılımla sonuçlanmamaktadır (Çelik, 2019).

Boşanma bir süreç olmakla birlikte İran gibi İslam ülkelerinde geleneksel yaşamda hoş karşılanmamaktadır (Jalali vd., 2023). Yasak olmamakla birlikte İslam kültüründe karşı olunduğu gibi İran'da hiçbir şekilde onaylanmamaktadır (Hashemi ve Homayuni, 2017). Ayrıca kadınların kültürel bağlamda geri planda olması ve eşine bağlı kalma zorunluluğu kadınlar açısından ağır maliyetler ve sonuçlar doğurmaktadır (Barikani, Sarichlow ve Mohammadi, 2012). Bu nedenle kadınlar resmen boşanmaktan ziyade duygusal boşanma eğilimindedir (Hashemi ve Homayuni, 2017). İran'da yapılan araştırmalar duygusal boşanmanın resmi boşanmanın iki katı kadar olduğunu göstermektedir (Bokharai, 2007). Sahebihagh vd. (2017) duygusal boşanmanın Asya'da daha yaygın olduğunu belirtmektedir.

Duygusal boşanmada çiftler arasında sevgi tükendiği için karşılıklı hoşlanma olmamakta, depresyon ve anskiyete gibi ağır ruhsal sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Jalali vd., 2023). Duygusal boşanmada mecburen bir aradaymış gibi davranan çiftler arasında husumet giderek artan bir duygu halini almaktadır (Kaslow, 2013). Üçüncü taraflarca normal seyrinde gibi

görünen evlilikte eşler arasındaki bağ kopmuştur (Hashemi ve Homayuni, 2017).

Duygusal boşanma, boşanma süreci içerisinde, aşk ve sevgi gibi pozitif duyguların yerini giderek yoğunlaşan nefret, kızgınlık, dargınlık, kaçınma duygularına bırakmakta, belirli bir süre sonra pozitif duygu kalmamaktadır (Hashemi ve Homayuni, 2017).

İş Tükenmişliği

İş tükenmişliği, bazen depresyonla ilişkilendirilen ve çoğu zaman stresli iş ortamlarından kaynaklanan bir durum olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle iş tükenmişliği; uzun süre stresli koşullar altında yoğun çalışmaya maruz kaldıktan sonra oluşan fiziksel, zihinsel ve duygusal yorgunluk türüdür (Desilva, 2009). Türk Dil Kurumu (t.y.) tükenmişliği “gücünü yitirmiş olma, çaba göstermeme durumu” şeklinde tanımlamaktadır.

Klinik bulgularda bireyin yaşadığı strese bağlı olarak bireyde meydana gelen olumsuz etkiler şeklinde tanımlanan tükenmişlik, 1970’lerden sonra örgütsel hayatta araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Tükenmişliği örgütsel bağlamda modern temasıyla ilk kez Freudenberger 1974 yılında kullanmış ve çalışma ortamındaki koşullardan kaynaklanan duygusal ve fiziksel yorgunluk hali olarak değerlendirmiştir (Mohammadi, 2004). Freudenberger (1974) tükenmişliği örgütsel literatürde mesleki açıdan psikososyal risk faktörü olarak ele alan ilk bilim insanıdır

Kavramın örgütsel literatürde yerleşmesi ve bugünkü bağlamına kavuşması Maslach ve Jackson’un (1981) ve Maslach, Jackson ve Leiter’in (1997) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu durumda tükenmişlik, bireylerin

duygusal olarak tükenmiş hissetmeleri sonucunda diğer kişilere karşı duyarsızlaşmaları ve başarısızlık hissine kapılmalarıdır (Maslach ve Jackson, 1981). Kısaca, tükenmişlik işyerindeki strese karşı çalışanın yaşadığı negatif duygu hali olarak ifade edilebilir (Maslach ve Jackson, 1981).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Modeli:

Bu araştırma da evli şirket çalışanlarında iş tükenmişliği ve duygusal boşanmanın arasındaki ilişkiyi incelemek için nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeli kullanılmıştır. Nicel araştırmadaki amaç, bireylerin toplum içindeki davranışlarını gözlemlemek ve objektif bir şekilde ölçmek ve sayılar ile açıklamaktır. Betimsel araştırma yönteminde, araştırmacı çalışma gurubunun mevcut durumunu göz önünde bulundurarak, düzenli olarak durumun özelliklerini ve gerekirse değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektedir (Shurini, 2004).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu araştırmanın evreni ve örneklemini, İran Tebriz şehrinde bulunan Fulad Ahan şirketinde çalışan evli bireyler ve onların arasından uygun örnekleme yöntemi ile seçilen 200 kişi oluşturmaktadır. Katılımcıların kişilik özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1 Katılımcıların Kişilik Özellikleri

Katılımcıların Kişilik Özellikleri		f	%	
Cinsiyet	Kadın	119	59,5	
	Erkek	81	40,5	
Mezuniyet düzeyi	Lisans	46	23,0	
	Yüksek Lisans	104	52,0	
	Doktora	50	25,0	
	En düşük	En yüksek	AO	s
Yaş	25	51	38,66	6,44
Evlilik Süresi	3	26	15,26	6,51
Çalışma Süresi	3	29	14,77	7,32

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmadaki katılımcıların 119’u (%59,5) kadın, 81’i (%40,5) ise erkektir. Katılımcıların mezuniyet düzeyi incelendiğinde; lisans olan 46 kişi (%23), yüksek lisans olan 104 kişi (%52) ve doktora olan 50 kişi (%25) olarak bulunmaktadır. Katılımcıların yaşları 25 ile 51 arasında değişmektedir. Yaşlarının ortalaması 38,66 ve standart sapması 6,44’tür. Katılımcıların evlilik süresi 3 ile 26 arasında değişmektedir. Evlilik sürelerinin ortalaması 15,26 ve standart sapması 6,51’dir. Katılımcıların çalışma süresi 3 ile 29 arasında değişmektedir. Evlilik sürelerinin ortalaması 14,77 ve standart sapması 7,32’dir.

Veri Toplama Araçları ve Analizi

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kişisel bilgi anketi, ikinci kısımda duygusal boşanma ölçeği ve üçüncü kısımda iş tükenmişliği ölçeği yer almaktadır. Kişisel bilgi anketinde araştırmaya katılan evli şirket çalışanlarının yaş, cinsiyet, şirkette çalışma süresi, mezuniyet düzeyi ve evlilik süresi hakkında sorular bulunmaktadır.

Duygusal Boşanma Ölçeği (DBÖ) evli bireylerin duygusal boşanma düzeylerini belirlemek amacıyla John Gottman (2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin İran'da uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Azadi (2009) tarafından yapılmıştır. Bu ölçek iki seçenekli (1: Evet, 2: Hayır) işaretleme yapılan 24 maddeden oluşmaktadır. Azadi (2009) yaptığı çalışmaların sonucunda, ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,93 olarak bulunmuştur. Bu ölçeğin geçerliliği uzmanlar tarafından da doğrulanmıştır (Azadi, 2009). Ölçeğin bu çalışmadaki örneklem verilerine göre hesaplanan Cronbach alfa değeri 0,79 olarak bulunmuştur. Ölçek uygulandıktan sonra, "Evet" cevaplarının sekize eşit veya daha fazla olması, evlilik hayatından memnuniyetsizliği ve duygusal boşanmayı ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile kişinin evlilik hayatının ayrılığa doğru yöneldiği ve bu evlilikte duygusal boşanma belirtilerinin ortaya çıktığı anlaşılabilir. Bu araştırmada katılımcılardan yedisinin (%3,5) cevapları 8'den daha az iken, 193'ünün (%96,5) 8'den daha fazladır. Ayrıca evli şirket çalışanlarının duygusal boşanmalarının ortalaması 14,45 olarak belirlenmiştir.

Goldard İş Tükenmişlik Ölçeği (GİTÖ) çalışanların işten kaynaklanan tükenmişlik düzeylerini ölçmek amacıyla Goldard (1989) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek, yedili Likert tipi derecelendirmeye sahiptir (7-Hiç katılmıyorum, 1-Kesinlikle katılıyorum). Toplamda 40 maddeden oluşan bu

ölçekte 18 madde (1, 3, 4, 7, 8, 9, 13, 18, 21, 22, 25, 27, 31, 34, 35, 37, 38, 40) normal kodlanırken, diğer maddeler ters kodlanmıştır. İş tükenmişliğinin toplam puanını elde etmek için tüm maddelerin puanları toplanmakta ve yüksek puan kişide yüksek düzeyde iş tükenmişliğine işaret etmektedir. Bu çalışmada evli şirket çalışanlarının iş tükenmişlik puanları ortalaması 174,52 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin İran'da uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarında hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,81 olarak hesaplanmıştır (Birashk ve Khakpour, 1999). Bu araştırmada da güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach alfa katsayısı 0,81 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın Bulguları ve Tartışma

Evli şirket çalışanların duygusal boşanma düzeyleri ile iş tükenmişlik düzeyleri ve özellikleri arasındaki ilişki için aşağıdaki sorular oluşturulmuş, test etmek üzere korelasyon analizi yapılmış ve analiz sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Evli Şirket Çalışanların Duygusal Boşanma ile İş Tükenmişlik ve Bazı Kişilik Özellikleri Arasındaki Pearson Korelasyonları

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) Duygusal Boşanma	14,45				
(2) İş Tükenmişliği	0,41*	174,52			
(3) Yaş	-0,05	-0,01	38,66		
(4) Evlilik Süresi	0,22**	-0,02	0,90**	15,27	
(5) Çalışma Süresi	0,22**	-0,05	0,87**	0,89**	14,78

Not: Tablodaki köşegenin hücrelerinde ortalama değerler verilmiştir. n= 200

** p < 0,01.

Tablo 2’de yer alan korelasyon analizi sonucuna göre katılımcıların duygusal boşanmaları ve iş tükenmişlikleri arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir ($r=0,41$, $p<0,01$). Katılımcıların kişisel özellikleri ile duygusal boşanma düzeyleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde katılımcıların yaşları ile duygusal boşanma düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=-0,05$, $p>0,01$). Katılımcıların evlilik süreleri ile duygusal boşanma düzeyleri arasında ise pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,02$, $p<0,01$). Benzer şekilde katılımcıların çalışma süreleri ile duygusal boşanma düzeyleri arasında da pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,02$, $p<0,01$).

Evli şirket çalışanların “Duygusal boşanma puan ortalamaları cinsiyet ve mezuniyet düzeylerine göre istatistiksel olarak farklılık göstermekte midir?” araştırma sorusu oluşturulmuş ve iki yönlü varyans analizi yapılmıştır. Katılımcıların duygusal boşanma puan ortalamalarının cinsiyete ve mezuniyet düzeyine göre dağılımı Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 3 Cinsiyet ve Mezuniyet Düzeyine Göre Duygusal Boşanma Betimleyici İstatistikler

Cinsiyet	Mezuniyet	Ortalama	Std. Sapma	N
Erkek	Lisans	14,00	3,891	22
	Yüksek Lisans	13,26	3,832	38
	Doktora	13,00	4,733	21
	Toplam	13,40	4,064	81
Kadın	Lisans	14,96	3,329	24
	Yüksek Lisans	14,73	4,146	66

	Doktora	16,34	3,618	29
	Toplam	15,17	3,898	119
Toplam	Lisans	14,50	3,601	46
	Yüksek Lisans	14,19	4,077	104
	Doktora	14,94	4,405	50
	Toplam	14,45	4,051	200

Bağımlı Değişken: Duygusal Boşanma

Tablo 4'te yer alan iki yönlü varyans analizi sonucuna göre katılımcıların duygusal boşanma puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterirken ($F=10,048$, $p<0,05$), mezuniyet düzeyine göre ($F=0,546$, $p>0,05$) anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Ayrıca, cinsiyet ile mezuniyet düzeyinin etkileşiminin duygusal boşanma puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı bulunmuştur ($F=1,270$, $p>0,05$). Bu durumda evli işçilerden kadınların duygusal boşanma puanlarının (ort.=15,17, std.s.=3,89) erkeklerin puanlarından (ort.=13,40, std.s.=4,06) anlamlı bir şekilde farklı olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma

Araştırmanın değişkenleri olan iş tükenmişliği ile duygusal boşanma arasındaki ilişkinin incelenmesine ilişkin yapılan analizler sonucunda evli şirket çalışanlarının yaşadıkları iş tükenmişliği ve duygusal boşanma düzeylerinin arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür ($r=0,41$; $p<0,01$). Literatür incelendiğinde, iş tükenmişliği ile duygusal boşanma düzeyinin arasındaki ilişkinin incelendiği herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Diğer yandan, çeşitli mesleklerde çalışanların duygusal

boşanma düzeyleri ile ilişkili değişkenler incelenmiştir. Örneğin, evli öğretmenler örnekleminde yapılan bir çalışmada duygusal boşanma düzeyi ile evlilik uyumu arasındaki ilişki incelenmiş ve duygusal boşanma düzeyi ile eşler arasındaki çatışmalar, ihanet, fiziksel ve psikolojik şiddet arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Afrooz, 2010). Yine başka bir çalışmada evli üniversite öğrencileri arasında duygusal ihmal, ihtiyaçların karşılanmaması, hakaret ve saygısızlığa maruz kalan çiftlerin duygusal boşanma düzeylerinin de yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Akhavan, 2004). Çiftler duygusal boşanmaya maruz kaldıklarında, birbirlerinin istek ve ihtiyaçlarını karşılayamayıp ve karşılıklı olan sevgi ve saygılarını yitirmektedirler (Alizadeh, 2020).

Duygusal boşanma yaşayan çiftlerin evlilik kalitesi, cinsel, fiziksel, mental ve duygusal ihtiyaçları birbirleri tarafından karşılanmadığı ve birbirlerine karşı olan sorumluluklarını üstlenmedikleri için olumsuz yönde etkilenebilir. Örneğin, bu çiftler birbirlerine yeterli ve verimli zaman ayıramazlar, birbirleri ile sağlıklı ilişkiler kuramazlar ve bu durum onların iş ve meslek hayatlarını olumsuz yönde etkileyip ve onları tükenmişliğe doğru götürebilir. Bu çiftler durumun ciddiyetinin farkına varamadıkları sürece birbirlerine karşı suçlayıcı, ön yargılı ve empati kuramadan davranışlar sergileyebilirler. Bu konularla ilgili durumlarla başedemeyen çiftlerin duygusal boşanma düzeyi artabilir. Bu doğrultuda duygusal boşanma yaşayan çiftlerin, evliliğe olan bakış açıları değişebilir ve bunun sonucunda evlilik kaliteleri düşebilir. İş tükenmişliğine maruz kalan evli şirket çalışanlarının duygusal boşanma düzeylerinin yüksek olması beklendik bir durumdur (Maslach ve Jackson, 1981). Bu çiftler, iş tükenmişliği sonucunda,

kendilerini bitkin ve yorgun hissederek, agresif tavırlar sergileyebilirler. İş tükenmişlik düzeyi ve duygusal boşanma düzeyi çok yüksek olabilir. Bu değişkenlerle karşılıklı olarak birbirlerini etkileyebilirler.

Mevcut çalışmanın bulgularından bir diğeri, evli şirket çalışanlarının duygusal boşanma düzeylerinin yaşları ile ilişkili olmadığı ($r=-0,05$, $p>0,05$) şeklindedir. Alanyazın incelendiğinde benzer sonuçlar ifade eden araştırmalara ulaşılabilmektedir. Evli bireyler ile yapılan bir çalışmada, onların duygusal boşanma düzeylerinde yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşma bulunamamıştır (Momeni, 2015). Başka bir araştırmada, evli kadınlar ile yapılan bir çalışmada, katılımcıların duygusal boşanma düzeylerinde onların yaşına göre anlamlı düzeyde farklılaşma bulunmamıştır (Kaffashi, 2013). Çiftlerin evlilik kalitesi ve kişisel özellikleri ile ilgili yapılan bir çalışmada, çiftlerin evlilik kalitesi ile yaş değişkeni arasında anlamlı düzeyde farklılaşmaya rastlanmamıştır (Yazdani, 2013). Bahsedilen çalışmalar elde edilen bulguyu desteklemektedir.

Ancak duygusal boşanmanın yaşa göre farklılaşmadığını gösteren çalışmaların yanı sıra, duygusal boşanmanın yaşa göre değişim gösterdiğine ilişkin birkaç çalışma da mevcuttur. Karimi (2017), evli çiftler ile yürüttüğü bir çalışmasında, 30-40 yaşlarında olan çiftlerin, boşanma düzeylerinin, 20-30 arasında olan çiftlere göre daha düşük olduğu sonucuna varmıştır. Amerika'da da son yıllarda 50 yaş ve üzeri boşananların oranı iki katına çıkmıştır (Bayrak, 2023).

Zamani vd. (2013) duygusal boşanma puanlarının yaş değişkenine göre değişiklik gösterdiğini bulmuştur. Duygusal boşanma puanlarının yaş değişkeni ile negatif yönde anlamlı ilişkisi saptanmıştır. Sonuç olarak,

literatürde yer alan çalışmalar, mevcut çalışma sonucunu desteklemekte ve duygusal boşanma düzeyinde yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaşma bulunmadığını ortaya koymaktadır. Daha büyük yaştaki katılımcıların bulunduğu ve yaş dağılımının daha dengeli olduğu örneklerde yapılacak araştırmalar farklı sonuçlar elde edilebilir.

Çalışmada evli şirket çalışanlarının duygusal boşanma düzeyleri ve evlilik süreleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir korelasyon ($r=0,22$; $p<0,01$) olduğu bulunmuştur. Alanyazın incelendiğinde, bu bulguyu destekleyen araştırmalara rastlanmıştır. Evli hemşireler ile yapılmış olan bir çalışmada, katılımcıların duygusal boşanma puanlarının, evlilik süreleri ile anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir (Ebrahimi, 2012). Benzer şekilde, çiftlerin duygusal boşanma puanları ve evlilik süreleri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Bokharaei, 2007). Ezazi (2008) tarafından yapılmış olan bir çalışmada da evli bireylerin duygusal boşanma düzeyleri, evlilik sürelerine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Ayöz'ün (2020) aktardığına göre Türkiye'de en yüksek boşanma oranı 16 yıldan fazla evli olanlarda görülmektedir.

Çalışmada evli şirket çalışanlarının duygusal boşanma düzeylerinin, çalışma süreleri ile ilişkini belirlemek için yapılan analizler sonucunda, anlamlı bir korelasyon değeri ($r=0,22$, $p<0,01$) elde edildiği görülmüştür. Alanyazın incelendiğinde benzer sonuçları ifade eden araştırmalara rastlanılmaktadır. Evli öğretmenler ile duygusal boşanma ve çiftlerin evlilik uyumu arasındaki ilişki incelendiğinde, duygusal boşanma puanlarının katılımcıların çalışma süreleri ile arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur (Ghahremani, 2006). Yine başka bir çalışmada, duygusal

boşanma düzeyi ve bağlanma stillerinin evlilik kalitesinin üzerindeki etkileri incelendiğinde, katılımcıların duygusal boşanma puanlarının ve çalışma süreleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Mami, 2004). Laalzadeh (2014) duygusal boşanma düzeyinin çiftlerin çalışma sürecine göre farklılık gösterdiğini belirtmiştir.

Mevcut çalışmada duygusal boşanma ile ilişkisi incelenmiş olan cinsiyet değişkenine göre, çiftlerin duygusal boşanma yaşadıkları durumlarda, kadınların erkeklerden daha çok olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır ($F=10,048$, $p<0,05$). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bu bulguyu destekleyen ve desteklemeyen farklı çalışmalar mevcuttur. Hajipour (2016), evli bireyler ile yapmış olduğu bir çalışmada, kadınların duygusal boşanma puanlarının erkeklere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu bulmuştur. Evli üniversite öğrencileri ile yapılan bir başka çalışmada ise kadınların duygusal boşanma düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (Ezazi, 2008). Evli ev hanımları ile yapılan bir çalışmada ise yine kadınların eşlerine göre duygusal boşanmadan daha fazla etkilendikleri sonucuna varılmıştır (Kaffashi, 2013). Boşanmanın kadınlar üzerindeki etkisi erkeklerden daha fazladır (Musai vd., 2011). Evlilikte yalnızlık, hayal kırıklığı ve uzaklaşma gibi duyguları en fazla kadınlar yaşamaktadır (Saposnek, 2004).

Alanyazında, duygusal boşanmanın cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini destekleyen çalışmaların yanı sıra, anlamlı bir farklılık göstermediğini destekleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Safayi (2012), yapmış olduğu bir çalışmada her ne kadar kadınların duygusallık seviyesi erkeklere göre daha yüksek olmasına rağmen duygusal boşanma

durumunda bu farkın anlamlı olmadığını belirtmiştir. Saatchi (2011), evli öğretmenler ile yapmış olduğu bir çalışmada kadın ve erkek katılımcıların duygusal boşanma puanları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını bulmuştur. Laalzadeh (2014), cinsiyet değişkeninin duygusal boşanma ile herhangi bir ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak literatürde yer alan çalışmalar bulunan bu bulguyu desteklemektedir. Ancak daha farklı örneklemeler ile yapılacak çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre, evli şirket çalışanlarının duygusal boşanma puanları, mezuniyet düzeyi değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır ($F=0,546$, $p>0,05$). Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bu bulguyu destekleyen çalışmaların olduğu görülmektedir. Anlaşmazlık ve duygusal boşanmanın evlilik hayatının üzerinde olan etkisini inceleyen bir çalışmada, katılımcıların mezuniyet düzeyine göre duygusal boşanma düzeylerinde anlamlı bir farklılaşma olmadığı bulunmuştur (Sharafi, 2003). Abounoori vd. (2017) iş kadınları ile yaptığı bir çalışmada mezuniyet düzeylerine göre duygusal boşanma puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını bulmuştur. Benzer bir biçimde, Saatchi (2011), evli öğretmenler ile yaptığı bir çalışmada duygusal boşanma puanlarının, mezuniyet düzeyi değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını bulmuştur. Literatür incelendiğinde mezuniyet düzeyine göre duygusal boşanma düzeylerinin farklılık gösterdiğine dair bulgulara da rastlanmaktadır. Najm (2005), yaptığı bir çalışmada mezuniyeti üniversite olanların duygusal boşanma düzeyinin, mezuniyeti lise olan katılımcılara göre daha düşük olduğunu belirtmiştir. Safayi (2012), başarılı bir evlilik ve mezuniyet düzeyi arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında duygusal

boşanma puanlarının lise ve dengi olan katılımcıların üniversite mezunu olan bireylere göre daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca çalışmada evli şirket çalışanlarının duygusal boşanma puanlarının cinsiyet ve mezuniyet düzeyi etkileşimine göre de anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır ($F=0,546$, $p>0,05$). Alanyazındaki diğer çalışmalarda bu iki değişkenin etkileşimine ilişkin herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada literatürde fazla incelemeyen duygusal boşanmanın belirleyicisi olarak iş tükenmişliği ile bazı kişisel özellikler ele alınmıştır. İran'da bir holdingde evli çalışanların oluşturduğu katılımcı grubun verileri üzerinde yapılan analiz sonucunda katılımcıların duygusal boşanmaları ve iş tükenmişlikleri, evlilik ve çalışma süreleri arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunduğu, yaş ile anlamlı bir ilişki bulunmadığı belirlenmiştir. Diğer yandan duygusal boşanmanın cinsiyete göre farklılaştığı, mezuniyet düzeyine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber cinsiyet mezuniyet düzeyinin etkileşiminin de anlamlı bir farklılaşma oluşturmadığı belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgular duygusal boşanma ile ilişkili olabilecek değişkenlerin belirlenmesi bakımından yararlı olmuştur. Ancak sonraki araştırmaların ilgili diğer değişkenleri incelemesinin yararlı olacağı sonucuna varılmıştır.

Bu doğrultuda, Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve illerinde bulunan şirket çalışanları ile bir örneklem seçilerek gerçekleştirilebilir. Araştırma farklı

düzeydeki iş kurumu çalışanları ile ve yetişkinlerle olmak üzere farklı örneklem gruplarıyla yapılabilir. İş tükenmişliği ve duygusal boşanma arasındaki ilişkide eşlerin psikolojik ihtiyaçlarının doyumu, farklı değişkenler ele alarak incelenebilir. İş tükenmişliği ile duygusal boşanma arasındaki ilişkide kişisel değişkenler ve psikolojik ihtiyaçlar farklı kuramlar çerçevesinde ele alınabilir. Duygusal boşanmanın öncülleri ve ardılları yapısal eşitlik modeli kapsamında test edilerek, doğrudan ve dolaylı etkiler tespit edilebilir. Başarılı ve duygusal olarak dengeli olan evli şirket çalışanlarının evliliklerinde eşler arası ilişkilerinde psikolojik ihtiyaçlarını hangi ortamlarda ve nasıl tatmin ettiklerine ilişkin nitel bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça

Abounoori, E., Tabrizi, H. A. ve Mahmoodi, N. (2017). Effect of Divorce on Urban Housing Costs Applying Spatial Autocorrelation Model: a case study of Iran, *Journal of Money and Economy*, 12 (2), 107-122.

Afroz, G. (2010). *Psychology of Relationships*. Tehran: Tehran University Press.

Akhavan Tafti, M. (2004). Divorce stages and aftermaths, *Women's studies*, 1(3):123-152.

Barikani, A., Sarichlow, M.E. ve Mohammadi, N. (2012). The cause of divorce among men and women referred to marriage and legal Office in Qazvin, Iran. *Global Journal of Health Science*, 4,184-191.

Alizadeh, S. (2020). "The Effectiveness of Communication Skills Training in Reducing Emotional Divorce of Women Affected by their Husbands' Infidelity", *JARAC*, 2 (3): 75-85.

Ayöz, B. (2020). "The Impact of the divorce to the women's work life: The grounded-theory study", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Azadi, S. (2009). "The state of job burnout among bank employees and providing solutions to improve that situation", *Business Management Quarterly*. Period 3. Number: 7. Summer.

Bayrak, B. (2023). "Ebeveynleri Boşanmış Lise Öğrencilerinin Duygu Düzenleme Yöntemleri ile Okul Davranış Problemleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bartın ve Zonguldak İlleri Örneği", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Birashk, B. ve Khakpour, R. (1999). "Epidemiology of job burnout syndrome among counselors and psychotherapists. *IJPCP*, 4(3):14-23.

Bokharaei, A. (2007). *Sociology of living off in Iran*. Tehran: PejvakJame Publication.

Chalabi, M. (1996). *Sociology of order, description and theoretical analysis of social order*. Tehran.

Çelik, O. T. (2019, Nisan). *Duygusal Boşanma ve Çocuklar*, 5th Eurasian Conference on Language and Social Sciences, Letoonia Golf Resort Belek, Antalya (ss. 311-313).

Desilva, P. (2009). "Burnout: an emerging occupational health problem", *Galle Med J*; 14(1):52-5.

Ebrahimi, S. (2012). "*Emotional divorce and related factors*", Department of Social Sciences.

Ezazi, S. (2008). *Sociology of the family*. Tehran: Roshangan and Women's Studies.

Freudenberger, H. (1974). Staff Burnout. *Journal of Social Issues*, 30, 159-165.

Ghahremani, Z. (2006). "*Investigating social factors affecting cold divorce among doctors and nurses in Gachsaran city*", Bachelor's thesis, Payam Noor Gachsaran University.

Hajipour, M. (2016) Investigation of social factors related to emotional divorce in married women of Shiraz city. *Strategic studies of women*. No:71.

Hashemi, L. ve Homayuni, H. (2017). "Emotional divorce: Child's well-being", *Journal of Divorce & Remarriage*. 58 (8): 1-14.

Jalili, G., Yarahmadi, Y. ve Zandi, F. (2023). A Causal Model of Emotional Divorce Tendency based on Satisfaction of Basic Needs, Level of Differentiation Mediated by Perceptions of Spouse's Self-Sacrificing Behaviors. *Quarterly Journal of Women and Society Winter*, 13(52), 133-148.

Janning, M. (2006). "Put yourself in my work shoes: Variations in work-related spousal support for professional married coworkers", *Journal of Family Issues*, 27(1), 85-109.

Kafashi M. ve Sarabadani, S. (2014). The effective social-economic factors of emotional divorce between two groups of housewives and working women of Qom County. *Contemp Sociol Res*, 3:125-53.

Karimi, F. (2017) Prediction of emotional divorce based on emotional intelligence and spiritual health in married people of Bushehr city. *Islamic Research Journal of Women and Family*. No: 9.

Kaslow, F. (2007). Special issue: Families, family therapy, and the law. *Journal of Marital and Family Therapy*, 6, 257-258.

Kaslow, F. W. (2013). *Divorced fathers and their families: Legal, economic, and emotional dilemmas*. New York: Springer.

Kiekkas, P. (2010). Level and Correlates of burnout among Orthopaedic Nurses in Greece. *Orthopaedic Nursing*, 29(3):203.

Lalzade, F., Asghariebrahimabad, M. J. ve Hesarsorkhi, R. M. A. (2015). The investigation of early maladaptive schemas in predicting emotional divorce. *Clinical psychology*, 7(26):101-9.

Mami, (2014). *The role of differentiation and attachment style in predicting emotional divorce*.

Maslach, C. ve Jackson, S.E. (1981). The Measurement of Experienced Burnout, *Journal of Occupational Behaviour*, 2(2), 99-113.

Maslach, C., Jackson, S. E. ve Leiter, M. P. (1997). *Maslach burnout inventory*. Scarecrow Education.

Mohammadi, Z. (2004). *Investigating the social harms of women in the 1991-2001*. Tehran: Public Relations of the Women's Social Cultural Council.

Momeni, Kh. (2015) The relationship between knowledge and sexual attitude and communication beliefs with emotional divorce. *Pathology, counseling and family enrichment*. No: 2.

Musai, M., Tavasoli, G. ve Mehrara, M. (2011). The relationship between divorce and economic-social variables in Iran. *British Journal of Arts and Social Sciences*, 1(2), 89-93.

Najm, (2005). *Attachment styles and emotional intelligence in marital satisfaction among Pakistani men & women*. Retrieved Mar 8, 2007, from: <http://www.tennessee.state.edu>

Nariman Vand, Z. (2005). *Investigating the prevalence of emotional divorce among the wives of research addicts in Karaj welfare rehabilitation center*. Conference on Divorce and Treatment Solutions in Karaj.

Olson, D., Defrain, J. ve Skogrand, L. (2010). *Marriages and families: Intimacy, diversity, and strengths* (7th ed.). New York, NY: McGraw-Hill Humanities, Social Sciences, Languages.

Saatchi, M. (2011) *Mental health in the workplace*. Tehran, Virayesh Publications.

Safayi, (2012) *The relationship between marital assault and emotional divorce of women referring to the Eastern Court of Tehran*. No:20.

Sahebihagh, M., Khorshidi, Z., ATRİ, S. ve Jafarabadi, M. (2017). Investigating the relationship between self-efficacy and emotional divorce among nurses in the city of Rasht, Iran (2015). *Annals of Tropical Medicine and Public Health*, 10(6), 1596-1600.

Saposnek, D. T. (2004). Commentary: The future of the history of family mediation research. *Conflict Resolution Quarterly*, 22(1-2), 37-53.

Seyed Fatemi, N. (2004). "Parent's divorce and children's problems". The First National Congress on Family Pathology in Iran, Shahid Beheshti University.

Sharafi, M. (2003). *A Balanced Family, Tehran: Association of Parents and Teachers*.

Shurini, (2004) *Research methods in human sciences*, Tehran, Yadavarah Publishing House.

Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>

Yazdani, A. (2013) An analysis of the quality of life of emotionally divorced women in the city. *Social strategy of culture*. No: 2.

Zamani, S., Ahadi, A. ve Asgari, P. (2014). The relationship between emotional divorce and body image and perfectionism. *Quarterly Journal of Psychological Studies*, 10(4), 19-139.

Bankacılık Sektöründe Dijitalleşme ve Finansal Teknolojilerin Hizmet Pazarlamasına Etkileri¹

Batuhan Fırat HAKSEVER*, Bilge BAYKAL **

Öz

Bu çalışma bilim etiğinin ne olduğunu göstermeye çalışmakta, alan yazında bilim etiğine yaklaşımları ortaya koymakta, bilim etiğinin sınırlarını genişletme noktasında önerilerde bulunmaktadır. Neoliberal politikalar neticesinde bilim alanının piyasa çıkarları ve ideolojisiyle kuşatılması bilim etiğinin önemini daha önemli hale getirmiştir. Lakin alan yazında bilim etiği, araştırma ve yayın etiği bağlamıyla dar kapsamda ele alınmakta ve yapısal koşullar göz ardı edilmektedir. Oysaki yapısal koşulların baskısı bilim insanının bilimsel faaliyetini belirlemede ana etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede çalışma bilim etiğinin sınırlarının ne olması gerektiği savıyla alan yazından yola çıkarak bilim etiğinin sınırlarını daha geniş bir ölçekte ele almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Bilim Etiği, Etik, Deontoloji, Teleontoloji.

¹ Bu çalışma Batuhan Fırat Haksever'in Dr. Öğr. Üyesi Bilge Baykal danışmanlığında tamamladığı Yüksek Lisans Projesi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Uluslararası Ödemeler Yöneticisi, Türk Ekonomi Bankası (TEB), ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4837-4071>, E- mail: batuhan.haksever@teb.com.tr.

** İstanbul Beykent Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü (İng), ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3410-9608>, E- Mail: bilgebaykal@beykent.edu.tr.

The Effects of Digitalization and Financial Technologies in Banking Sector on Service Marketing

Batuhan Fırat HAKSEVER, Bilge BAYKAL

Abstract

In recent years, banking services, which hold a significant position in the financial sector, have undergone a transformation from traditional banking due to the accelerating trend of digitization and the influence of emerging technologies. This study aims to determine the implications of digitization and financial technologies on service marketing from the perspective of both bank customers and subsequently, bank employees and bank performance. Through an extensive literature review on the effects of digitization and financial technology in the banking sector, where service marketing is effectively utilized, the findings of the literature were interpreted as the theoretical knowledge base of the research, and conclusions and recommendations were provided. The results of the study reveal that the increased efficiency and decreased costs brought about by digitization and financial technologies have a positive impact on bank performance. These changes accelerate service processes and lead to time savings, thereby exerting multifaceted positive effects on customers. It is evident that the increased automation and reduced human requirement resulting from digital transformations have led to employment for technology-savvy customer relationship employees in banking services. Furthermore, the reduction in workload coupled with increased job satisfaction has a favorable influence on service employee contentment.

Keywords: Service Marketing, Banking Services, Digitilization, Financial Technologies, Bank Customers.

Giriş

Her geçen gün etkisini daha çok hissettiren finansal teknolojilerin ve yakın dönemde bir gereksinim haline dönüşen dijitalleşme kavramının en fazla hissedildiği alanlardan biri bankacılık sektörüdür. Finans sektörünün merkezinde yer alan bankalar, içermiş oldukları servis çeşitlilikleri nedeniyle teknoloji firmalarının hedefi konumundadır. Dijitalleşmeye devam eden dünyada, müşterilerin gereksinimleri doğrultusunda, finansal teknoloji (FinTek) üreten firmaların çalışma alanda bulunan; ödeme yöntemleri, para transfer sistemleri ve dijital para teknolojileri ile birlikte bankacılık sektöründeki hizmet çeşitliliği artmış ve açık bankacılık, servis modeli bankacılığı gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır (ProCompliance, 2022).

Mobil uygulamalar ve çevrimiçi platformlar, müşterilere 7/24 erişim imkanı sunarak bankacılık işlemlerini kolaylaştırmış, hızlı işlem onayları, otomatik fatura ödemeleri, dijital cüzdanlar ve QR kod tabanlı ödemeler gibi yeni hizmetler sunulmaya başlanmıştır. Kişiselleştirilmiş öneriler ve hizmetler, müşteri sadakatini artırırken, FinTek, geleneksel bankalara göre daha hızlı ve verimli işlem süreçlerini devreye sokmuştur. Örneğin, anında havaleler ve uluslararası para transferleri mümkün hale gelmiş, otomasyon operasyonel verimliliği artırırken hata oranlarını düşürmüştür. Dijitalleşme, işletme maliyetlerini düşürerek bankaların daha rekabetçi faiz oranları ve ücretler sunmasını sağlarken, daha düşük işlem maliyetleri, bankaların daha fazla müşteriye hizmet sunmasını sağlamıştır. Öte yandan FinTek düzenlemeleri, geleneksel bankacılık sektöründe değişikliklere yol açmış, özellikle, veri koruma ve müşteri mahremiyeti konularında daha sıkı kurallar ve denetlemeler getirilmiştir. FinTek firmaları, geleneksel bankaları yenilik

yapmaya zorlayarak rekabeti artırmış, geleneksel bankaların, iş süreçlerini ve hizmetlerini yenilemek için daha fazla inovasyon yapma zorunluluğu doğmuştur.

Bu çalışmanın amacı, teknolojik trendler ve değişen müşteri ihtiyaçları ile sürekli bir gelişim ve dönüşüm halinde olan bankacılık sektöründe dijitalleşme ve finansal teknolojilerin etkilerini anlamak ve sonuçlarının banka müşterilerine, performansına ve çalışanlarına olumlu ve olumsuz yansımalarını tespit etmektir.

Bu çalışmanın, bankacılık sektöründe en hızlı değişim gösteren alanları konu alması, banka müşteri ve çalışanlarının hizmet anlayış ve yaşam alışkanlıklarını değiştiren faktörleri kapsamlı literatür taraması ile incelemesi açısından bankacılık sektörüne ve hizmet pazarlaması literatürüne önemli katkılar sağlaması beklenmektedir.

Dijitalleşme ve finansal teknolojilerin bankacılık sektöründe müşteriler, çalışanlar ve sektör üzerindeki etkilerini çok yönlü olarak inceleyen bu çalışmanın daha önceki çalışmalardan ayrıştığı yönler birkaç alanda göze çarpmaktadır. Bu araştırma dijitalleşme ve finansal teknolojilerin müşteri deneyimine nasıl etki ettiğini daha ayrıntılı bir şekilde incelemekte, mobil uygulamalar, çevrimiçi hizmetler ve otomasyonun müşteriye sunulan hizmetlerde nasıl iyileştirmeler getirdiğini ve müşteri memnuniyetini nasıl artırdığını vurgulamaktadır. Ayrıca bankaların dijitalleşme ve finansal teknolojileri benimseme stratejilerini ve bu teknolojilerin rekabet avantajlarını nasıl sağladığını, bankacılık sektörünün daha önceki yapısını ve iş modelini nasıl değiştirdiğini, gelecekteki dönüşümleri nasıl şekillendirebileceğini analiz eden bu çalışma otomasyonun iş süreçlerine etkisine, çalışanların yeni

beceriler edinme ihtiyacına ve işgücü dinamiklerindeki değişikliklere de ışık tutmaktadır. Araştırma, dijitalleşme ve finansal teknolojilerin bankacılık sektöründe gelecekte yaratacağı potansiyel etkilerini öngörmekte ve gelecekteki eğilimlere odaklanarak önerilerde bulunmaktadır. Bu şekilde daha önceki çalışmalardan farklılaşan bu araştırma, bankacılık sektöründeki dijital dönüşümün tüm yönlerini daha ayrıntılı ve bütünsel bir şekilde ele alarak, sektörün ve finans hizmetleri pazarlamasının geleceğinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Araştırmanın birinci bölümünde bankacılık, finansal teknolojiler ve dijitalleşme kavramları hakkında genel bilgi, tanım ve örneklere yer verilirken; finansal teknolojiler ve dijitalleşme kavramının bankacılık üzerindeki etkilerine ilişkin literatürdeki çalışmalardan bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür bulgularının yorum ve analizine yer verilirken, araştırmanın sonuç ve önerileri sunulmaktadır.

Kuramsal Arkaplan

Bankacılık

Günümüzde bankalar, modern finans sisteminin en önemli yapı taşlarından birisidir. İtalyancadaki “Banco” kelimesinden geldiği düşünülen bankaların finans sektöründe yeri büyük olmakla birlikte; ülkelerin üzerinde ekonomik, sosyal ve de kültürel yönden birçok etkisi bulunmaktadır (Zengin, 2019). Bankacılık tarihi, paranın ilk kullanılmaya başlandığı dönemlere kadar uzanmaktadır. 1900’lü yıllarda etkisini göstermeye başlayan modern

bankacılık anlayışı; toplumların ihtiyaçları doğrultusunda kendisini sürekli yenileyerek günümüze kadar gelmiştir (Yetiz, 2016).

Geleneksel Bankacılık

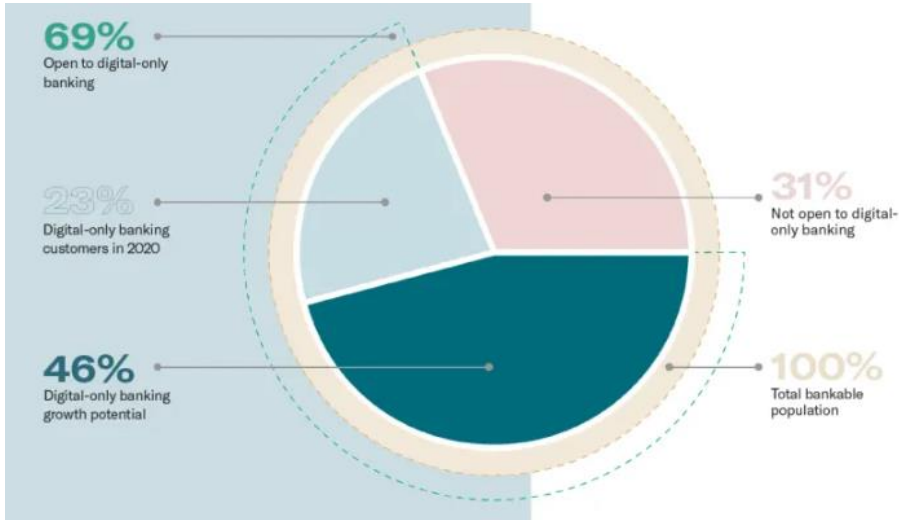
Geleneksel bankacılık ilk modern bankanın kuruluşundan itibaren günümüze kadar gelen; bankacılık hizmetlerini alternatif dağıtım kanalları ve fiziki şubeler aracılığı ile müşterilerle etkileşime geçerek vermeyi amaçlayan; genel anlamda en temel bankacılık anlayışıdır. Geleneksel bankacılık hizmetleri yerini, hızlı bir dönüşüm içerisinde olan çağın gereksinimlerini karşılamak için dijital çözümlere ve mobil bankacılığa bırakmaya başlamıştır. Müşterilere ulaşmak için fiziki olarak var olmanın gereksinim olduğu dönemler; başta insan sağlığını etkileyen; toplum davranışlarını şekillendiren salgın benzeri etmenlerden sonra hızlı bir değişim içerisine girmiştir (Expatica, 2022).

Şubesiz Dijital Bankacılık

Şubesiz dijital bankacılık, bütün geleneksel bankacılık hizmetlerinin, fiziksel bir mevcudiyet olmaksızın, internet olanakları ile dijital olarak müşterilere sunulmasıdır. Neo-Banka olarak da isimlendirilen şubesiz dijital bankalar, bankacılık hizmetlerinde sağladıkları hızlı ve otomasyona dayalı çözümlerle bilinirliklerini ve kullanıcı sayılarını her geçen gün arttırmaktadırlar (Khillar, 2021).

2022 yılı itibariyle küresel ölçekte, yaklaşık olarak 250 neo-banka faal olarak hizmet vermektedir (Salmony, 2022). Bir dijital banka olan N26'nın, Accenture tarafından yayımlanan "2020 Global Banking Consumer Study"

isimli; 28 ülkede, 47 binden fazla bankacılık müşterisi ile yapılan anket çalışması sonuçlarını içeren raporuna ilişkin yapmış olduğu analize göre; her 4 bankacılık müşterisinden biri hali hazırda bir dijital banka kullanmaktadır (N26 & Accenture, 2021). Nüfusun %23'lük kısmı bir dijital hesaba sahip olduğundan, toplamda 450 milyon bankacılık müşterisinin dijital hesaba sahip bankacılık müşterileri olduğu görülmektedir. N26 bu çalışmada; dijital hesaba sahip müşteri sayısının çoğu ülkede %70 seviyelerine geleceğini öngörmekte olup, ankete katılan fakat henüz bir dijital banka kullanmayan müşterilerin bir dijital bankada hesap açmaya istekli olmaları bu öngörüğü destekler niteliktedir.

Şekil 1. N26 & Accenture. 2021. Global Digital Banking Index 2021 Raporu Araştırma Verileri

Kaynak: N26 & Accenture. 2021. Global Digital Banking Index 2021 <https://n26.com/en-eu/global-banking-index>

Şubesiz Dijital Bankacılık - Enpara

Enpara.com, Eylül 2012 tarihinde QNB Finansbank tarafından, temel bankacılık ihtiyaçlarının fiziksel şubeler olmadan yalnızca dijital kanallar üzerinden karşılanabileceği bir bireysel bankacılık platformu olarak kurulmuştur (Enpara, 2022). Enpara, 2021 yılında yapmış olduğu %26 büyümeyle 3 milyon bireysel kullanıcıya ulaşmış durumdadır. Dünyayı etkileyen korona virüs salgını sonrası bankalar tarafından kullanılmaya başlanan uzaktan canlı video görüşmesi ile müşteri edinimi uygulamasında 2021 yılı verilerine göre bu yöntemle Türkiye’de en çok bireysel müşteri kazanan banka platformu Enpara olmuştur (QNB Finansbank, 2021).

Şubesiz Dijital Bankacılık - Nubank

Nubank, genel merkezi Brezilya’da bulunan, Latin Amerika’nın en büyük dijital bankasıdır. İlk kurulduğunda sadece kredi kartı çözümleri sunan Nubank; zamanla banka lisansını aldıktan sonra; yatırım, krediler, mobil ödemeler ve hayat sigortası gibi alanlarda da hizmet vermeye başlamıştır. Almanya, Arjantin ve Meksika’da da ofisleri bulunan Nubank’ın 2022 yılı itibariyle yaklaşık olarak 48 milyon kullanıcısı bulunmaktadır (Reich, 2022).

Şubesiz Dijital Bankacılık - Chime

2013 yılında Chime Financial Inc tarafından kurulan Chime; 2022 yılı verilerine göre 13 milyondan fazla kullanıcıya sahiptir. The Bancorp Bank ve Stride Bank’ta hesabı bulunan müşterilere hizmet vermektedir. Fiziki olarak şubesi bulunmazken; Amerika Birleşik Devletleri’nin en popüler dijital banka hizmetleri sağlayıcısı olarak kabul edilmektedir (Emarketer, 2021).

Dijitalleşme ve Finansal Teknolojiler

Dijitalleşme

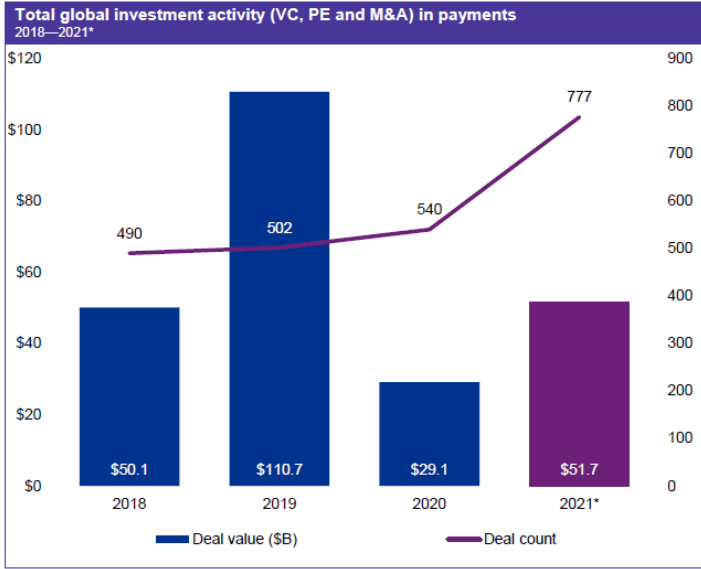
Dijitalleşme, eldeki verinin sayısal bir yapıya dönüştürülerek, etkin hizmet ve ürünler oluşturulması; işletmelere ve kurumlara değer katacak fırsatlar yaratılması sürecidir. Dijitalleşme, firmaların daha fazla insana ulaşabilmesine; verdikleri hizmeti yenilikçi çözümlerle müşterilere ulaştırıp, toplumun yaşam kalitesini arttırabilmelerine olanak sağlamaktadır (Ersöz ve Özmen, 2020).

Finansal Teknolojiler

Son yıllarda internet kullanımının artması ve mobil uygulamaların gelişimi; daha önce var olmayan iş alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fintek şeklinde kısaltılarak kullanılan finansal teknoloji hizmetleri; finans sektöründe teknolojiyi kullanmayı ve bu sayede yenilikçi yöntemler sunmayı amaçlamaktadır. Finans sektöründe değişime yol açan bu kavram; start-up olarak bilinen yeni başlayan firmalar için hızlı gelişim olanakları sunmaktadır (Koca, 2021).

2021 yılında küresel olarak 210 milyar dolar değerinde, toplam 5684 adet fintek yatırımı yapılırken; bu yatırımın 30 milyar dolarlık kısmı kripto ve blockchain olarak nitelendirilen blok zinciri teknolojisi alanında gerçekleşmiştir. KPMG tarafından hazırlanan Pulse of Fintech raporuna göre en çok yatırım yapılan alan ise 51.7 milyar dolar ile ödeme teknolojileri

olmuştur (Pulse of Fintech H2'21, 2022). Yıllara göre ödemeler alanındaki yatırım değerleri ve adetleri Şekil.2' de gösterilmiştir.

Şekil 2. 2018-2021 Yılları Arasında Ödemeler Alanındaki Fintek Yatırımları

Kaynak: KPMG. 2022. Pulse of Fintech H2'21. <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2022/01/pulse-of-fintech-h2-2021-global.html>

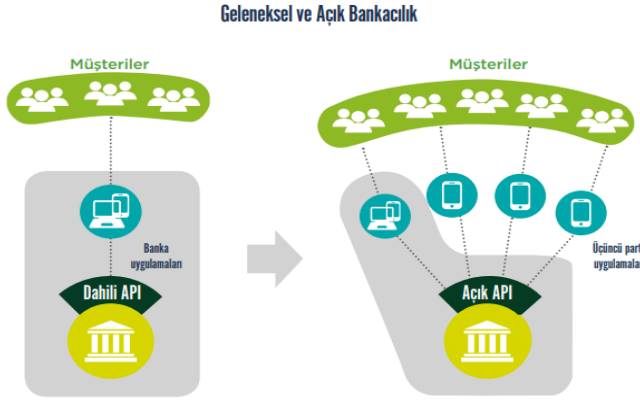
Bankacılıkta Dijitalleşme ve Finansal Teknolojiler

Dijital dönüşümün en çok hissedildiği sektörlerin başında bankacılık gelmektedir. Bilgisayar ve cep telefonu kullanımının yaygınlaşması, yoğun bir rekabet içinde bulunan bankaları; dijitalleşmeye ve teknolojik çözümler üretmeye itmektedir. Çağın getirmiş olduğu, değişmekte olan kullanıcı talep ve alışkanlıklarının dijital çözümlerle karşılanması; bankaların maliyetlerinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Dijital dönüşümün yarattığı maliyet

avantajı; bankacılığı, dijitalleşmenin ve finansal teknolojilerin merkezine koymuştur (Akın, 2020).

Bankacılıkta Dijitalleşme ve Finansal Teknolojiler - Açık Bankacılık

Açık bankacılık, banka müşterilerinden alınan izin ile müşterilere ait bilgi ve verilerin üçüncü Application Programming Interface (API)'lar üzerinden parti kurumların kullanımına sunulması olarak ifade edilmektedir. Açık bankacılık sayesinde banka müşterileri, farklı bankalarda bulunan banka hesaplarını ve buna benzer bilgilerini tek bir yerden görebilme imkânına erişmektedirler (Akın, 2020). PSD2 regülasyonu ile ödemeler alanında rekabeti ve yenilikçi çalışmaların sayısını arttırmak isteyen Avrupa Birliği yeni düzenlemeyi 2016 yılında yürürlüğe sokmuştur. Bu düzenleme açık bankacılığı Avrupa ülkelerinde inisiyatif olmaktan çıkartıp, zorunlu bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Açık Bankacılık, Avrupa Birliği tarafından oluşturulan PSD2 regülasyonunun dışında; Avusturalya, Japonya, Hong Kong, Kanada, Singapur gibi önemli ekonomilerde de hızlı bir şekilde gelişmekte olan bir yaklaşım konumundadır (Fintech İstanbul, 2019).

Şekil 3. Geleneksel ve Açık Bankacılık Karşılaştırması

Kaynak: Fintech İstanbul. 2019. Dünyada ve Türkiye’de Açık Bankacılık: Bankacılığın Geleceği. <https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2015/06/Dunyadaveturkiyedeacikbankacilik.pdf>

Açık Bankacılık Uygulaması - NatWest Housemate

Housemate mobil uygulaması, Büyük Britanya merkezli National Westminster Bank tarafından piyasaya sürülen bir açık bankacılık uygulamasıdır. Bu mobil uygulamayı kullanmak için NatWest müşterisi olmak gerekmezken; uygulama sayesinde birlikte yaşayan ve faturaları bölüşmek zorunda olan insanların hayat kalitelerinin iyileştirilmesi amaçlanmıştır (NatWest, 2022). Birleşik Krallık’ta 1500 kiracı ile yapılan bir araştırmada, araştırmaya katılan kiracıların %45’i ikamet ettikleri konutu paylaştıkları kişilere, evle ilgili ödemeleri hatırlatmak zorunda olmalarından rahatsızlık duyduklarını bildirmiştir. Uygulama, açık bankacılık sayesinde kullanıcı banka hesap bilgilerine erişebilmekte, yaklaşmakta olan kira

ödemeleri ve faturalar için kirayı bölüşen müşterilere hatırlatma yapabilmektedir (Finn, 2021).

Bankacılıkta Dijitalleşme ve Finansal Teknolojiler - Servis Modeli Bankacılığı

Dünya genelinde “Banking as a Service” (BaaS) olarak ifade edilen servis modeli bankacılığı kavramı, açık bankacılık API’ları sayesinde geleneksel bankacılığı bir dijital hizmet merkezine çevirmektedir. Servis modeli bankacılığı sayesinde banka lisansı olmayan sektör dışı firmalar ve fintek girişimleri, lisanslı bankalara entegre olarak tüm bankacılık hizmetlerini kullanıcılara sunabilme olanağına erişebilmektedirler (Streeter, 2020). Servis modeli bankacılığı, sektör dışındaki firmalarla servis anlaşmaları yapan bankalar için; düşük bütçelerle çok sayıda müşteriye ulaşabilmek adına bir fırsat denebilir. Oliver Wyman tarafından yapılan analize göre; finansal kuruluşlar için yeni müşteri edinim masrafı 100 Amerikan doları ile 200 Amerikan doları arasında değişmektedir. Bu masraf, yeni BaaS trendi ile 5 Amerikan doları ile 35 Amerikan doları arası seviyelerine düşebilecektir (Jones & Pardiwalla, 2022).

Servis Modeli Bankacılığı - Citibank ve Grab İş birliği

Birçok farklı fonksiyonu bir arada sunabilen uygulamalara süper mobil uygulama denilirken; Citibank, Güneydoğu Asya’nın süper mobil uygulama lideri Grab ile yaptığı iş birliğini 2020 sonlarında duyurmuştur. İlk olarak Singapur pazarında hizmete başlayan Citibank ve Grab; API’lar sayesinde, mevcut Citibank kredi kartı müşterilerine, Grab uygulaması

içerisinden kredi başvurusu yapabilme olanağı sunmaktadır (Citigroup Inc, 2020).

Bankacılıkta Dijitalleşme ve Finansal Teknolojiler - Para Transferinde Dijitalleşme

Ödeme teknolojilerinde dijitalleşme ve dijital para birimlerinin varlığı, dijital ödeme ağlarını yaygınlaştırmış ve dijital paraların düşük maliyetlerle, 7/24 dolaşımına imkân tanımıştır. Bu gelişmeler, nakit kullanımını da azaltmaya başlarken; dijital dönüşüm trendine kayıtsız kalamayan birçok merkez bankası tarafından, dijital merkezi para birimleri çalışmalarına başlanmış ve öncelikle pilot bölgelerde olmak üzere, kullanılmaya başlanmıştır (Koç, 2020).

Para Transferinde Dijitalleşme - Dijital Paralar

Dijital paralar fiziki olarak var olmayan, devletler tarafından kabul görüp; piyasalarda karşılıkları olan, merkez bankası onaylı elektronik paralardır. Dijital merkezi para birimi (CBDC) olarak da adlandırılan bu paraların; kripto paraların aksine, blok zincir teknolojisini kullanma zorunlulukları bulunmamaktadır. Birçok merkez bankası tarafından testleri yapılmakta olan dijital paraların yaygın olarak yakın gelecekte kullanımı beklenmezken; Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise testleri yapıldıktan sonra, 2021 yılında, seçilen pilot bölgelerde e-CNY olarak kullanılmaya başlanmıştır (Seth, 2022).

Dijital Paralar - Dijital Avro

Dijital avronun gerekliliği, hızlı bir şekilde dönüşen dünyada vatandaşların güvenilir bir merkez bankası para birimine ulaşması olarak tanımlanırken; dijital avronun ödeme yöntemleriyle uyum gösterip Avrupa'daki ödeme sistemlerini daha inovatif ve esnek hale getirmesi amaçlanmaktadır. Avrupa Merkez Bankası tarafından, dijital avronun nakit paranın yerine geçmesi değil ona katkı sağlayıp onu daha da iyi bir hale getirmesi ana hedef olarak gösterilmektedir. Geliştirmeye ilgili çalışmalar 2021 Ekim ayında başlarken, 2023 Ekim ayına kadar çalışmanın olumlu ya da olumsuz olarak sonuçlandırılması hedeflenmektedir (European Central Bank, 2022).

Dijital Paralar - Dijital Renminbi

Dijital yuan olarak da adlandırılan dijital renminbi (e-CNY); Çin Halk Cumhuriyeti tarafından kullanıma sunulan dijital para birimidir. Dijital bir para birimi oluşturmak için çalışmalara 2014 yılında başlayan Çin Halk Cumhuriyeti; ilk denemeleri pilot bölge olarak seçilen Shenzhen ve Suzhou City şehirlerinde gerçekleştirmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde nakit para kullanımı zamanla azalmaktayken, e-CNY kullanımı Nisan 2022 itibariyle 23 şehre ulaşmış durumdadır. Dijital sisteme 9 banka dâhil olurken; Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşı olmayanlara ise kullanım sınırlandırılmış durumdadır (Huld, 2022).

Para Transferinde Dijitalleşme - Türkiye'de İnovatif Para Transfer Sistemleri

Değişen ve hızlı bir şekilde dönüşen dünyada, para transferi de gelişmeye devam etmektedir. Otomasyona bağlı sistemler geleceğe yön verirken; Türkiye’de de inovatif çözümler dikkat çekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından işletime alınan “Fonların Anlık ve Sürekli Transferi” sistemi ve Vakıf Katılım Bankası tarafından oluşturulan “Garantili Fon Transferi” sistemi bunlara örnek olarak gösterilebilir.

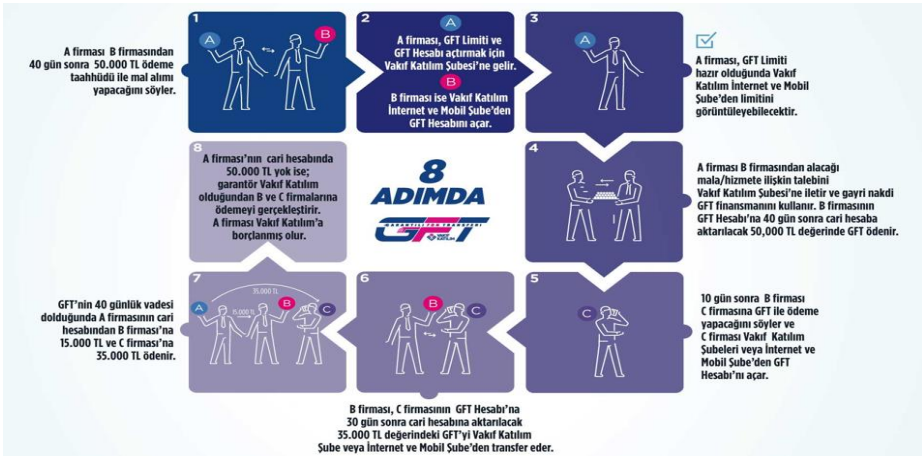
Türkiye’de İnovatif Para Transfer Sistemleri - Fonların Anlık ve Sürekli Transferi (FAST)

Fonların Anlık ve Sürekli Transferi: FAST, çalışmalarına Kasım 2019’da başlanırken; Aralık 2020 tarihinde ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından Türkiye’de hizmete sokulmuştur. Fonların 7 gün 24 saat boyunca, kesintisiz bir şekilde, anlık transferine imkân tanıyan sistemde, ödeme limitleri zamanla 50 Türk lirasından 5000 Türk lirasına yükseltilmiştir. FAST yöntemine kare kod özelliği de eklenirken; kare kod, ödeme esnasında mobil cihazdaki bankacılık uygulamasına okutularak, 10 bin Türk lirasına kadar anlık işlem yapılabilir. Kare kod ödemesi, pos cihazı bulunmayan işletmelerde nakit para yerine kullanılabilir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İdare Merkezi, 2022).

Türkiye’de İnovatif Para Transfer Sistemleri - Garantili Fon Transferi (GFT)

Garantili Fon Transferi: GFT, vadeli hizmet veya mal alımlarında, Vakıf Katılım Bankası garantörlüğünde, dijital kanallardan gerçekleşen gayri nakdî bir finansman ürünüdür. Hizmet veya mal satan işletmeler GFT sistemi

sayesinde, vadesi henüz gelmemiş alacaklarını, borçlu oldukları diğer işletmelere yapacakları ödemeler için dijital olarak transfer edebilmektedir. Hizmet veya mal alımı yapan işletmelerin ise vadesi geldiğinde cari hesaplarında yeterli GFT bakiyesi bulunmuyorsa, Vakıf Katılım Bankası ödemeyi satıcıya, alımı yapan işletme yerine garantör olarak ödemektedir. Vadesi gelen ödemeler, dijital ve otomatik şekilde GFT sistemi üzerinden müdahalesiz gerçekleşmektedir. Vadeli ödemelerin ödenmeme riskini ortadan kaldıran sistem, operasyonel riskleri de minimize etmektedir (Vakıf Katılım Bankası AŞ, 2022).

Şekil 4. Garantili Fon Transferi-GFT

Kaynak: Vakıf Katılım Bankası AŞ. 2022. Garantili Fon Transferi-GFT

Ticarette oyunun kuralları değişiyor!

<https://www.vakifkatilim.com.tr/tr/ticari-bankacilik/garantili-fon-transferi-gft>

Bankacılıkta Dijitalleşme ve Finansal Teknolojiler - Ödeme Yöntemlerinde Finansal Teknolojiler

Kartlı, kartsız ve giyilebilir bir şekilde kullanımı mümkün olan NFC teknolojileri ve kare kod entegrasyonu sağlanan mobil bankacılık uygulamaları sayesinde, ödeme yöntemleri dijital dönüşümün en hızlı gerçekleştiği alanlardan biri konumundadır. Düşük limitli nakit harcamaların yerini almayı amaçlayan temassız ödemelerle toplu ulaşımda bile ödeme yapmak artık mümkün kılırken; kare kod destekleyen ATM ve uygulamalar sayesinde hızlı ve kolay para çekme olanağı kullanıcı alışkanlıklarını büyük ölçüde değiştirmektedir (Bilgiç, 2019).

Ödeme Yöntemlerinde Finansal Teknolojiler - Yakın İletişim Alanı Teknolojisi

Yakın iletişim alanı teknolojisi: NFC, kartlı veya kartsız olarak mobil veya giyilebilir cihazlar ile temassız ödeme yapabilmeyi sağlayan, 2010 yılından beri finans sektöründe sıklıkla kullanılan bir teknolojidir. Çoğunlukla düşük limitli alışverişlerde kullanılmaya başlayan NFC teknolojisinde kullanım limitleri de zamanla arttırılmaktadır. Sağladığı hızlı ve şifresiz alışveriş kolaylığı sayesinde nakit para taşıma ihtiyacını büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Araştırmalar, NFC temassız ödemelerin, nakit para ile yapılan ödemelerden 7 saniye daha hızlı gerçekleştiğini göstermektedir (Bilgiç, 2019).

Türkiye'nin belirlemiş olduğu 2023 nakitsiz toplum hedefine pandemi koşulları sonrası daha da yakınlaşılrken; Bankalar Arası Kart Merkezi verilerine göre 2020 yılında 1.726.570.619 temassız ödeme

gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise kullanım daha da yaygınlaşırken yıl içinde toplam 3.733.269.934 temassız ödeme işlemi yapılmıştır (Bankalar Arası Kart Merkezi, 2022).

Yakın İletişim Alanı Teknolojisi - Apple Dokun ve Öde

Apple firmasının geliştirilmekte olduğu “Tap to pay” dokun ve öde sisteminin 2022 yılı bitmeden hizmete sunulacağı açıklanmıştır. NFC teknolojisi ile geliştirilen ödeme sistemi, NFC gereksinimlerini karşılayan Apple marka cihazları bir dijital POS terminaline dönüşmektedir. Tap to pay sayesinde bir POS cihazına gereksinim duymadan işletmeler; temassız ödeme özelliği bulunan banka kartı, kredi kartı veya NFC teknolojisine sahip mobil cihazlardan ödeme alabilmektedirler (Apple, 2022).

Yakın İletişim Alanı Teknolojisi - Mastercard Temassız Ödeme

Nakit para kullanımının minimize edilmesi için pratik çözümler üretmeyi amaçlayan Mastercard; temassız ödeme özelliği bulunan kredi kartı, banka kartı veya bunların tanımlanmış olduğu bir mobil cihaz ile toplu ulaşımda da kullanıcıların hayat kalitesini arttırmayı hedeflemektedir. Kiev ve Londra gibi şehirlerde toplu ulaşımda temassız ödeme altyapısını oluşturan Mastercard; Türkiye’de de toplu ulaşımda temassız ödeme yapılabilecek şehir sayısını 43’e ulaştırmış durumdadır (Selimoğlu, 2022).

Ödeme Yöntemlerinde Finansal Teknolojiler - Karekod Teknolojisi

Karekodlar ilk defa Toyota firmasının bir iştiraki olan Denso firması tarafından geliştirilmiştir. Karekod teknolojisi kendi içinde QR, Aztek,

Shotcode, Beetag ve Datamatrix olarak ayrılmaktadır. Yaygın olarak kullanımda olanı ise “Quick Response” olarak adlandırılan QR teknolojisidir. Bankadan para çekme ve mobil ödeme işlemleri için sıklıkla kullanılan karekodlarla ATM’den para çekebilmek veya mobil ödeme yapabilmek için karekod algılayabilen bir mobil cihaza gereksinim duyulmaktadır (Vargonen Blog, 2020).

Türkiye’de 2009 yılından beri öncelikle sağlık sektöründe kullanılmaya başlanan karekodlarla; BKM verilerine göre, Türkiye’de 2020 yılında yaklaşık 292 milyon TRY değerinde 1.520.848 işlem gerçekleşirken; 2021 yılında ise yaklaşık 690 milyon TRY değerinde 2.918.146 adet işlem gerçekleşmiş bulunmaktadır (Bankalar Arası Kart Merkezi, 2022).

Dijitalleşme ve Finansal Teknolojilerin Bankacılık Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi

Banka Çalışanları Üzerindeki Etkiler

Çalışan Motivasyonu ve Memnuniyeti

Yıldız (2017) yapmış olduğu çalışmada; iş hayatına yeni girecek olan potansiyel banka çalışanları arasında bankacılığın eski dönemlerdeki kadar popüler olmadığını ve bu durumun ilerleyen dönemlerde sektör için sorun yaratabileceğini öngörmüştür. Sakallı, Fidan ve Yıldırım (2020) ise gerçekleştirdiği çalışmada; yeni teknolojilerin iş yükünü hafifletmesi ve işin karmaşıklığını azaltması nedeniyle çalışan motivasyonu ve iş doyumunu üzerinde çeşitli pozitif etkileri olduğunu ifade etmektedir. Hızır (2019) Isparta

ilinde yapmış olduğu araştırmada; hızlı dönüşüm içerisinde olan bankacılık sektöründeki çalışanlarından mesleki ve bireysel gelişmelerini yeteri kadar sağlayamayanların, kendilerini dijitalleşme nedeniyle risk altında görmekte olduklarını ifade etmektedir. Şükranlı (2020) İstanbul’da beyaz yaka çalışanlar arasında yapmış olduğu çalışmada; örgütlerin dijitalleşme seviyesi ile çalışanların tatmin duygusu arasındaki korelasyonun; örgütlerin dijitalleşme seviyesi ve çalışanların verimliliği arasında pozitif bir ilişkiye sebep olduğunu; dijitalleşmenin seviyesi arttıkça çalışanların kendilerini daha üretken hissettiklerini belirtmiş ve dijitalleşmenin, çalışan memnuniyetini arttırdığını ifade etmiştir.

İş Olanakları ve İstihdam Profili

Demirel ve Ulusoy (2021) yapmış olduğu araştırmada; banka şube ve çalışan miktarındaki artışın, dijital bankacılık uygulamalarını kullanmakta olan müşteri adedinin altında kaldığını; şube ve çalışan sayısı ile, dijitalleşmenin aksi yönde hareket halinde olduğunu ifade etmektedir. Koçuşlı (2014) çalışmasında; gelişen teknolojinin Türkiye bankacılık sektöründe teknoloji temelli yeni iş olanakları oluşturduğunu; bu olanakların yaratmış olduğu çalışan profilinin ise daha eğitimli, yetkin, nitelikli olduğunu ve olması beklendiğini belirtmektedir. Yıldız (2017) ise yapmış olduğu çalışmada; bankalardaki yoğun teknoloji kullanımının, bir takım banka bölümlerinde istihdam kaybına neden olurken; piyasaya sürülen yeni ürün ve hizmetlerden sonra bilişim ve mühendislik mezunlarının da bankacılık sektörüne yönelebilmesi sayesinde istihdama katkı yaptığını ifade etmiştir. Arslan (2019) gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında; bankaların sağlamış

oldukları ürün ve hizmetlerin dijitalleştirilmesinin, işin yapılış sürelerinin azalmasına katkı sağladığını ve bu durumun bankalara daha az çalışan ile daha fazla miktarda iş yapabilme olanağı tanıdığını belirtmiştir. Arslan, teknolojideki gelişmelerin banka çalışan sayısında azalmaya yol açtığını ve banka çalışanlarından daha eğitilmiş ve nitelikli olmalarının beklendiğini ifade etmiştir.

Bankacılık Müşterisi Üzerindeki Etkiler

Müşteri Memnuniyeti

Aliyeva (2016) yapmış olduğu çalışmada; dijitalleşme sonrası banka müşterilerinin, fiziki olarak konum değiştirmeden ve zaman kaybı yaşamadan hızlı bir şekilde diledikleri hizmeti alabilme şansına eriştiklerini belirtmiştir. Arslaner (2020) tarafından gerçekleştirilen uygulamaya göre; dijital bankacılığın gelişmesi kullanıcılara ulaştırılan hizmet hızını arttırmaktadır. Bu durum müşteri tarafında kaliteli hizmet algısı yaratmakta ve müşterilerin memnuniyetine pozitif etki yapmaktadır. Arslan (2019) tarafından yapılan çalışmada ise; müşteri beklentilerinin zamanla arttığını, müşterilerin daha kolaylaştırılmış ve yüksek kalite hizmet beklediğini, güncel teknolojinin gerisinde kalan bankaların müşteri kaybı yaşadıklarını ve bunun önlenmesi için bankaların müşteri odaklı bir şekilde yenilikleri takip etmesi gerektiği belirtilmiştir. Koca (2021) ise çalışmasında; bankacılık sektörünün açık bankacılık sayesinde ulaşabildiği yeni pazar ve hizmetler ile kökten değişim aşamasında olduğunu ve bu değişimler ile de sektörde rekabetin artmasının, bankacılık müşteri deneyimlerinin daha iyi duruma

getirilmesinin, kişileştirilmiş hizmetler sunulmasının ve kolaylaştırılmış finansal hayatın önünün açılacağını ifade etmiştir.

Kullanıcı Deneyimi ve Alışkanlıkları

Aliyeva (2016) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada; İnternet bankacılığı gibi dijital çözümlerin en önemli avantajının müşterilerin şubelere gitme zorunluluğunu ortadan kaldırması olarak nitelendirmektedir. Onaylı (2020) çalışmasında; son senelerde yaşanan teknolojik gelişmelerin, müşterilerin bankacılık ürünlerine bakış açısında, isteklerinde ve müşteri alışkanlıklarında değişikliğe yol açtığını; müşteri davranışlarındaki bu değişimin, müşteri deneyimi kavramını ön plana çıkarttığını ve müşteri deneyiminin farklılaşmak isteyen şirketler için bir araç olduğunu belirtmiştir. Danacı ve Çetintaş (2020) araştırmasında; ödeme sistemlerinde ve bankacılık sektöründe ortaya çıkan yeniliklerin, müşterilerin hayatlarını kolaylaştırdığını ve finansal teknolojilerin ulaştığı seviye ile kullanıcıların bankacılık deneyimlerini hızlandırdığını belirtmiştir. Bulazar, (2021) ise araştırmasında; müşteri odaklı bir sektör olan finans sektörünün içinde bulunduğu dönüşümün en çok blockchain, ödeme sistemleri ve de yapay zekâ alanlarında olmasının anlamlı olduğunu; gelir düzeyi yüksek olan bankacılık müşterilerinin açık bankacılık hizmetlerine daha fazla gereksinim duyduğunu ifade etmiştir.

Banka Performansı Üzerindeki Etkiler

Verimlilik

Koçaşlı (2014) yapmış olduğu çalışmada; teknolojideki gelişimin, sürekli tekrarlanan işlerin hızında artış yarattığını; çalışan başına daha fazla işlem yapılmasının önünün açıldığını; bunun da banka çalışan ve şube performansına etki edip, verimliliği arttırdığını belirtmektedir. Yıldız (2017) yapmış olduğu çalışmada; bankacılıkta güncel teknolojilerin kullanımının çalışan ve şube verimliliğine pozitif yönde katkı yaptığını ve ayrıca ürün, hizmet çeşitliliğine yaptığı katkılar nedeniyle banka gelirlerinde artışa sebep olduğunu belirtmiştir. Sakallı, Fidan ve Yıldırım (2020) ortaya koydukları çalışmada; yeni teknolojiler sayesinde iş süreçlerinin iyileştirildiğini, fazla süre alan işlerin kısa sürelerde ve daha az kaynakla tamamlanabildiğini ifade etmektedir. Özdemir (2021) ise yapmış olduğu çalışmada bankacılık sektöründe portföy yönetimini incelemiş; otomasyon sayesinde işlemlerin akış hızında artış olduğunu, bu sayede insanların karar verme faktörünün en alt seviyeye çekilebileceğini öngörmüştür. Arslan (2019) çalışmasında; güncel teknolojilerin bankacılık sektörüne düzenli olarak uyarlanıyor olmasının bankacılık sektörüne ek faydalar sağladığını; kullanılan bilişim teknolojilerinin kurum içi ve kurum dışı iletişimi attırdığını; sektörde yaratıcı çözümlerin önünü açıp, yeni hizmet ve ürünlerin oluşmasına olanak sağladığını ifade etmiştir.

Karlılık

Koçuşlı (2014) gerçekleştirdiği çalışmada; teknolojik gelişmeler ve bilgisayar kullanımının, kredilerde, aktiflerde ve mevduatta şube başına düzenli bir artışa neden olduğunu; kaynaklardan birim başına daha fazla kazanç elde edilebildiğini ifade etmektedir. Arslan (2019) çalışmasında; dijital olarak gerçekleşen işlemler sayesinde bankaların maliyetlerinin azaldığını, bu nedenle bankaların güncel teknolojileri takip ederek; eski müşterileri elde tutmak ve yeni müşteri edinmek için inovatif çözümlere yatırım yaptığını belirtmektedir. Arslan, (2019) bankacılık hizmetlerinin internet ve mobil bankacılığa taşınmasının başta çalışan maliyeti olmak üzere, çeşitli maliyet kalemlerinin önüne geçeceğini öngörmektedir. Ganiev, Rodin ve Orazov (2019) ise Fintek kavramının yeni nesil dijital bankacılığa ön ayak olduğunu, bankacılık servisi veren mobil uygulamaların sayısının artmakta olduğunu; verilen hizmetin kalitesi ve güvenilirliği artarken, maliyetlerin ise azalmakta olduğu ifade etmiştir.

Güvenlik

Yurtsever (2017), teknolojik gelişmelerin odağında bulunan bankacılık sektörünün sunulan yeni hizmetler nedeniyle daha da karmaşık bir duruma geldiğini ve bunun da güvenlik risklerini belirlemede sorun yaratabileceğini öngörmektedir. Canko (2019) değerlendirmesinde; açık bankacılığın çeşitli hizmet, ürün ve kolaylıklarla işin yapılış tarzını kökten değiştireceğini; kullanıcıların güvenlerini kazanabilmek için ise paylaşılacak olan verilerin, üçüncü parti kuruluşlar ile olabilecek en güvenli şekilde paylaşılmasını sağlayacak olanakların yaratılmasının önemli olduğunu ifade

etmektedir. Gülez (2019) ise müşteriler tarafından algılanan güvenlik risklerinin açık bankacılığın yaratmış olduğu artılara göre önemsiz bir seviyede olduğunu; katı bir rejime sahip olmayan ülkelerde açık bankacılığın diğer ülkelere göre daha büyük bir motivasyona sahip olduğunu belirtmektedir.

Literatür Bulgularının Yorumlanması

Dijitalleşme ve Finansal Teknolojilerin Banka Müşterileri Üzerindeki Etkilerine Dair Bulguların Yorumu

Banka müşterilerinin çoğunluğunun şubesiz bankacılık müşterisi olmasa da fiziki banka şubelerini oldukça az ziyaret etmekte ve şubelerde bulunan fiziki kasa hizmeti benzeri, fiziki katılım gerektiren hizmetler dışında kalan bankacılık hizmetlerini çoğunlukla dijital kanallardan almakta oldukları anlaşılmaktadır. Fiziki banka şubelerinin ziyaret edilme sıklığının deneklerin yaşları ile doğru orantılı olarak arttığı görülmektedir. Müşterilerin bankacılık hizmetlerini dijital olarak almayı güvenli buldukları, açık bankacılık ve servis modeli bankacılığının gelişimi ve kullanımının yaygınlaşması için gerekli olan müşteri verilerinin paylaşılması fikrine ise çoğunlukla karşı olduklarını araştırmalarda göze çarpmaktadır. Buna karşın, müşterilerin çoğunlukla farklı banka hesaplarını aynı mobil uygulamadan yönetmek isteyebileceklerini ifade ettikleri ve mobil uygulamaları en çok para transferi amacı ile kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, açık bankacılık ve servis modeli bankacılığı kavramlarının hala çok bilinmediğini ve geniş kitlelere yayılmadığını göstermektedir.

Müşterilerin genel olarak dijital bankacılık hizmetlerinden beklentisinin hız ve hayatlarını kolaylaştırması olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, nakit yerine kullanılan temassız ödeme çözümleri, daha çok ATM'lerde para yatırmak ve çekmek için kullanılan kare kodlar ve Türkiye'de yurt içi para transferini saniyelere kadar indiren FAST öne çıkmaktadır. Dijital hizmetlerin zaman tasarrufu sağlamaları dışında, fiyat avantajı ve dijitalleşme kampanyaları nedeniyle mali açıdan da faydaları olduğu görülmektedir. Müşteriler bankacılıkta dijitalleşme ve yeni teknolojilere çoğunlukla olumlu yaklaşıyorlar da kullanımı her yaş aralığı için kolay olmayan ya da kullanışsız ara yüzü mobil uygulamalar nedeniyle olumsuz görüşlere sahip olan grupların da varlığı göze çarpmaktadır. Buna ek olarak, dijital dönüşümü diğer bankalara göre iyi yönetemeyip, müşterileri sürecin bir kısmında fiziki banka şubelerine çağırmak zorunda kalan bankalar nedeniyle, müşteri tarafında oluşan olumsuz intibalar da olduğu görülmektedir.

Müşteri memnuniyeti yaratmak için müşterilerin gereksinimlerinin olabildiğince karşılanması gerektiği düşünüldüğünde; dijitalleşme ve finansal teknolojilerin; müşteri deneyimi, müşteri ilişkileri ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Şubesiz bankacılık müşterisi olmayan banka müşterileri de olabildiğince bankacılık hizmetlerini mobil hizmetlerden almaya çalışmakta ve fiziki şubelere olabildiğince az uğramak istemektedirler. Geçmiş araştırmalar, dijitalleşmeyi ve açık bankacılık uygulamalarını diğer bankalara nazaran iyi yönetebilen bankaların, müşterilerin gözünde kaliteli hizmet algısı yaratabilmekte ve rekabette öne geçmekte başarılı olacaklarını göstermektedir.

Dijitalleşme ve Finansal Teknolojilerin Banka Müşteri İlişkileri Çalışanları Üzerindeki Etkilerine Dair Bulguların Yorumu

Sektörde kullanılmakta olan bankacılık sistemlerinde yapılmakta olan geliştirmeler, verimliliği ve hızı arttırıp, operasyonel kolaylıklar sağlamakta ve bu çalışanların motivasyonuna olumlu yönde yansımaktadır. Düzenli olarak gelişim göstermekte olan dijital dönüşüm sayesinde, müşteri edinim ve hesap açma süreçleri mobil bankacılık uygulamaları aracılığı ile fiziki banka şubeleri olmadan gerçekleşebilirken; bu dönüşümün sağlamış olduğu kolaylıklar ise çalışan ve banka performansına direkt olarak yansımaktadır.

Bankacılıktaki dijitalleşmenin, müşterilerle daha hızlı ve verimli iletişimin önünü açtığı düşünülse de, fiziki banka şubeleri hakkında çalışanlar arasındaki genel görüş online ve mobil hizmetlerin artış hızı nedeniyle fiziki şubelerin sayısında azalma olacağı fakat metropoller dışında kalan fiziki banka şubelerinin uzun bir süre daha bir ihtiyaç olarak kalacağı yönündedir. Fiziki şubeler her ne kadar belirli yerleşim alanlarında vazgeçilmez olarak görünüyor olsa da, dijitalleşme konusunda diğer bankalara kıyasla daha başarılı olan bankaların, rekabette öne geçeceği ve bankalar arasındaki artan rekabetin müşterilere avantaj yaratacağı düşünülmektedir.

Daha çok operasyon departmanlarında gerçekleşen, manuel ve sürekli tekrarlanmakta olan benzer işlerin dijital ortamlara aktarılması, yaratmış olduğu otomasyon sayesinde çalışanların iş yükünü azaltmaktadır. Bankacılıktaki teknolojik gelişmeler, banka çalışanlarına zamanı daha efektif kullanarak, aynı sayıda işi daha kısa sürede yapma imkânını vermekte ve çeşitli işleri aynı anda yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. Bankacılıkta

otomasyonun iş tatminine olumlu etkisi olduğu gözlemlenirken; gelişmekte olan teknolojik yapının ise çalışanların iş yükünü hafiflettiği ve mevcut iş tanımlarına yeni süreçleri eklediği tespit edilmiştir. Otomatikleşen iş süreçleri ve gelişmekte olan bankacılık teknolojisinin, iş süreçlerini kolaylaştırırken bir yandan da sistem çalışma prensiplerine hâkim ve değişime kolay uyum sağlayabilen yetkin personel ihtiyacı yarattığı ve bunun da çalışan profili üzerinde değişime yol açmaya başladığı ortaya çıkmaktadır. Fiziki manuel süreçlerin azalması belli alanlarda istihdam üzerinde olumsuz etki yaparken; dijitalleşmenin yaratmış olduğu yeni iş süreçleri ve yeni iş alanları ise istihdama olumlu etki yapmaktadır. Olumlu etkinin başlıca nedenleri: bankaların dijital dönüşümü olduğu kadar aynı zamanda da açık bankacılık ve servis bankacılığının getirmiş olduğu imkânlardır. Finansal teknolojilerin kullanımı, direkt olarak ürün çeşitliliği yaratmasa da genel görüş: optimize edilen mobil uygulamalar ve alışveriş portalları ile geliştirilen iş birlikleri sayesinde hizmetlerde çeşitlilik yaratılmış olduğudur.

Literatürde bankacılık sektörünün, yeni işe başlayacaklar için eskisi kadar cazip bir iş alanı olmadığına dair yapılan bulguya rağmen mülakat bulgularına göre, gelişen teknoloji ile iş süreçlerinin ve iş ortamının dijitalleşmesi, çalışanların iş yüküne olumlu etki yapmakta ve çalışanların daha çeşitli alanlar üzerinde hâkimiyet kurmasına olanak sağlamaktadır. Bu olumlu etkiler ise literatürde de değinildiği üzere, çalışanların iş tatminine, iş motivasyonuna ve iş performansına pozitif katkı yapmaktadır.

Literatürde karşımıza çıkan bilgilere göre, dijitalleşmedeki artış hızı; şube ve çalışan sayısındaki artış hızından ileride görünmektedir. Teknolojinin ilerlemesi, aynı sayıda işin, daha az sayıda çalışan ile yapılabilmesini olanaklı

kılarak; çalışanlar ise bu durumdan kaynaklı olarak kendilerini risk altında hissedebilmektedirler. Öte yandan yeni finansal teknolojiler ise bankacılık hizmetlerini çeşitlendirmekte ve yeni iş olanakları, yeni iş alanları oluşturmaktadır. Literatür bilgileri dijitalleşme kaynaklı oluşan bu iş alanları sonucunda bankacı çalışan profiline de değişmekte olduğunu ve özellikle müşteri ilişkileri çalışanlarının daha nitelikli ve yeniliklere uyum sağlayabilen kişiler olmasının beklendiğini göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde bankacılık kavramı, geleneksel bankacılıktan uzaklaşmakta; dijitalleşen dünya koşullarında, kapsamını genişleterek, gelişmeye devam etmektedir. İnternetin kullanımının yaygınlaşması ile birlikte özellikle 2000'li yılların başından itibaren ivme kazanan teknolojik gelişmeler; güncel teknolojilere ön ayak olmuş ve günümüzde finans sektöründe de kullanılmaya başlanmıştır. Mevcut olan dijital dönüşüm eğilimine hız veren pandemi sonrası, dijitalleşme bir tercihten çok zorunluluk haline gelirken; finans sektörünün merkezinde yer alan bankacılık üzerinde de etkisi hissedilmektedir.

Dijitalleşme trendi etkisini; gelişen teknolojinin de yardımı ile her alanda göstermektedir. İnsan faktörü ile ilerleyen manuel süreçlerde dijitalleşmenin etkisi ile otomasyon sağlanmakta; fiziki olarak sağlanan hizmetler dijital alanlara aktarılmakta ve hatta şubesi olmayan dijital bankalar ortaya çıkmaktadır. Günümüzdeki teknolojiler, her türlü hizmeti dijital olarak almaya henüz elverişli olmasa da çok uzak olmayan bir gelecekte fiziki banka şubelerinin sayısında gözle görülür bir azalma yaşanması beklenmektedir.

Fiziki hizmetlerin azalması, operasyonel süreçlerin otomasyona geçmesinin istihdam üzerinde olumsuz bir etkisi olacağı açıktır. Bu olumsuz etkilerin banka çalışanları tarafından en az şekilde hissedilmesi için banka çalışanlarının kendilerini sürekli geliştirmeleri, yeniliklere açık olmaları ve dönüşmekte olan bankacılık alanlarına uyum sağlamaları gerekmektedir. Çalışan sayısında azalma beklense de nitelikli banka çalışanı ihtiyacı her zaman olacaktır.

Dijitalleşmenin banka çalışanları üzerinde birçok olumlu etkisi gözlemlenmiştir. Manuel süreçlerin azalması iş yükünü azaltmakta; iş tatmini ve motivasyonu arttırmaktadır. Çalışan mutluluğu yanı sıra; daha hızlı gerçekleşen iş süreçleri sayesinde, verimlilik artmakta ve bu da banka performansına mali ve müşteri memnuniyeti açısından direkt etki etmektedir. Literatür taraması göstermiştir ki; dijitalleşme süreçlerini iyi yöneten bankalar, rekabette öne geçmekte ve müşterilerin gözünde kaliteli hizmet algısını daha kolay yaratabilmektedir. Bankaların öncelik vermesi gereken ise açık bankacılık ve servis modeli bankacılığı ile ilgili bilgi eksikliği ve önyargular nedeniyle, dijital çözümleri güvenli bulmayan müşterilere, hizmetleri doğru şekilde açıklayıp; veri güvenliğini olabildiğince ön planda tutmaktır.

Müşterilerin bankacılık hizmetlerinden beklentileri ve memnuniyetleri üzerinde etkisi olan unsurlar çoğunlukla hız, güvenlik ve mali yönden fayda sağlıyor olmasıdır. Dijital bankacılığın ve şubesiz bankaların sunduğu hızlı hizmet, özel kampanyalar ve fiyat avantajı unsurlarının müşteri memnuniyeti üzerinde direkt olarak etkisi bulunduğu görülmektedir. Temassız ödeme teknolojisi ve kare kodlarla yapılan işlem

adetlerine bakıldığında müşterilerin kullanım alışkanlıklarının hızlı bir şekilde değişmekte olduğu görülmektedir. Açık bankacılık olanakları ile finansal teknolojilerin almış oldukları büyük yatırımlar düşünüldüğünde; dijital servislerin ve mobil uygulamaların bankacılık sektörü ve bankacılık müşterileri üzerindeki etkilerinin yakın bir gelecekte çok daha etkili olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Akın, F. (2020). Dijital Dönüşümün Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 15-27.
- Aliyeva, B. (2016). Bankacılık Sisteminde İnternetin Olumlu ve Olumsuz Yönleri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 237-252.
- Arslan, G. (2019). *Türk Bankacılık Sektöründe Bilişim Teknolojilerinin Gelişimi ve Bankacılık Hizmetlerine Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Arslaner, S. (2020). *Bankaların Dijitalleşme Süreçleri ve Müşteri Üzerindeki Etkileri -Bir Banka Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Apple. (2022). *Empowers Businesses to Accept Contactless Payments Through Tap to Pay on iPhone*. <https://www.apple.com/newsroom/2022/02/apple-unveils-contactless-payments-via-tap-to-pay-on-iphone> Erişim: 24.04.2022
- Bankalar Arası Kart Merkezi. (2022). *Mobil Temassız/Karekodlarla Yapılan Ödeme İşlemleri*. <https://bkm.com.tr/mobil-temassiz-karekodla-yapilan-odeme-islemleri> Erişim: 27.04.2022
- Bankalar Arası Kart Merkezi. (2022). *Yerli Kartların Yurtiçi ve Yurtdışı Temassız Kullanımı*. <https://bkm.com.tr/yerli-kartlarin-yurt-ici-ve-yurt-disi-temassiz-kullanimi> Erişim: 24.04.2022
- Bilgiç, E. (2019). *Growth of Digital Financial Products and Services: A Research on the Expansion of Fintech Services and Solutions in Turkey*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Entrepreneurship and Innovation Management Program, İstanbul
- Bulazar, A. R. (2021). *Fintek Uygulamalarının Finans Sektörüne Getirdiği Dönüşüm ve Uygulama Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Canko, S. (2019). *Fintech İstanbul. Dünyada ve Türkiye’de Açık Bankacılık: Bankacılığın Geleceği*. <https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2015/06/Dunyadaveturkiyedeacikbankacilik.pdf> Erişim: 01.05.2022

Citigroup. (2020). *Citi Launches First Lending API Partnership With Grab in Asia Pacific*. <https://www.citigroup.com/citi/news/2020/201221a.htm> Erişim: 23.04.2022

Danacı, C. ve Çetintaş, Ö. (2020). Bankalarda Finansal Teknoloji ve Yenilikler. *Turkish Business Journal*, 1(2), 52-79.

Demirel, S. ve Ulusoy, A. (2021). Bankacılık sektöründe dijital dönüşümün istihdam üzerine etkisi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(27), 256-267.

Emarketer. (2021). "Chime is the No.1 neobank in the US." <https://www.emarketer.com/content/chime-no-1-neobank-us> Erişim: 24.04.2022

Enpara.com. (2022). *Enpara.com nedir?* <https://www.qnbffinansbank.enpara.com/enparacom-nedir> Erişim: 19.04.2022

Ersöz, B. ve Özmen, M. (2020). Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* 11(42), 171-179

European Central Bank. (2022). *A digital Euro*. https://www.ecb.europa.eu/paym/digital_euro/html/index.en.html Erişim: 24.04.2022

Expatica. (2022). *The difference between traditional and online banks*. <https://www.expatica.com/finance/banking/traditional-vs-online-banking-27854> Erişim: 19.04.2022

Finn, A. (2021). *NatWest launches 'Housemate' app to make splitting bills less painful*. https://www.altfi.com/article/8256_natwest-launches-housemate-app-to-make-splitting-bills-less-painful Erişim: 21.04.2022

Fintech İstanbul. (2019). *Dünyada ve Türkiye'de Açık Bankacılık: Bankacılığın Geleceği*. <https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2015/06/Dunyadaveturkiyedeacikbankacilik.pdf> Erişim: 21.04.2022

Ganiev, R.G., Rodin, B.K. ve Orazov, S.T. (2019). Fintech in Digitalization of Banking Services, 1st International Scientific and Practical Conference on Digital Economy (ISCDE 2019), *Atlantis Press, Advances in Economics, Business and Management Research*, volume 105, 165-168

Gülez, M. (2019). *Fintech İstanbul. Dünyada ve Türkiye’de Açık Bankacılık: Bankacılığın Geleceği*. <https://bkm.com.tr/wp-content/uploads/2015/06/Dunyadaveturkiyedeacikbankacilik.pdf> Erişim: 01.05.2022

Hızır, H. B. (2019). *Bankacılık Sektöründe İş Memnuniyetini Etkileyen Faktörler: Isparta İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Huld, Arendse. (2022). *China Launches Digital Yuan App - All You Need to Know*. <https://www.china-briefing.com/news/china-launches-digital-yuan-app-what-you-need-to-know/#whatisthevalueofecnyHeader> Erişim: 23.04.2022

Jones, D ve Pardiwalla, A. (2022). *The Rise of Banking as a Service*. <https://www.oliverwyman.com/our-expertise/insights/2021/mar/the-rise-of-banking-as-a-service.html> Erişim: 23.04.2022

Khillar, S. (2021). *Difference Between Fintech and Digital Banking*. <http://www.differencebetween.net/technology/difference-between-fintech-and-digital-banking> Erişim: 19.04.2022

Koca, G. (2021). *Açık Bankacılık Sonrası Bankacılığın Geleceği*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Koç, S. (2020). *Paranın Dijitalleşmesi ve Merkez Bankası Dijital Para Olasılığı*. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5(2), 196-204

Koçaşlı, İ. O. (2014). *Yeni teknolojilerin Türk bankacılık sektörüne ekonomik etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

KPMG. (2022). *Pulse of Fintech H2’21 2022*. <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2022/01/pulse-of-fintech-h2-2021-global.html> Erişim: 20.04.2022

NatWest. (2022). *Our free bill splitting app*. <https://www.natwest.com/life-moments/housemate.html> Erişim: 21.04.2022

N26 & Accenture. (2021). *Global Digital Banking Index 2021*. <https://n26.com/en-eu/global-banking-index> Erişim: 28.04.2022

Onaylı, E. (2020). *Bankacılıkta Dijital Dönüşümle Değişen Müşteri Deneyiminin Müşteri Sadakati, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Tavsiye Etme Niyeti Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir, M. (2021). *Portföy Yönetim Şirketlerinde Dijital Dönüşümün Karlılığa Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

ProCompliance. (2022). *Açık Bankacılık ve Servis Modeli Bankacılığı*. <https://www.procompliance.net/acik-bankacilik-ve-servis-modeli-bankaciligi/>
Erişim: 25.07.2022

Reich, G. (2022). *How Nubank Became One of the World's Biggest Digital Banks*. <https://thefinancialbrand.com/131658/how-nubank-became-the-worlds-biggest-digital-bank> Erişim: 19.04.2022

QNB Finansbank. (2021). *Yeni Normalde Büyüme Faaliyet Raporu 2021*. <https://www.qnbfinansbank.com/yatirimci-iliskileri/finansal-raporlar> Erişim: 19.04.2022

Sakallı, İ. Yahya F. ve Canan Y. (2020). *Yeni Teknolojilerin İş Doyumu ve Motivasyon Üzerindeki Etkileri*. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37(1), 393-421.

Salmony, M. (2022). *Neo-Bankalar: Geleneksel Bankaların Pabucunu Dama mı Atacak?*. <https://fintechistanbul.org/2022/02/15/neo-bankalar-geleneksel-bankalarin-pabucunu-dama-mi-atacak> Erişim: 19.04.2022

Selimoğlu, S. (2022). *Mastercard Sayesinde Toplu Taşımada Hızlı, Basit ve Güvenli Ödeme Kastamonu ve Safranbolu'yla birlikte 43 şehirde*. <https://www.mastercard.com/news/europe/tr-tr/haber-merkezi/basin-bultenleri/tr-tr/2022/mastercard-sayesinde-toplu-tasimada-hizli-basit-ve-guvenli-odeme-kastamonu-ve-safranbolu-yla-birlikte-43-sehirde> Erişim: 24.04.2022

Seth, S. (2022). *Central Bank Digital Currency (CBDC)*. <https://www.investopedia.com/terms/c/central-bank-digital-currency-cbdc.asp>
Erişim: 23.04.2022

Streeter, B. (2020). *How BaaS Turns Traditional Banks Into Digital Deposit & Loan Machines*. <https://thefinancialbrand.com/101307/community-bank-digital-deposit-loan-baas-service-challenger-big-tech> Erişim: 21.04.2022

Şükranlı, D. (2020). *The Effect of Company's Level of Digitalization on Employee Satisfaction and Productivity*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İdare Merkezi. (2022). *FAST Sisteminin Alışverişlerde Ödeme Yöntemi Olarak Kullanılması Hakkında Basın Duyurusu (2022-13)*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2022/DUY2022-13> Erişim: 24.04.2022

Vakıf Katılım Bankası AŞ. (2022). *Garantili Fon Transferi-GFT Ticarete oyunun kuralları değişiyor!*. <https://www.vakifkatilim.com.tr/tr/ticari-bankacilik/garantili-fon-transferi-gft> Erişim: 24.04.2022

Vargonen Blog. (2020). *Kare kod QR nedir?*. <https://www.vargonen.com/blog/kare-kod-qr-nedir> Erişim: 25.04.2022

Yetiz, F. (2016). *Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi*, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 107-117.

Yıldız, Ç. (2017). *Yeni Teknolojilerin Bankacılık Sektörüne Olan Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*, Yayınlanmış Bitirme Projesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yurtsever, G. (2017). *Bankacılıkta Personel Suistimallerinin Önlenmesi ve Tespiti*. <https://www.icdenetim.net/bankacilikta-personel-suistimallerinin-onlenmesi-ve-tespiti> Erişim: 27.04.2022

Zengin, O. (2019). *Türkiye'de Dijital Bankacılık Sistemi ve Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İzmir

Pozitif Eğimli Bir Philips Eğrisi Mümkün Mü?

Fırat Cem DOĞAN*, Mehmet Hanifi ASLAN**

Öz

Ekonomi alanında kapsam bakımından en geniş konulardan biri enflasyon ve işsizlik kavramları ile bu kavramlar arasındaki ilişkidir. İktisat tarihi boyunca birçok iktisatçı bu iki kavram arasındaki ilişkiye dair çok sayıda hipotez ortaya atmıştır. Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin ampirik çerçevesi ilk olarak 1958 yılında A.W.H. Phillips tarafından kendi adıyla anılan Phillips eğrisi teorisi ile oluşturulmuştur. Daha sonra R.G. Lipsey, P. Samuelson ve R. Solow, M. Friedman ve E. Phelps ve Robert E. Lucas farklı dönemlerde bu ilişki üzerine teoriler geliştirmişlerdir. M. Friedman 1976 yılında Nobel Ekonomi Konferansı'nda sunduğu tebliğinde Phillips eğrisinin belirli dönemlerde geçici olarak pozitif eğime sahip olabileceğini belirtmiştir. Bu çalışmada da aynı yaklaşım izlenerek, 1995-2019 yılları arasındaki beş yıllık dönemler için seçilmiş ülkelerdeki enflasyon ve işsizlik verilerinin ağırlıklı ortalamaları incelenmiştir. Ampirik analizin bulguları, seçilen ülkelerde ve dönemlerde enflasyon ve işsizliğin yukarı veya aşağı yönde birlikte hareket ettiğine işaret etmektedir. Ayrıca sonuçlar, Phillips eğrisinin geleneksel anlayışla çelişecek şekilde negatif eğimden ziyade pozitif eğime sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Philips eğrisi, Enflasyon, İşsizlik, Ekonomik Dalgalanmalar.

* Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2398-1484, E- Mail: fcem.dogan@hku.edu.tr

** Prof. Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6970-7480, E- Mail: mhanifi.aslan@hku.edu.tr

Is a Positively Sloped Philips Curve Possible?

Fırat Cem DOĞAN, Mehmet Hanifi ASLAN

Abstract

In the field of economics, one of the broadest topics in terms of scope is the concepts of inflation and unemployment, as well as the relationship between these concepts. Throughout the history of economics, many economists have put forward numerous hypotheses about the relationship between these two concepts. The empirical framework of the relationship between inflation and unemployment was first established in 1958 by A.W.H. Phillips through his Phillips curve theory, which was named after him. Later, R.G. Lipsey, P. Samuelson and R. Solow, M. Friedman and E. Phelps, and Robert E. Lucas developed theories on this relationship in different periods. In 1976, M. Friedman presented a paper at the Nobel Economic Conference where he stated that the Phillips curve could have a positive slope temporarily in certain periods. Following the same approach, this study examines the weighted averages of inflation and unemployment data in selected countries in five-year intervals between 1995 and 2019. The findings of the empirical analysis indicate that inflation and unemployment move together in an upward or downward direction in the selected countries and periods. Furthermore, the results show that the Phillips curve has a positive slope rather than a negative slope, contradicting the conventional understanding.

Keywords: Philips Curve, Inflation, Unemployment, Economic Fluctuations.

Teorik Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak, A.W.H. Phillips tarafından ekonomi literatüründe genel kabul görmüş orijinal Phillips eğrisi teorisi, teoriye dair yorumlar ve eleştiriler anlatılmıştır. Sonra, enflasyon ve işsizlik arasındaki değiş tokuş (*trade off*) ilişkisini inceleyen başlıca teoriler analiz edilmiştir. Bu bağlamda, orijinal Phillips eğrisindeki parasal ücretlerdeki değişim oranının yerine, enflasyon oranını modele dâhil eden Robert. M. Solow ile Paul. A. Samuelson'un Phillips eğrisi, daha sonra E. S. Phelps ve M. Friedman'ın bekleyişler ilave edilmiş Phillips eğrisi ve doğal oran hipotezi, Robert. E. Lucas'ın ortaya attığı rasyonel beklentiler ilave edilmiş Phillips eğrisi teorisi ve Phillips eğrisine yapılan eleştiriler anlatılmıştır. Bu bölümün son kısmında, Pozitif Eğimli Phillips eğrisi teorisi ortaya konmuştur.

Orijinal Phillips Eğrisi

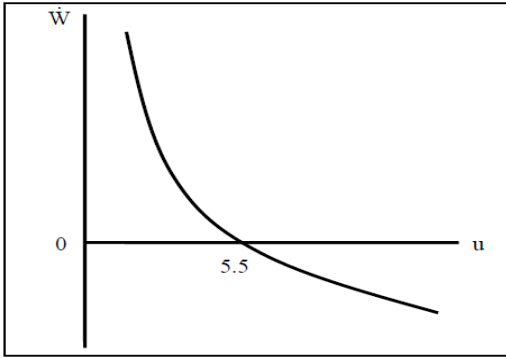
A.W.H. Phillips, 1958 yılında kaleme aldığı "*The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861,1957-Birleşik Krallıkta İşsizlik ile Parasal Ücret Oranlarının Değişim Oranı Arasındaki İlişki, 1861-1957*" başlıklı makalesinde enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi kendi adını verdiği Philips eğrisi teorisiyle ortaya koymuştur. Philips araştırma neticesinde söz konusu iki değişken arasında doğrusal olmayan (*non-linear*), negatif (ters yönlü) ve istikrarlı bir münasebetin olduğunu ifade etmiştir (Phillips, 1958: 283-299).

Phillips, 1861-1957 arasındaki dönemi (1861-1913), (1913-1948), 1948-1957) üç alt döneme ayırarak, parasal ücretlerdeki değişim oranının, işsizlik

düzeyi ile ilişkisinin istatistiksel olarak açıklanıp açıklanmayacağını ortaya koymak istemiştir.

Şekil 1’de orijinal Phillips eğrisi gösterilmiştir. Şeklin yatay ekseninde işsizlik oranı (u) yer alırken, dikey ekseninde parasal ücretlerdeki değişme oranı (\dot{w}) yer almaktadır.

Şekil 1. Orijinal Phillips Eğrisi

Kaynak: A.W.H. Phillips’in 1958 yılında “Birleşik Krallıkta İşsizlik ile Parasal Ücret Oranlarının Değişim Oranı Arasındaki İlişki, 1861-1957” adlı çalışmasından alınmıştır.

Şekil 1’e göre, Orijinal Phillips eğrisinin yatay eksenini doğrusal olmayan ve belirli bir noktada kesen şeklinin iki temel özelliği vardır. Birincisi, işsizlik oranı %5.5 iken, parasal ücretlerde herhangi bir değişme yoktur. İkincisi, yatay eksenindeki herhangi bir işsizlik düzeyinde, dikey eksenindeki parasal ücretlerdeki değişme oranı işsizlik oranı artarken daha yavaş, işsizlik oranı düşerken daha hızlı olacaktır. Phillips’in ortaya koyduğu bu teori, işsizlik oranı ile parasal ücretlerdeki değişme oranı arasındaki

ilişkinin istikrarlı olduğunu ortaya koymuştur (Phillips, 1958: 290; Frisch, 1977: 1290).

Phillips'e göre, parasal ücretlerdeki değişim oranına tesir eden üç temel faktör bulunmaktadır. Buna göre ilk faktör, emek talebi emek arzına göre mukayese edildiğinde daha yüksek düzeydedir. İkincisi, işsizliğin azaldığı, emek talebinin arttığı, iktisadi yükselmelerin yaşandığı dönemlerde, işsizliğin arttığı veyahut yükseldiği veyahut değişmediği döneme nazaran, işverenler, işgücü talep edenler emek arz edenlere daha yüksek ücret teklifinde bulunma eğiliminde olacaktır (*demand-pull inflation*)³⁸. Üçüncü ise, perakende fiyatlarındaki artış-azalış düzeyidir (*cost-push inflation*)³⁹. Perakende fiyatlarındaki değişim oranı artarsa (azalır), yaşam maliyetleri de artar (azalır) (Phillips, 1958: 283-284).

Phillips'in ampirik uygulamasının sonucuna göre, verimliliğin yaklaşık olarak % 2 olarak kabul edildiğinde, fiyat istikrarını sağlayacak gerekli toplam talep seviyesine tekabül eden işsizlik oranı yaklaşık olarak %2.5'tir (Phillips, 1958: 298).

Phillips, ampirik çalışmasıyla ortaya koyduğu bulguların kesin olmadığını, ücret oranları, işsizlik, verimlilik ve fiyatlar arasındaki ilişkiye yönelik daha ayrıntılı araştırmaların gerekli olduğunu özellikle vurgulamaktadır (Phillips, 1958: 299).

³⁸ *Demand-pull inflation: Bir ülke ekonomisinde toplam talebin (aggregate demand) toplam arzdan (aggregate supply) fazla olduğu durumda oluşan enflasyon türüdür.*

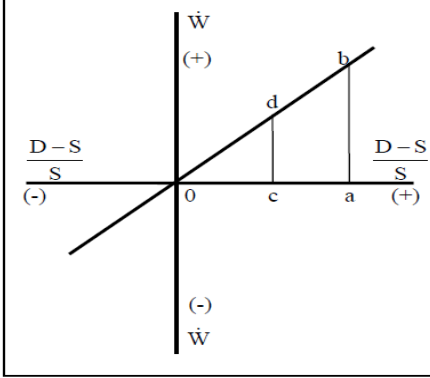
³⁹ *Cost-push inflation: Üretimde kullanılan hammadde ve hizmetlerin artmasıyla ortaya çıkan enflasyon türüdür.*

Lipsey'in Modeli

Orijinal Phillips eğrisi, ampirik yönden güçlü olmasına rağmen teorik olarak herhangi bir altyapısının olmaması sebebiyle sert bir şekilde eleştirilmiştir. Phillips eğrisi teorik olarak eksik olması sebebiyle “ampirik bir ölçüm”, diğer bir deyişle “teoriksiz ölçüm” olarak adlandırılmaktadır. Phillips eğrisine teorik destek amacıyla yapılan ilk çalışma 1960 yılında R. G. Lipsey tarafından yapılmıştır. Lipsey, yeni Philips eğrisini temelde iki davranışsal hareketle ortaya koymuştur. Bu fonksiyonlardan birincisi, parasal ücret ile emek talep fazlası arasındaki lineer münasebeti, ikincisi, işsizlik oranı ile emek talep fazlası arasındaki ters yönlü negatif münasebeti ifade etmektedir (Frisch, 1989: 21; Lipsey, 1960: 13-15).

Lipsey, parasal ücret işsizlikle değişim oranı arasında bulduğu lineer olmayan ve negatif münasebeti ekonomik bir sebep göstermiştir. İşsizlik oranıyla parasal ücretlerdeki değişim oranı ile işsizlik düzeyiyle temsil edilen işgücü piyasasında yer alan arz veya talep fazlasının düzeyine göre değiştiğini ifade etmiştir (Snowdon ve Vane, 2005: 137-140). Şekil 2'de emek talebi fazlası ile parasal ücretlerdeki değişme oranı gösterilmiştir.

Şekil 2. Parasal ücretlerdeki değişim oranı ve Emek talebi fazlası ilişkisi

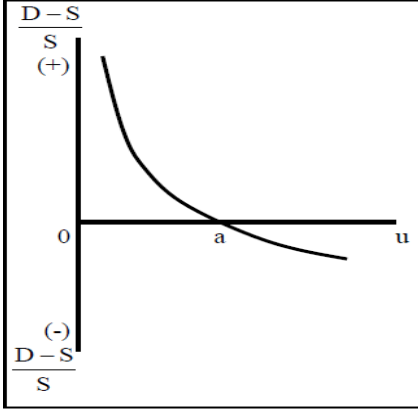

Kaynak: Şekil yazar tarafından çizilmiştir.

Şekil 2'ye göre, parasal ücretlerdeki değişmelerin (W), emek talebi (D) ve emek arzı (S) arasındaki fark emek talebi fazlası $[(D-S)/S]$ ile belirlenmektedir. İşsizliğin olmadığı durumda veya emek talebi fazlası yok iken, parasal değişme oranı sıfırdır. Emek talebinde yaşanan (Oa) artış veya fazlanın olduğu durumda parasal ücret (ab) artış olmaktadır. Kısaca, bu iki değişken arasında lineer bir ilişki vardır.

Şekil 3'te işsizlik ve talep fazlası arasındaki ilişki gösterilmiştir.

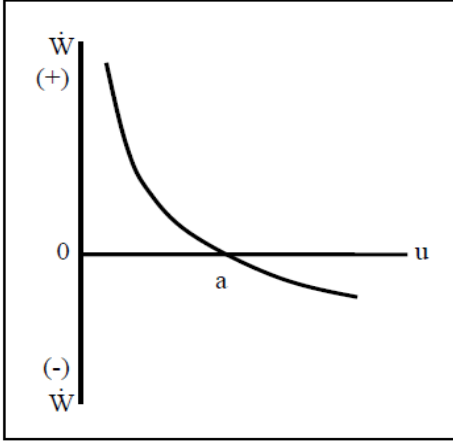
Şekil 3. İşsizlik ve talep fazlası arasındaki ilişki

Kaynak: Şekil yazar tarafından çizilmiştir.

Şekil 3'te, işsizlik oranı ile emek talebi arasında ve negatif ve ters yönlü bir münasebet görülmektedir. Dikey eksendeki $[(D-S)/S]$ talep fazlasını, yatay eksendeki (u) işsizlik oranını göstermektedir. Talep fazlasında yer alan azalış (artış), işsizlik düzeyini arttırmaktadır (azaltmaktadır). Lipsey, emek talep edenlerin fazla olmaması için fazlalığının olmaması için halihazırdaki mevcut iş sayısı ile işi olmayan bireylerin eşit olmasının ($L_s=L_d$) gerekli olduğunu vurgulamış, Lipsey ($0a$) düzeyi kadar geçici işsizliğin olduğunu ifade etmiştir.

Şekil 2'deki $[(D-S)/S]$ ile (W) arasındaki ilişki veriyken, Şekil 3'teki $[(D-S)/S]$ yerine (W) yazıldığında tek bir işgücü piyasası için Phillips eğrisi ortaya çıkmaktadır. Lipsey'in türettiği bu eğri Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Phillips-Lipsey Modeli

Kaynak: R.G. Lipsey tarafından 1960 yılında “Birleşik Krallık’ta 1862-1957’de İşsizlik ve Parasal Ücretlerin Değişim Oranı Arasındaki İlişki: Daha İleri Bir Analiz” adlı çalışmasından derlenmiştir.

Şekil 4’e göre, parasal ücretlerdeki değişim oranı (W) ile işsizlik oranı (u) arasında ters yönlü ve negatif bir ilişki vardır. Parasal ücrette görülen herhangi bir azalış (artış), işsizlik oranını arttırmaktadır (azaltmaktadır).

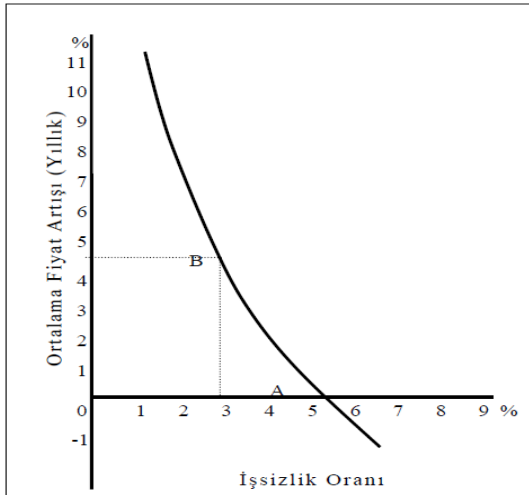
Samuelson-Solow Tipi Phillips Eğrisi Modeli

1960 yılında Samuelson ve Solow, Orijinal Phillips eğrisindeki işsizlik ile parasal ücretlerdeki değişim oranını gösteren diyagrama, parasal ücretlerdeki değişim oranı yerine enflasyon oranını ekleyerek enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi gösteren diyagram “(modified Phillips curve-değiştirilmiş Phillips eğrisi)” haline dönüştürmüşlerdir. Paul A. Samuelson ve R. Solow, fiyat istikararıyla işsizlik düzeyleri arasında Phillips eğrisinin seçim menüsü arz ettiğini belirtmişlerdir. Bu seçim, Phillips eğrisini bir iktisat

politikası aracına dönüştürmüştür. Amerika'nın son 25 yılına ait enflasyon ve işsizlik verilerini baz alarak ortaya koydukları evrilmiş Phillips eğrisi, fiyat istikrarının olması için %5.5 oranında bir işsizlik düzeyini göstermektedir. İşsizlik oranı %3'e gerilediğinde, enflasyon oranı %4.5'e yükselmektedir. Kısaca, yüksek düzeyde gerçekleşen üretim ve istihdamın maliyeti, daha yüksek düzeyde yaşanacak bir enflasyona sebep olmaktadır. Enflasyon ve işsizlik arasındaki kısa dönem için mevcut olan bu seçim durumu uzun dönemde görülmemektedir (Frisch, 1977: 1293; Samuelson ve Solow, 1960: 192-193).

Samuelson-Solow tipi dönüştürülmüş Phillips eğrisi aşağıdaki Şekil 5'te gösterilmiştir.

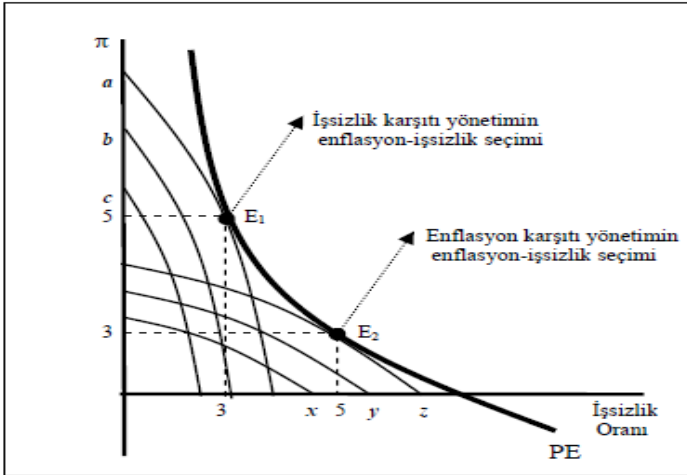
Şekil 5. Samuel-Solow Tipi Phillips Eğrisi

Kaynak: Samuel Solow Tipi Phillips Eğrisi, Samuelson ve Solow'un 1960 yılında yazdığı "Enflasyonla Mücadele Politikasının Analitik Yönleri" adlı çalışmasından derlenmiştir.

Şekil 5'e göre, fiyat istikrarının olduğu nokta 'A' noktasıdır. Enflasyonun belirli bir seviyede kalması (fiyat istikrarının yakalanması) için, parasal ücretlerin, Amerika Birleşik Devletleri'nin yaklaşık olarak %2.5 seviyesinde gerçekleşecek verimlilik artışından daha yüksek bir seviyede gerçekleşmemesi gerekmektedir. Fiyat istikrarı maliyeti, yaklaşık olarak %5-6 arasında işsizliktir. B noktasında, işsizlik seviyesi %3'e doğru düştüğünde, fiyatlar genel düzeyi (enflasyon) yaklaşık olarak %4.5 seviyesine çıkmaktadır. Samuelson ve Solow'un işsizlik ile enflasyon arasındaki tercih menüsü, farklı yönetimler ve farklı politika seçimleri grafiği Şekil 6'da gösterilmiştir.

Şekil 6. Farklı Yönetimler ve Farklı Politika Seçimleri

Kaynak: Samuel Solow Tipi Phillips Eğrisi, Samuelson ve Solow'un 1960 yılında yazdığı "Enflasyonla Mücadele Politikasının Analitik Yönleri" adlı çalışmasından derlenmiştir.

Şekil 6'da yatay eksen işsizlik, dikey eksen enflasyon oranı gösterilmiştir. Enflasyon karşıtı yönetimin enflasyon-işsizlik tercihiyle işsizlik

karşıtı yönetimin enflasyon-işsizlik tercihi arasındaki farkı ortaya koymak için yukardaki sosyal zarar eğrileri gösterilmiştir. Bu eğriler, farklı yönetimlerin enflasyon ve işsizliğe verdikleri ağırlığın farkını göstermek amacıyla farklı eğimlerle çizilmiştir. Bu eğriye göre, yatık olan x,y,z sosyal zarar eğrileri enflasyon karşıtı yönetimin; daha dik olan a,b,c sosyal zarar eğrileri işsizlik karşıtı yönetimin işsizlik ve enflasyona verdiği farklı ağırlığı göstermektedir. Her iki yönetimin işsizlik ve enflasyon tercihi sınırlarını sol yukardan sağ aşağı doğru inen negatif eğimli Phillips eğrisi (PE) göstermektedir. Yönetimler, işsizlik ve enflasyon arasındaki tercihi sadece Phillips eğrisinin sol tarafında kalan alan içerisinde yapabilmektedir. E_2 noktası, enflasyon sorununa işsizliğe göre daha fazla ağırlık veren yönetimleri gösterirken, E_1 noktası ise, işsizlik sorununa enflasyon oranla daha fazla ağırlık veren yönetimin tercihini temsil etmektedir (Humphrey, 1986: 17; Persson ve Tabellini, 1995a: 279).

Bu yolla yönetimler uyguladıkları ekonomi politikalarını teorik olarak açıklayacak altyapıya sahip olmuştur. E_1 noktasında enflasyon oranı %5 iken, işsizlik oranı %3'tür. Enflasyon %5'ten, %3'e düştüğünde, işsizlik oranı %3'ten, %5'e çıkmaktadır. Enflasyonu düşürmenin bedeli, daha yüksek işsizliğe katlanmaktır.

Uyumcu (Adaptif) Beklentilerle Geliştirilmiş Phillips Eğrisi

Philips eğrisinin enflasyon ve işsizlik arasında istikrarlı bir değiş-tokuş menüsü seçeneği iktisatçılar ve politikacılar arasında 1970'li yılların başına kadar genel kabul görmüştür. 1960'lı yılların sonu, 1970'lerin başında hem işsizliğin hem de enflasyonun artmaya başlamasıyla staglasyon sorunu

çıkması, Phillips eğrisinin değiş-tokuş ilişkisinin istikrarlı olmadığı bulgularına ulaşıncı, teoriye olan güven sarılmış ve iktisatçılar ortaya çıkan sorunlara ait yeni çözümler bulma ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle Phillips eğrisi teorisine verimlilik, karlar ve sendika etkisi vb. değişkenlerin dahil edilmesiyle ortaya çıkan sorunlara çözüm sunulabileceğini ileri sürmüşlerdir (Leeson, 1997: 146; Humphrey, 1986: 19).

Friedman 1968 yılında, faiz oranı ile para politika arasındaki ilişkiyi açıklamak için faydalandığı Wicksele'in "doğal oran"⁴⁰ yaklaşımını işsizlik oranı ile para politikası ilişkisini açıklamak için de kullanarak ekonomi literatürüne kazandırdığı "The Role of Monetary Policy-Para Politikasının Rolü" isimli makalesiyle Phillips eğrisine beklentileri ilave ederek Phillips eğrisini geliştirmiştir. Friedman bu çalışmasıyla faiz oranı analizinin, emek piyasasına yakın olduğunu belirtmiştir (Friedman, 1968: 1-17).

Friedman ve E. Phelps, Phillips eğrisi teorisine enflasyonist beklentileri de dâhil ederek zaman içinde eğrinin yer değiştireceğini açıklamışlardır. Enflasyonist beklentilerin teoriye eklenmesiyle aynı zamanda enflasyon ve işsizlik arasında kısa dönemde değil uzun dönemde değiş-tokuşun mümkün olmadığını da ifade etmiştir (Phelps, 1967: 255-256; Friedman, 1968:11). Başka bir deyişle, Phelps ve Friedman'ın bu yorumu Phillips eğrisinin işsizlik ve enflasyon arasında tercih menüsü sunan ekonomi politikası aracı olarak kullanamayacağını manasına gelmiştir.

1970'li yıllarda gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan stagflasyon sorunu, Phillips eğrisinin gerçeklikle bağının kopmasına sebep olmuştur. Bunun

⁴⁰ Wicksele'in doğal oran yaklaşımı: Wicksele, istikrarlı bir ekonomide doğal oranın piyasa oranıyla eşit olduğunu savunmuştur. Wicksele'e göre, doğal oran ile piyasa faiz oranı eşit olmazsa ekonomide istikarsızlıklar başlamaktadır.

sonucunda, Phelps ve Friedman'ın teorisinin saygınlığı artmış, geleneksel yorum gözden düşmüştür. Phillips eğrisini iktisat politikası aracı olarak dönüştüren R.Solow'un "*Şunun kayda geçmesini isterim ki, çok kararlı Phillips eğrisine olan eski inancım, 1970'lerin verileri ışığında fena halde sarıldı ve fikrimi değiştirmek zorunda kaldım*" sözü Friedman ve Phelps'in teorisini kesin bir şekilde destekler niteliktedir (Mankiw, 1990:1647; Klamer, 1985: 136).

Friedman, Phillips eğrisi ile ilgili görüşlerini şöyle ifade etmektedir (Friedman, 1977: 469):

Her bilimle olduğu gibi, deneyimler hâkim hipotezle uygun olduğunda, her zaman olduğu gibi, birkaç muhalif onun (hipotezin) geçerliliğini sorgulamasına karşın, kabul görmeye devam etti.

Ancak 1950, 1960, 1970'lere dönerken hipotezi kabuk etmek giderek zorlaştı. İşsizlik düzeyini aşağıda tutmak için giderek daha yüksek dozlarda enflasyona gerek varmış gibi görünüyordu. Stagflasyon çirkin başını kaldırmıştı.

Phelps ve Friedman'ın adaptif bekleyişlerle geliştirilmiş Phillips eğrisi aşağıda verilen denklemlere formüle edilebilir:

$$\pi_t = f(U_t) + \pi^*$$

(1)

Yukardaki (1) nolu denklemde (U_t) işsizlik oranını göstermektedir. Denklemdeki (U_t), emek piyasasındaki talep fazlasının bir fonksiyonu değil; fiili işsizlik oranı (U_t) ile doğal işsizlik oranı (U^*) arasındaki farkın bir fonksiyonudur.

$$f(U_t) = -\beta(U_t - U^*)$$

(2)

Yukardaki (2) nolu denklemde, emek ve mal piyasasında talep fazlasının olduğu durumda fiili işsizlik düzeyi, doğal işsizlik oranının aşağısında seyredecek, enflasyon düzeyinde artış görülecektir. Talep yetersizliğinin olduğu durumda ise, fiili işsizlik oranı, doğal işsizlik oranı aşacak, fiyatlar genel düzeyi azalacaktır.

Friedman ve Phelps, bireylerin enflasyon beklentilerini analize dâhil ederken adaptif (uyumcu) beklentiler hipotezini kullanmışlardır. Hipoteze göre, bireyler cari yıldaki beklentilerini, geçmiş dönemin tecrübeleriyle oluştururlar. Bu hipotezi (3) nolu denklemle formüle edebiliriz:

$$\pi^*_t = \theta \pi_{t-1} + (1-\theta) \pi^*_{t-1}$$

(3)

Yukardaki (3) nolu denklemdeki π^*_t , (t) dönemdeki beklenen enflasyon oranını; π^*_{t-1} , (t-1) döneminde gerçekleşen enflasyon oranını, π_{t-1} , (t-1) döneminde beklenen enflasyon oranını göstermektedir. (1- θ) ve θ ise bir önceki dönemde gerçekleşen ve beklenen enflasyon arasındaki farkın enflasyon beklentilerine hangi ağırlıkta dâhil edildiğini göstermektedir. Denklem göre, beklenen enflasyon, geçmiş dönemde gerçekleşen ve beklenen enflasyon oranının ağırlıklı ortalamasını göstermektedir.

Fiili enflasyon, enflasyon beklentilerinin üzerinde seyrederse, enflasyon beklentileri yukarıya çıkmakta, gerçekleşen enflasyon beklentilerinin altında seyrederse fiyatlar genel düzeyi düşecektir. Bu durumu (4) nolu denklemle formüle edebiliriz:

$$\pi^*_t = \pi^*_{t-1} + \theta (\pi_{t-1} - \pi^*_{t-1})$$

(4)

Yukarıdaki (2) ve (3) nolu denklemi, (1) nolu denklemde yerine koyarak Beklentilerle geliştirilmiş Phillips eğrisini formüle edebiliriz:

$$\pi_t = \theta \pi_{t-1} + (1-\theta) \pi^*_{t-1} - \beta (U_t - U^*)$$

(5)

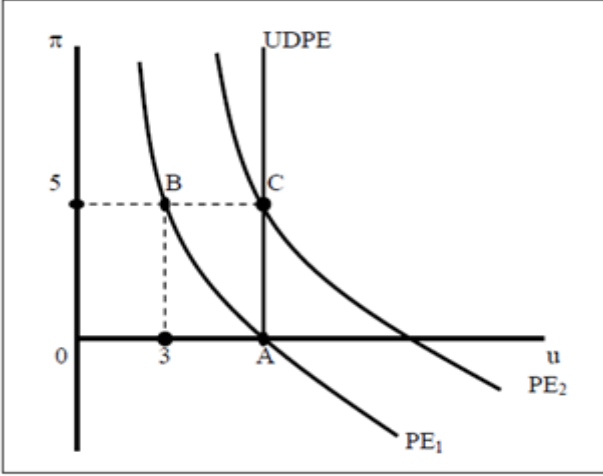
Yukardaki denklemlerden şu çıkarımlar yapılabilir:

- i) Gerçekleşen enflasyon, beklenen enflasyonun altında gerçekleşirse, fiili işsizlik düzeyi doğal işsizliğin üzerine çıkar.
- ii) Fiili enflasyon, beklenen enflasyonun üzerinde seyrederse, fiili işsizlik oranı doğal işsizliğin altına iner.
- iii) Beklenen enflasyon ile gerçekleşen enflasyon birbirine eşit olduğunda doğal işsizlik oranı fiili işsizlik oranına eşit olacaktır. (Phelps, 1967: 255; Friedman, 1977: 456-458).

Yukarda verilen bilgiler ışığında tek bir Phillips eğrisinden söz edilememektedir. Farklı düzeyde gerçekleşecek her bir enflasyon beklentisi için birbirinden farklı kısa dönem Phillips eğrileri vardır. Enflasyon değişmelerine paralel olarak, kısa dönem Phillips eğrileri de kaymaktadır (Phelps, 1967: 255; Friedman, 1977: 456-458).

Adaptif Bekleyişlerle Geliştirilmiş Phillips Eğrisi Şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7. Adaptif Bekleyişlerle Geliştirilmiş Phillips Eğrisi

Şekil 7’ye göre, dikey ekseninde enflasyon (π) yatay ekseninde işsizlik oranı (u) yer almaktadır. Yukardaki şekilde yer alan A noktasında gerçekleşen ve beklenen enflasyon birbirine eşittir. Bu noktada işsizlik %5.5 seviyesi ile doğal orandadır. Sıfır seviyesinde gerçekleşecek fiyatlar genel düzeyi beklentisine göre çizilen kısa dönem Phillips eğrisi (PE_1) noktasıdır. Devletin, işsizlik düzeyinin doğal oranın altına indirmek istediği ekonomi politikası varsayımı altında, Friedman ve Phelps’in analizine göre, gerçekleşen enflasyon oranı, beklenen enflasyonu aşmalıdır. Bu varsayım altında, para arzının, gerçekleşen enflasyonun beklenen enflasyonu geçmesiyle sonuçlanacak seviyede artırılması gerekmektedir. Bu genişleyici politika sonucunda talep artış ile birlikte firmalar daha fazla üretim yapacak ve işçilere daha fazla ücret ödeyeceklerdir. Bu durum, cari (geçerli) ücret seviyesinde iş bulabilecek durumda olmasına rağmen bu ücreti az bulup çalışmayan doğal işsizleri teşvik edecektir. Fiili işsizlik, doğal işsizliğin (%3) altına inecektir.

Ekonominin yeni denge noktası B noktasında oluşmaktadır. İşçiler, enflasyon oranı konusunda yanlışlıklarını fark edecek, daha yüksek ücretle çalışmak için mevcut işlerinden ayrılacaktır. Böylece işsizlik, başlangıçtaki doğal işsizlik düzeyine gelecektir. Ekonominin denge seviyesi C noktasında oluşacak, enflasyon beklentisi gerçekleşen (%5) enflasyona ayarlanarak doğal işsizlik seviyesinde olacaktır. PE₂ noktası, ayarlanan enflasyon seviyesine uygun yeni Phillips eğrisidir. UDPE noktası uzun dönem Phillips eğrisini göstermektedir. Uzun dönem Phillips eğrisinde işsizlik ve enflasyon arasında herhangi bir değiş-tokuş mümkün değildir. Hükümetin işsizliği düşürme politikası kısa dönemde etkin, uzun dönemde etkin olmamakla beraber enflasyonu hızlandırmaktadır. Hükümetin yapacağı tercih, enflasyon ve işsizlik arasındaki değiş-tokuş değil, işsizliği doğal işsizlik oranına düşürmek için, yükselen enflasyona katlanıp katlanılamayacağı olmaktadır (Büyükakın, 2008: 146-147).

Rasyonel Beklentiler İlave Edilmiş Phillips Eğrisi ve Eksik Bilgi Varsayımı: Robert E.Lucas

Robert. E. Lucas, Phillips eğrisi teorisine yaklaşımında, Phelps ve Friedman'ın doğal oran hipotezini beklentilerin oluşumuna farklı bir varsayımla modele dâhil etmiş, John Muth'un rasyonel beklentiler hipotezini kullanarak, daha radikal sonuçlar elde etmiştir. Lucas'a göre, bireyler sistematik olarak hata yapmazlar yani, rasyonel davranan bireyler hatalarından ders çıkarır ve aynı hataları sürekli tekrarlamazlar. 1972 yılında R. E. Lucas'ın "*Beklentiler ve Paranın Yansızlığı*" (*Expectations and the Neutrality of Money*) adlı makalesi hem beklentilerin oluşmasında rasyonel beklentiler

hipotezinin kullanılması hem de yeni klasik iktisatın tüm varsayımlarını ihtiva etmesi açısından önemlidir (Muth, 1961: 315-335; Lucas, 1972a: 103-124).

Lucas, reel üretim düzeyi ile nominal fiyatlardaki değişim oranı arasındaki ilişkiyi, modern iş çevrimlerinin temel varsayımı olarak nitelendirmiş, iş çevrimini bir denge modeli olarak ele almıştır. Lucas bu modeli Phillips eğrisine bir alternatif olarak nitelendirdiği ilişkiyi, “para aldanması” olgusunun kesin bir şekilde reddi ve dışlandığı bir kapsamda elde edildiğini vurgulamıştır. Lucas’ın bu araştırmasının temelini oluşturan varsayımlar şöyledir:

1. Tüm ekonomik birimler optimal bir şekilde davranır ve beklentiler optimal bir şekilde oluşturulur. Tüm fiyatlar denge fiyatıdır (Rasyonel beklentiler).
2. Rasyonel ekonomik birimler, piyasa fiyatlarıyla taşınan bilgilerin parasal ve reel rahatsızlıkları birbirinden ayırt edemediği bir ortamdayken parasal dalgalanmalar, aynı yönde reel üretim hareketlerine yol açmaktadır (Lucas, 1972a: 121-122).

Lucas yaklaşımıyla, özellikle Phelps olmak üzere, Phelps ve Friedman’ın yaklaşımı arasında birçok önemli benzerlik bulmuştur. Lucas özellikle Phelps’in yaklaşımında, yeni bir istihdam ve enflasyon teorisi öngördüğüne ve Phillips eğrilerinin neoklasik çerçevede içerisinde elde edildiğine işaret etmiştir. Fakat kendi yaklaşımı ile neoklasik yaklaşım arasındaki tek fark “tüm işlemlerin tam bilgi altında yapıldığı varsayımının kaldırılmasıdır” (Lucas, 1972a: 104).

Lucas'ın modelinde, ekonominin durumu 3 değişken tarafından tanımlanmaktadır (Lucas, 1972a: 106). Bunlar:

1. Para arzı (m)
2. Para arzına ilişkin transfer değişkeni (x)
3. Ekonomik birimlerin piyasalar arasındaki dağıtım değişkeni (θ)

Bu bilgiler ışığında ekonominin hareketi, bireylerin aldığı kararlardan bağımsızdır, $m = mx$ eşitliği tarafından belirlenmektedir. Lucas, modele talep fonksiyonlarını ve ekonomik birimlerin tercihlerini de dâhil etmiştir. Ona göre, yaşlı nesil tüketime önem verir ve elde para tutmayı gereksiz bir eylem olarak görmektedir. Sahip oldukları nakit balansları esnek olmayan bir şekilde arz ederler ve bu nedenle mallar için birim esnek bir talepleri söz konusudur. Fakat Lucas'ın modelindeki asıl karar sorunu genç nesille ilgilidir. Genç nesilin karar sorunu, cari emek arzı (n), cari tüketim (c) ve gelecekteki tüketim (c') arasındaki tercihtir. Bu karar sorunu, bugünün fiyatları (p), gelecekte beklenen transfer değişkeni (x') ve beklenen fiyat düzeyi değişkenine (p^e) bağlıdır (Lucas, 1972a: 106).

Lucas'a göre, cari fiyatlar (P_t) ile beklenen (P_t^e) fiyatlar arasında adaptif bekleyişler benimsendiği takdirde, hatalı beklentiler olasılığı ortadan kalkmamaktadır. Bu nedenle adaptif bekleyişler teorisi, hem kısa hem de uzun dönemde reel üretim ve enflasyon arasında Phillips eğrisi benzeri değiş tokuşlara izin vermektedir. Kısaca Lucas, adaptif bekleyişlerin doğal oran hipotezinin yetersiz olduğunu söylemiştir (Lucas, 1972a: 125).

Lucas, doğal oran hipotezini "*rasyonel beklentiler hipotezi*" varsayımı ışığında incelemiştir. Adaptif beklentiler hipotezinin, doğal oran hipotezinin bir parçası olamamasının arkasında bazı politikalar karşısında $E \{ P_t - P_t^e \} \neq 0$

olmamasının yattığını söylemiştir. Fakat ona göre, doğal oran hipotezinin en önemli özelliği yukardaki denklemin sifıra eşit olmasıdır. Eşitliğin sağlanabilmesi için beklentilerin, Muth'un da söylediği gibi "rasyonel" olduğunu varsaymak gerekmektedir. Lucas, rasyonel beklentilerin toplam arz fonksiyonuyla birlikte incelendiğinde, doğal üretim oranına tekabül ettiğini varsaymıştır (Lucas, 1972b: 127).

Lucas'ın 1973 yılında yazdığı, "Üretim-Enflasyon Değiş-Tokuşları Hakkında Bazı Uluslararası Kanıtlar" isimli makalesi rasyonel beklentiler ve doğal oran hipotezini bir araya getirmiş olup aynı zamanda bu çalışma Sargent (1973) ile birlikte doğal oran hipotezine yönelik ilk ampirik testtir (Lucas, 1973: 326-334).

Lucas'ın 1951-1967 yılları arasında 18 ülkedeki zaman serilerine dayalı üretim ve enflasyon değiş tokuşuna dayalı ampirik bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre;

1. Fiyatların ABD gibi istikrarlı olduğu ülkelerde, genişleyici para politikası başlangıçta reel üretim üzerinde (büyük) etkiler yaparken, enflasyon oranında pozitif (küçük) etki yapmaktadır. Kısa dönemli değiş-tokuş söz konusudur.
2. Fiyatların Arjantin gibi değişken olduğu ülkelerde, nominal gelir değişiklikleri, reel üretim üzerinde herhangi bir etki yapmaz (Lucas, 1973: 331-333).

Pozitif Eğimli Phillips Eğrisi

M. Friedman'ın 13 Aralık 1976 yılında Nobel Ekonomi Konferansı'ndaki "Enflasyon ve İşsizlik"(Inflation and Unemployment) adlı

çalışmasının sunumunu yaparken “işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkinin profesyonel analizi II. Dünya savaşından bu yana iki aşama şeklinde ilerlemiş, şuan üçüncü aşamaya doğru gidilmektedir” demiştir. Friedman’ın bu üç aşaması şöyledir (Friedman, 1976: 8):

1. Negatif Eğimli Phillips Eğrisi
2. Doğal Oran Hipotezi
3. Pozitif Eğimli Phillips Eğrisi

Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin bu üç aşamasından birinci ve ikinci aşaması (Negatif Eğimli Phillips Eğrisi ve Doğal Oran Hipotezi) çalışmamızın önceki bölümlerinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

1970’li yıllardan itibaren birkaç yıllık dönemde yüksek enflasyona, düşük işsizliğin değil daha yüksek işsizlik eşlik etmiştir. Bu dönemlerde Phillips eğrisi dik değil, pozitif eğimli görünmektedir. Üçüncü aşama bu durumu temsil etmektedir. Pozitif eğimli Phillips eğrisi analizine, politik gelişmelerin ve ekonomik tecrübelerin karşılıklı bağımlılığını dâhil etmek zorunlu olmuştur. En azından politik gelişmeleri ve ekonomik jargondaki eksojen⁴¹ değişkenleri bağımsız değişken olarak değil, endojen⁴² değişkenler olarak ele almak zorunlu olmuştur (Friedman, 1976: 14; Gordon, 1975: 183-206).

M.Friedman, 1977 yılında Nobel ekonomi ödülünü alırken sunduğu “Enflasyon ve işsizlik” (*Inflation and Unemployment*) araştırmasında, bir nevi Phillips eğrisinin doğal oran hipotezinin doğuşuna ve Phillips eğrisinin evrimine yönelik bir analiz yapmaktadır (Friedman, 1977: 451-472).

⁴¹ **Eksojen değişken:** modelin içerisinde belirlenip açıklanan değişkendir.

⁴² **Endojen değişken:** modele dışardan dâhil olan değişkendir.

Enflasyon ve işsizlik arasındaki pozitif ilişki hükümetlerin politika yapıcılarını büyük bir endişeye sürüklemiştir. Bu durumu Friedman şu örneklerle açıklamıştır:

İngiltere Başbakanı'nın 28 Eylül 1976 yılında İşçi Partisi konferansındaki konuşmasında, *"Resesyondan çıkmak için vergileri azaltarak ve hükümet harcamalarını arttırarak istihdamı arttırabileceğimizi düşünmeye alışmıştık. Bütün samimiyetle söyleyebilirim ki, bu durum artık mevcut değildir ve şimdiye kadar mevcut politikalarda işsizliğin daha yüksek seviyeleri ile takip edilen enflasyonun ekonomiye daha yüksek dozda enjeksiyonu sayesinde bu durum işe yaramıştır. Bu geçmiş yirmi yılın tarihidir."*(İşçi Partisi Konferansı Konuşması, 28 Eylül 1976).

Enflasyon ve işsizlik arasındaki pozitif ilişki, 1976 yılında Kanada Hükümeti tarafından yapılan yapılan çalışma makalesinde de aynı görüş şu sözlerle ifade edilmiştir: *"Özellikle Kuzey Amerika'da, süregelen enflasyona, ölçülen işsizlik oranları artışı eşlik etmiştir."*(Kanada Hükümeti Çalışma Makalesi, Ekim 1976) (*The Way Ahead: A Framework for Discussion*" (Friedman, 1976: 15).

M. Friedman, 1956-1975 yılları arasında 7 ülkenin (Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İsveç, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri) enflasyon ile işsizlik oranı ilişkisini incelediği çalışmada, daha yüksek enflasyona daha düşük işsizlik oranı değil daha yüksek işsizlik oranı eşlik ettiği sonucuna ulaşmıştır. Bu dönemlerde Phillips eğrisi dik değil, pozitif eğimli olarak görünür yorumunu yapmıştır (Friedman, 1976: 15).

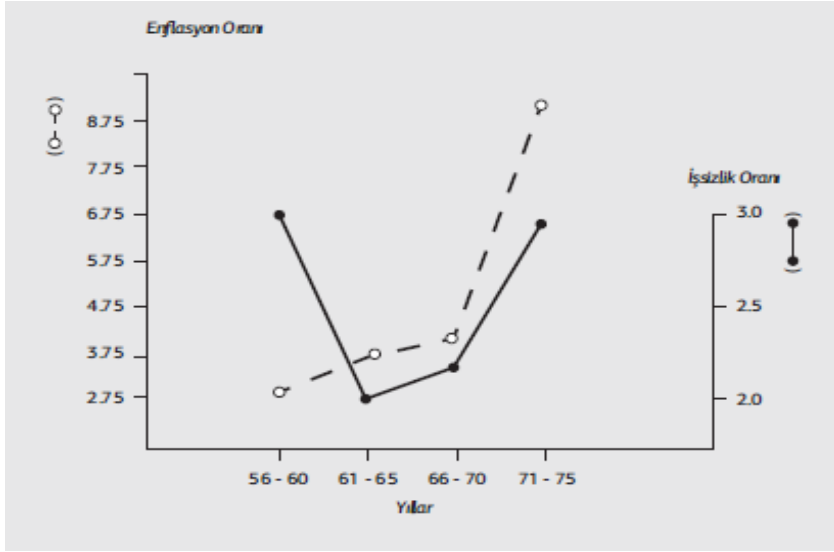
Friedman'ın Nobel Ekonomi Konferansı'nda birkaç yıllık bir dönem için negatif eğimli değil pozitif eğimli olduğunu ifade etmesinin başlıca sebepleri aşağıda sıralanmıştır. Buna göre,

- ❖ Enflasyon düzeyi, yüksek enflasyon oranlarında artan bir şekilde volatilde olma eğilimindedir. Bu volatilité büyük oranda belirsizliğe sebep olmaktadır.
- ❖ Koordinasyon mekanizması olarak fiyat sistemi daha az etkin oldukça, bir diğér deyişle piyasa etkinliği azaldıkça işsizlik seviyesi artabilir.
- ❖ Artan işsizlik ve belirsizlik yatırımları azaltarak işsizliği daha da arttıracaktır.

Friedman'a göre, enflasyon arttıkça ve volatilde hale geldikçe, politika yapıcılar ücret ve fiyat kontrolleri yoluyla ekonomiye müdahale etme eğiliminde olmaktadır. Bu durum da fiyat etkinliğini düşürür ve işsizlik artışına sebep olmaktadır. Özetle, enflasyon ve işsizlik arasındaki pozitif ilişki, enflasyon oranındaki ve volatilitesindeki beklenmedik artıştan kaynaklanmaktadır. Enflasyon düşer ve piyasa etkinliği artarsa, işsizlik düzeyi azalacaktır.

M. Friedman, 1976 yılında Nobel Anma Konferansı'nda yaptığı "*Inflation and Unemployment*" adlı çalışmanın sunumunda Pozitif Eğimli Phillips eğrisinin ampirik çalışmasını aşağıda verilen Şekil 8 ve Tablo'1'de açıklamıştır.

Şekil 8. 1956-1975 Yılları Arasında Beş Yıllık Dönemlerde Enflasyon ve İşsizlik Oranları (Yedi Ülke İçin Ağırlıklandırılmış Ortalama)

Kaynak: M. Friedman'ın 13 Aralık 1976 yılında Nobel Ekonomi Konferansı'ndaki "Enflasyon ve İşsizlik" adlı çalışmasından derlenmiştir.

Şekil 7'ye göre, 1956-1975 yılları arasında 7 ülkenin (Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İsveç, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri) beş yıllık dönemlerde ağırlıklandırılmış enflasyon ve işsizlik verilerine bakıldığında, negatif eğimli Phillips Eğrisi'nden pozitif eğimli Phillips Eğrisine dönüşümü açıkça görülmektedir. 1956-1960, 1961-1965 yılları arasında işsizlik oranı % 6,75'ten % 2,75'e düşerken, enflasyon oranı % 2,75'ten % 3,75'e yükselmiştir. 1961-1970 yılları arasında enflasyon % 3,75'ten yaklaşık % 4'e yükselirken, işsizlik oranı, % 2,75'ten yaklaşık % 3,5'a çıkmıştır. 1970-1975 yılları arasında enflasyon % 4'ten yaklaşık % 9'a yükselirken, işsizlik oranı % 3,5'tan % 6,75'e çıkmıştır. Bu veriler ışığında, 1960'lı yıllardan 1975'li yıllara kadar yüksek enflasyona daha yüksek işsizlik eşlik etmiş, Phillips eğrisi pozitif eğimli bir hal almıştır.

Tablo 1. 1956-1975 Yılları Arasında Ardışık Beş Yıllık Dilimler Halinde 7 Ülkenin Enflasyon ve İşsizlik Verileri Ortalama Değerler

	Fransa		Almanya		İtalya		Japonya		İsveç		Birleşik Krallık		Birleşik Devletler		Yedi Ülke İçin Ağırlıklandırılmış Ortalama	
	DP	U	DP	U	DP	U	DP	U	DP	U	DP	U	DP	U	DP	U
	1956 - 1960	5.6	1.1	1.8	2.9	1.9	6.7	1.9	1.4	3.7	1.9	2.6	1.5	2.0	5.2	2.8
1961 - 1965	3.7	1.2	2.8	0.7	4.9	3.1	6.2	0.9	3.6	1.2	3.5	1.6	1.3	5.5	3.7	2.0
1966 - 1970	4.4	1.7	2.4	1.2	3.0	3.5	5.4	1.1	4.6	1.6	4.6	2.1	4.2	3.9	4.1	2.2
1971 - 1975	8.8	2.5	6.1	2.1	11.3	3.3	11.4	1.4	7.9	1.8	13.0	3.2	6.7	6.1	9.3	2.9

Kaynak: M. Friedman'ın 13 Aralık 1976 yılında Nobel Ekonomi Konferansı'ndaki "Enflasyon ve İşsizlik" adlı çalışmasından derlenmiştir.

Tablo 1'e göre, 1956-1975 yılları arasında 7 ülke için ağırlıklandırılmış ortalama ve beş yıllık dilimler halinde fiyat değişim oranı ile işsizlik oranı verilerine bakıldığında, 1956-1960, 1961-1965 yılları arasında fiyat değişim oranı ile işsizlik oranları arasında ters yönlü ilişki varken, 1966-1970, 1971-1975 yılları arasında fiyat değişim oranı ile işsizlik oranları arasında pozitif yönlü ilişki görülmüştür. Özellikle Tablo 1'deki 1966-1970 ve 1971-1975 yıllarındaki veriler güçlü bir şekilde Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ta yükselen enflasyon ve yükselen işsizlik, farklı sebeplerin farklı sonuçlarından ziyade karşılıklı olarak birbirini güçlendirmektedir.

1970'li yıllarda petrol fiyatlarının yaklaşık 4 kat yükselişinden önce bile birçok ülkede yükselen işsizlik ve yükselen enflasyon bariz bir şekilde beraberliği göstermektedir. Petrol fiyatlarının 1973 yılında dört kat yükselmesinden önceki yıllarda birçok ülkede yükselen enflasyonla yükselen işsizlik açık bir şekilde beraberliğini ortaya koymuştur. Fakat bu durum, enflasyonun işsizlik üzerindeki etkisinden daha çok bağımsız güçleri temsil ediyor olabilir. Başka bir deyişle, işsizliği enflasyondan hariç başka değişkenler de etkiliyor olabilir. Endüstrileştirilmiş ülkelerdeki daha yüksek enflasyon oranlarının, bir süreliğine daha yüksek işsizliği yaratan bazı etkilere sahip olduğu ifadesi tutarlıdır (Friedman, 1976: 16).

Ampirik Uygulama

Çalışmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, 1995-2019 yılları arasında 20 ülkenin (Polonya, Çin, Japonya, İspanya, Avustralya, Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Güney Kore, Meksika, Suudi Arabistan, Kanada, İtalya, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya Federasyonu ve Türkiye) enflasyon ve işsizlik verilerinden hareketle bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken aynı zamanda Philips eğrisinin enflasyon ve işsizlik arasındaki ters yönlü ilişki hipotezini tekrar sınamaktır. Çalışmanın ampirik bulguları 1976 yılında Nobel Anma Konferansı'nda yaptığı "*Inflation and Unemployment*" adlı çalışmanın sunumundaki ampirik çalışma baz alınarak güncel verilerle tekrar yapılmıştır.

Veri seti

Çalışma, 1995-2019 yılları arasında 20 ülke için (Polonya, Çin, Japonya, İspanya, Avustralya, Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Güney Kore, Meksika, Suudi Arabistan, Kanada, İtalya, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya Federasyonu ve Türkiye) enflasyon ve işsizlik verileri kullanılarak incelenmiştir.

Tablo 2. Değişkenler ve Veri Seti

Değişken	Açıklama	Kaynak
Unemployment Rate (UR)	İşsizlik Oranı (İO)	Dünya Bankası
Inflation Rate (IR)	Enflasyon Oranı (EO)	Dünya Bankası

Tablo 2'ye göre, yukarıda ifade edilen 20 ülkenin işsizlik ve enflasyon oranı Dünya Bankası (The World Bank Indicator)'ndan yıllık (%) değer olarak alınmıştır.

Yöntem ve Çalışmanın Bulgular

Makalenin uygulama kısmı, M. Friedman'ın 1976 yılında Nobel Anma Konferansı'nda yaptığı "*Inflation and Unemployment*" adlı çalışmasından ilham alınarak yapılmıştır. Tıpkı M. Friedman'ın Nobel konferansında yapmış olduğu 1956-1975 yılları arasında 7 ülke (Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İsveç, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri) için ülke bazlı ağırlıklı ortalama alınarak ve beş yıllık dilimler halinde (1956-1960, 1961-1965, 1966-1970, 1971-1975) yaptığı çalışmadan hareketle oluşturulmuştur.

Çalışma, 1995-2019 yılları arasında ardışık beş yıllık dilimler (1995-1999, 2000-2004, 2005-2009, 2010-2014, 2015-2019) halinde 20 ülkenin (Polonya, Çin,

Japonya, İspanya, Avustralya, Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Güney Kore, Meksika, Suudi Arabistan, Kanada, İtalya, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya Federasyonu ve Türkiye) enflasyon ve işsizlik verilerinin ağırlıklı ortalaması alınarak yapılmıştır.

Çalışmanın Bulguları

1995-2019 yılları arasında 20 ülke için (Polonya, Çin, Japonya, İspanya, Avustralya, Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Güney Kore, Meksika, Suudi Arabistan, Kanada, İtalya, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya Federasyonu ve Türkiye) enflasyon ve işsizlik oranlarının 5 yıllık ağırlıklı ortalamaları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. 1995-2019 Yılları Arasında Ardışık Beş Yıllık Dilimler Halinde 20 Ülkenin Enflasyon ve İşsizlik Verileri Ortalama Değerler (%)

	<u>AVUSTRALYA</u>		<u>BREZILYA</u>		<u>GUNEY AFRIKA</u>		<u>ENDONEZYA</u>	
	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>
<u>1995-1999</u>	1,95	7,97	19,34	8,28	7,33	21,59	20,5	5,65
<u>2000-2004</u>	3,38	6,13	8,72	9,59	5,1	31,12	7,97	6,54
<u>2005-2009</u>	2,93	4,79	5,04	8,47	5,75	25,98	8,91	7,37
<u>2010-2014</u>	2,58	5,44	5,87	7,21	5,33	24,69	5,51	4,71
<u>2015-2019</u>	1,64	5,43	5,89	11,47	4,97	26,58	3,98	4,29

	<u>GÜNEY KORE</u>		<u>MEKSIKA</u>		<u>SUUDİ ARABİSTAN</u>		<u>KANADA</u>	
	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>
<u>1995-1999</u>	4,43	4	24,49	4,44	0,88	5,17	1,61	8,81
<u>2000-2004</u>	3,23	3,8	6,02	3,09	-0,17	5,16	2,41	7,28
<u>2005-2009</u>	2,98	3,44	4,39	3,99	3,71	5,69	1,8	6,71
<u>2010-2014</u>	2,34	3,38	3,89	5,01	3,95	5,71	1,81	7,36
<u>2015-2019</u>	1,09	3,37	4,02	3,64	0,55	5,69	1,67	6,35
	<u>İTALYA</u>		<u>YUNANİSTAN</u>		<u>ABD</u>		<u>İNGİLTERE</u>	
	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>	<u>Enflasyon</u>	<u>İşsizlik</u>
<u>1995-1999</u>	2,97	11,86	6,01	10,19	2,35	4,96	2,26	7,23
<u>2000-2004</u>	2,52	9,27	3,31	10,28	2,54	5,2	1,39	4,93
<u>2005-2009</u>	2,01	7,01	3,00	8,95	2,58	5,87	2,47	5,7
<u>2010-2014</u>	1,76	10,43	8,05	9,24	1,98	8,03	2,53	7,44
<u>2015-2019</u>	0,58	10,35	11,62	10,93	1,55	4,41	1,59	4,44

	FRANSA		ALMANYA		RUSYA		TÜRKİYE	
	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik
<u>1995-1999</u>	1,23	12,16	1,31	9,09	74,67	11,44	80,93	7,13
<u>2000-2004</u>	1,89	8,94	1,5	9,13	16,52	8,68	36,89	9,31
<u>2005-2009</u>	1,55	8,07	1,66	9,17	11,42	6,93	8,64	10,09
<u>2010-2014</u>	1,39	9,45	1,51	5,67	6,98	5,98	8,05	9,24
<u>2015-2019</u>	0,83	9,42	1,13	3,81	6,71	5,14	11,61	10,93
	POLONYA		ÇİN		JAPONYA		İSPANYA	
	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik
<u>1995-1999</u>	16,27	11,77	5,14	3,04	0,41	3,76	2,86	19,9
<u>2000-2004</u>	4,25	18,6	1,05	3,84	-0,51	5,02	3,22	11,5
<u>2005-2009</u>	2,77	11,29	2,68	4,16	0,01	4,3	2,68	10,9
<u>2010-2014</u>	2,28	9,73	3,17	4,17	0,41	4,31	1,73	23,3
<u>2015-2019</u>	0,91	5,13	1,99	3,87	0,51	2,82	0,72	17,7

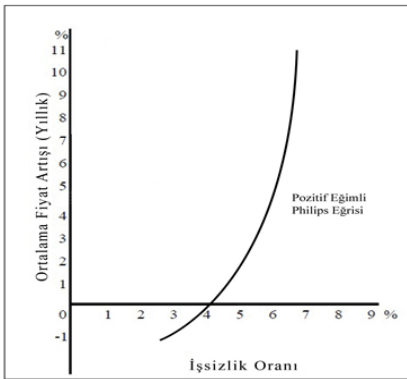
Kaynak: Enflasyon ve işsizlik verileri Dünya Bankası (The World Bank Indicator)'ndan yıllık (%) olarak alınmış olup, 5 yıllık ağırlıklı ortalamalar alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 3'e göre, 1995-2019 yılları arasında beş yıllık dilimler halinde enflasyon-işsizlik ilişkisi gösterilmiştir. Tablo 3'deki yeşille gösterilen dönemler enflasyon ve işsizliğin yukarı ve aşağı yönlü birlikte hareket ettiği (enflasyon arttığında işsizliğin artması, enflasyon azaldığında işsizliğin de azalması) dönemleri ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında, 2005-2009, 2010-2014, 2015-2019 dönemlerinde Polonya, Çin, İspanya, Almanya, Türkiye, İtalya, Fransa, Rusya, Güney Kore, Suudi Arabistan, Kanada, Avustralya ve Endonezya'da enflasyon ve işsizliğin aşağı ve yukarı yönlü birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Bu veriler ışığında, Tıpkı M. Friedman'ın Nobel Ekonomi Konferansı'nda sunduğu çalışmasındaki gibi 20 ülke için 1995-2019 yılları arasında 5 yıllık dönemlerde enflasyon-işsizlik arasında pozitif, aynı yönlü ve birlikte hareket ettiği açık bir şekilde görülmektedir.

Bu veriler ışığında pozitif eğimli Philips eğrisinin nihai hali Şekil 9'da gösterilmiştir.

Şekil 8. Pozitif Eğimli Philips Eğrisi

Kaynak: Pozitif eğimli Philips eğrisi yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 8’de sol yukarıda yıllık ortalama fiyat artışı (enflasyon), sağ aşağıda ise işsizlik oranı (%) yer almaktadır. Şekilden sol aşağıdan sağ yukarıya doğru yay şeklinde pozitif eğimli Philips eğrisi geçmektedir. Şekle göre, enflasyon arttığında işsizlik artacak, enflasyon azaldığında işsizlik de azalacaktır (vice versa).

1973 petrol krizine kadar enflasyon ve işsizlik arasında negatif bir ilişki varken, petrol krizi sonrası oluşan konjonktür dalgalanmalarının neticesini M. Friedman yaptığı ampirik analizle değerlendirmiş, bulgular söz konusu dönemlerde enflasyon ve işsizlik arasında negatif değil, pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle yapılan analize göre, seçilmiş 20 ülke için 1995-2019 yılları arasında 5 yıllık veriler alınarak yapılan ampirik çalışmanın sonucu enflasyon ve işsizlik arasında Friedman’ın çalışmasına benzer pozitif bir Philips eğrisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

İktisat tarihi boyunca enflasyon ve işsizlik ilişkisi ekonomi literatüründe çok önemli bir yere sahiptir. Enflasyon ve işsizlik ilişkisi, iktisatçılar tarafından farklı dönemlerde farklı görüşler açısından incelenmiş, Dünya’da yaşanan konjonktür dalgalanmalarıyla enflasyon ve işsizlik üzerinde ortaya çıkan volatiliteler sebebiyle iktisatçılar söz konusu iki kavram arasındaki münasebet hakkında çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Enflasyon ve işsizlik ilişkisinin ekonomi literatüründeki ilk önemli ampirik uygulaması A.W.H. Phillips’in 1958 yılında “*Birleşik Krallıkta İşsizlik ile Parasal Ücret Oranlarının Değişim Oranı Arasındaki İlişki, 1861-1957*” (*The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United*

Kingdom, 1861,1957) yayınladığı ekonometrik araştırması sonucunda ortaya çıkmıştır. Sonrasında, Phillips eğrisine teorik destek amacıyla yapılan ilk çalışma 1960 yılında R. G. Lipsey tarafından ortaya koyulmuştur. Daha sonra, Samuelson ve Solow, Orijinal Phillips eğrisindeki parasal ücretlerdeki değişim oranı ile işsizlik oranını gösteren diyagrama, parasal ücretlerdeki değişim oranı yerine enflasyon oranını ekleyerek enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi gösteren diyagram “değiştirilmiş Phillips eğrisi (modified Phillips curve)” haline dönüştürmüşlerdir. Samuelson ve Solow, Phillips eğrisinin, işsizlik düzeyleri ile fiyat istikrarı arasında seçim menüsü sunduğunu ifade etmişlerdir. M. Friedman ise 1968 yılında, faiz oranı ile para politika arasındaki ilişkiyi açıklamak için faydalandığı Wickse’lin “doğal oran” yaklaşımını işsizlik oranı ile para politikası ilişkisini açıklamak için de kullanarak ekonomi literatürüne kazandırdığı “Para Politikasının Rolü” (The Role of Monetary Policy) isimli makalesiyle Phillips eğrisine beklentileri ilave ederek Phillips eğrisini geliştirmiştir. Friedman ve E. Phelps, Phillips eğrisi teorisine enflasyonist beklentileri de dâhil ederek zaman içinde eğrinin yer değiştireceğini açıklamışlardır. Enflasyonist beklentilerin teoriye eklenmesiyle aynı zamanda enflasyon ve işsizlik arasında uzun dönemli bir değiş-tokuşun mümkün olmadığını da ileri sürmüşlerdir. 1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan stagflasyon sorunu, Phillips eğrisinin gerçeklikle bağının kopmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda, Phelps ve Friedman’ın teorisinin saygınlığı artmış, geleneksel yorum gözden düşmüştür. Phillips eğrisini iktisat politikası aracı olarak dönüştüren R.Solow’un “Şunun kayda geçmesini isterim ki, çok kararlı Phillips eğrisine olan eski inancım, 1970’lerin verileri ışığında fena halde sarıldı ve fikrimi değiştirmek

zorunda kaldım” sözü Friedman ve Phelps’in teorisini kesin bir şekilde desteklemiştir. Robert. E. Lucas, Phillips eğrisi teorisine yaklaşımında, Phelps ve Friedman’ın doğal oran hipotezini beklentilerin oluşumuna farklı bir varsayımla modele dâhil etmiş, John Muth’un rasyonel beklentiler hipotezini kullanarak, daha radikal sonuçlar elde etmiştir. 1970’li yıllardan itibaren birkaç yıllık dönemde yüksek enflasyona, düşük işsizliğin değil daha yüksek işsizlik eşlik etmiştir. 1956-1975 yılları arasında 7 ülkenin (Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İsveç, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri) beş yıllık dönemlerde ağırlıklandırılmış enflasyon ve işsizlik verilerine bakıldığında, negatif eğimli Phillips Eğrisi’nden pozitif eğimli Phillips Eğrisine dönüşümü açıkça görülmektedir. Pozitif eğimli Phillips eğrisi analizine, politik gelişmelerin ve ekonomik tecrübelerin karşılıklı bağımlılığını dâhil etmek zorunlu olmuştur. M. Friedman, 1976 yılında Nobel Anma Konferansı’nda yaptığı *“Inflation and Unemployment”* adlı çalışmanın sunumunda Pozitif Eğimli Phillips eğrisinin ampirik çalışmasını ortaya koymuştur. M. Friedman bu ilişkiyi şu şekilde yorumlamıştır: *“Enflasyon arttıkça ve volatil hale geldikçe, politika yapıcılar ücret ve fiyat kontrolleri yoluyla ekonomiye müdahale etme eğiliminde olmaktadır. Bu durum da fiyat etkinliğini düşürür ve işsizlik artışına sebep olmaktadır. Özetle, enflasyon ve işsizlik arasındaki pozitif ilişki, enflasyon oranındaki ve volatisindeki beklenmedik artıştan kaynaklanmaktadır. Enflasyon düşer ve piyasa etkinliği artarsa, işsizlik düzeyi azalacaktır”*.

M. Friedman’ın 1976 yılında enflasyon-işsizlik ilişkisini ampirik olarak ortaya koyduğu Nobel Ekonomi Konferansı’ndaki çalışmasından hareketle 1995-2019 yılları arasında beş yıllık dilimler halinde (2005-2009, 2010-2014, 2015-2019) Polonya, Çin, İspanya, Almanya, Türkiye, İtalya,

Fransa, Rusya, Güney Kore, Suudi Arabistan, Kanada, Avustralya ve Endonezya'da enflasyon ve işsizliğin yukarı ve aşağı yönlü birlikte hareket ettiği görülmektedir. Friedman'ın 1970'li yıllarda Dünya'da ortaya çıkan OPEC petrol krizi ve sonrasında işsizliğin doğal işsizlik oranına tekrar dönememesi hem enflasyon ve hem de işsizliğin aynı anda artması yorumu gibi, 2000 yılından itibaren Dünya'da yaşanan küreselleşme bununla birlikte 2008 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve kısa zamandan tüm dünyayı etkileyen küresel ekonomik buhran sebebiyle hem işsizliğin hem de enflasyonun aynı anda artması, kısa ve uzun dönemde işsizliğin ve enflasyonun tekrar eski seviyesine dönememesi 1995-2019 yılları arasında 20 ülke için (Polonya, Çin, Japonya, İspanya, Avustralya, Brezilya, Güney Afrika, Endonezya, Güney Kore, Meksika, Suudi Arabistan, Kanada, İtalya, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya Federasyonu ve Türkiye) yapılan ampirik çalışmada ilgili yıllar için seçili ülkelerde Philips eğrisinin pozitif eğimli bir şekilde görünmesine sebep olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Büyükakın, Tahir (2008). *Phillips Eğrisi: Yarım Yüzyıldır Bitmeyen Tartışma*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. No:39
- Friedman, M. (1968) : "The Role of Monetary Policy", *American Economic Review*, Vol.58, No: 1, March, s. 1-17.
- Friedman, M. (1976) : "Nobel Lecture : Inflation and Unemployment", *Journal of Political Economy*, Vol. 85, No : 3, June, s. 451-472.
- Frisch, H. (1977), 'Inflation Theory 1963–1975: A Second Generation Survey', *Journal of Economic Literature*, December.
- Frisch, Helmut. (1989). *Enflasyon Teorileri*. çev. Ertan Oktay ve Aslan Yiğidim. Elif Matbaacılık. Ankara.
- Humphrey, Thomas M. (1986). *From Trade-offs to Policy Ineffectiveness: A History of the Phillips Curve*. Federal Reserve Bank of Richmond Publication. Virginia.
- Klamer, Arjo (1985). *The New Classical Macroeconomics*. 2nd Ed. Whitstable Litho Ltd. Great Britain.
- Leeson, R. (1997a) : "The Trade-off Interpretation of Phillips's Dynamic Stabilisation Exercise", *Economica*, 64, February, s. 155-171.
- Leeson, R. (1997b) : "The Political Economy of the Inflation–Unemployment Trade-off ", *History of Political Economy* 29:1, Spring, s. 117-156.
- Lipsey, Richard G. (1960) "The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1862-1957: A Further Analysis." *Economica*. Vol. 27. No. 105. ss. 1-31.
- Lucas, R.E. Jr. (1972a) : "Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, Vol. 4, No : 2, April, s. 103-124.
- Lucas, R.E. Jr. (1972b) : "Econometric Testing of the Natural Rate Hypothesis", in *The New Classical Macroeconomics* (1992), Vol. I, Ed. by K.D. Hoover, Aldershot, Edward Elgar, s. 123-132.
- Lucas, R.E. Jr. (1973) : "Some International Evidence on Output-Inflation Tradeoffs", *American Economic Review*, Vol. LXIII, No : 3, June, s. 326-334.

Mankiw, N.G. (1990) : “A Quick Refresher Course in Macroeconomics”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 28, December, s. 1645-1660.

Muth, John, “Rational Expectations and the Theory of Price Movements,” *Econometrica* 29 (Temmuz 1961): 315–333.

Persson, Torsten and Guido Tabellini (1995). “*Designing Institutions for Monetary Stability*,” (in) *Monetary and Fiscal Policy (Volume 1: Credibility)*, Ed by Torsten Persson and Guido Tabellini, 2nd Ed., London, The MIT Press, 1995, p.279.

Phelps, E.S. (1967) : “Phillips Curves, Expectations of Inflation and Optimal Unemployment Over Time”, *Economica*, Vol. 34, No : 3, August, s. 254-281.

Phelps, E.S. (1972) : *Inflation Policy and Unemployment Theory: The Cost-Benefit Approach to Monetary Planning*, New York, W.W. Norton.

Phillips, A.W. (1958), “The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom”, 1861 – 1957. *Economica New Series*. 25 (100), 283 - 299.

Samuelson, P. M., Solow, R. M. (1960), “Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy”, *The American Economic Review*, 50 (2), 177-194.

Snowdon, B. ve Vane, H.R. (2005), *Modern Macroeconomics, Its Origins, Development and Current State*, Edward Elgar.

The World Bank Indicator (2020).

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>

The World Bank Indicator (2020).

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.NE.ZS>

EKLER

EK:1 1995-2019 Yılları 20 Ülkenin Enflasyon ve İşsizlik Değişkenlerine İlişkin Veri Seti ve Yıllara Göre Değişim (%)

Yıllar	İta Enflasyon	İta İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	Yun Enflasyon	Yun İşsizlik	Değişim (%)
1995	5,23	11,66	44,9%	1995	8,93	9,06	98,6%

1996	4,01	11,87	33,8%	1996	8,19	9,65	84,9%
1997	2,04	11,99	17,0%	1997	5,53	9,57	57,8%
1998	1,95	12,11	16,1%	1998	4,76	10,83	44,0%
1999	1,66	11,69	14,2%	1999	2,63	11,85	22,2%
2000	2,53	10,84	23,3%	2000	3,15	11,24	28,0%
2001	2,78	9,59	29,0%	2001	3,37	10,45	32,2%
2002	2,46	9,2	26,7%	2002	3,62	9,97	36,3%
2003	2,67	8,86	30,1%	2003	3,53	9,41	37,5%
2004	2,2	7,86	28,0%	2004	2,89	10,31	28,0%
2005	1,98	7,73	25,6%	2005	3,54	9,99	35,4%
2006	2,09	6,77	30,9%	2006	3,19	9,00	35,4%
2007	1,83	6,07	30,1%	2007	2,89	8,39	34,4%
2008	3,34	6,72	49,7%	2008	4,15	7,76	53,5%
2009	0,77	7,74	9,9%	2009	1,21	9,61	12,6%
2010	1,52	8,36	18,2%	2010	8,56	10,66	80,3%
2011	2,78	8,35	33,3%	2011	6,47	8,79	73,6%
2012	3,04	10,65	28,5%	2012	8,89	8,14	109,2%
2013	1,22	12,14	10,0%	2013	7,49	8,73	85,8%
2014	0,24	12,68	1,9%	2014	8,85	9,88	89,6%
2015	0,03	11,1	0,3%	2015	7,67	10,23	75,0%
2016	-0,09	10,52	-0,9%	2016	7,77	10,83	71,7%
2017	1,22	10,23	11,9%	2017	11,14	10,81	103,1%
2018	1,13	10,03	11,3%	2018	16,33	10,89	150,0%
2019	0,61	9,9	6,2%	2019	15,17	11,90	127,5%

Yıllar	ABD Enflasyon	ABD İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	İng Enflasyon	İng İşsizlik	Değişim (%)
1995	2,8	5,65	49,6%	1995	2,69	8,69	31,0%
1996	2,93	5,45	53,8%	1996	2,85	8,19	34,8%
1997	2,33	5	46,6%	1997	2,2	7,07	31,1%
1998	1,55	4,51	34,4%	1998	1,82	6,2	29,4%

1999	2,18	4,21	51,8%	1999	1,75	6,04	29,0%
2000	3,37	3,99	84,5%	2000	1,18	5,56	21,2%
2001	2,82	4,73	59,6%	2001	1,53	4,69	32,6%
2002	1,58	5,78	27,3%	2002	1,52	5,03	30,2%
2003	2,27	5,98	38,0%	2003	1,37	4,8	28,5%
2004	2,67	5,52	48,4%	2004	1,39	4,59	30,3%
2005	3,39	5,08	66,7%	2005	2,08	4,75	43,8%
2006	3,22	4,62	69,7%	2006	2,45	5,35	45,8%
2007	2,85	4,62	61,7%	2007	2,38	5,26	45,2%
2008	3,83	5,78	66,3%	2008	3,52	5,61	62,7%
2009	-0,35	9,25	-3,8%	2009	1,96	7,53	26,0%
2010	1,64	9,63	17,0%	2010	2,49	7,78	32,0%
2011	3,15	8,94	35,2%	2011	3,85	8,03	47,9%
2012	2,06	8,06	25,6%	2012	2,57	7,78	33,0%
2013	1,46	7,37	19,8%	2013	2,29	7,52	30,5%
2014	1,62	6,16	26,3%	2014	1,45	6,11	23,7%
2015	0,11	5,28	2,1%	2015	0,36	5,3	6,8%
2016	1,26	4,86	25,9%	2016	1,01	4,81	21,0%
2017	2,13	4,35	49,0%	2017	2,55	4,33	58,9%
2018	2,44	3,89	62,7%	2018	2,29	3,99	57,4%
2019	1,81	3,7	48,9%	2019	1,78	3,8	46,8%

Yıllar	Fra Enflasyon	Fra İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	Alm Enflasyon	Alm İşsizlik	Değişim (%)
1995	1,79	11,83	15,1%	1995	1,7	8,15	20,9%
1996	1,98	12,36	16,0%	1996	1,45	8,82	16,4%
1997	1,2	12,56	9,6%	1997	1,93	9,86	19,6%
1998	0,65	12,07	5,4%	1998	0,91	9,78	9,3%
1999	0,53	11,98	4,4%	1999	0,58	8,85	6,6%
2000	1,67	10,21	16,4%	2000	1,44	7,91	18,2%
2001	1,63	8,61	18,9%	2001	1,98	8,33	23,8%
2002	1,92	8,7	22,1%	2002	1,42	8,94	15,9%

2003	2,09	8,3	25,2%	2003	1,03	9,77	10,5%
2004	2,14	8,91	24,0%	2004	1,66	10,72	15,5%
2005	1,74	8,49	20,5%	2005	1,54	11,16	13,8%
2006	1,67	8,44	19,8%	2006	1,57	10,56	14,9%
2007	1,48	7,65	19,3%	2007	2,29	8,87	25,8%
2008	2,81	7,06	39,8%	2008	2,62	7,52	34,8%
2009	0,08	8,73	0,9%	2009	0,31	7,74	4,0%
2010	1,53	8,87	17,2%	2010	1,1	6,96	15,8%
2011	2,11	8,81	24,0%	2011	2,07	5,82	35,6%
2012	1,95	9,4	20,7%	2012	2,01	5,37	37,4%
2013	0,86	9,92	8,7%	2013	1,5	5,23	28,7%
2014	0,5	10,29	4,9%	2014	0,9	4,98	18,1%
2015	0,03	10,09	0,3%	2015	0,51	4,62	11,0%
2016	0,18	9,57	1,9%	2016	0,49	4,12	11,9%
2017	1,03	9,39	11,0%	2017	1,51	3,74	40,4%
2018	1,85	9,05	20,4%	2018	1,73	3,38	51,2%
2019	1,1	9,01	12,2%	2019	1,44	3,2	45,0%

Yıllar	Rus Enflasyon	Rus İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	Tür Enflasyon	Tür İşsizlik	Değişim (%)
1995	197,41	9,44	2091,2%	1995	89,11	7,64	1166,36%
1996	47,75	9,66	494,3%	1996	80,41	6,62	1214,65%
1997	14,76	11,81	125,0%	1997	85,66	6,84	1252,34%
1998	27,68	13,26	208,7%	1998	84,64	6,88	1230,23%
1999	85,74	13,03	658,0%	1999	64,86	7,68	844,53%
2000	20,79	10,58	196,5%	2000	54,91	6,49	846,07%
2001	21,47	8,97	239,4%	2001	54,4	8,38	649,16%
2002	15,78	7,87	200,5%	2002	44,96	10,35	434,40%
2003	13,66	8,21	166,4%	2003	21,6	10,54	204,93%
2004	10,88	7,76	140,2%	2004	8,59	10,83	79,32%

2005	12,68	7,12	178,1%	2005	8,17	10,63	76,86%
2006	9,66	7,05	137,0%	2006	9,59	8,71	110,10%
2007	9,00	6,00	150,0%	2007	8,75	8,86	98,76%
2008	14,11	6,20	227,6%	2008	10,44	9,71	107,52%
2009	11,64	8,30	140,2%	2009	6,25	12,55	49,80%
2010	6,84	7,36	92,9%	2010	8,56	10,66	80,30%
2011	8,44	6,53	129,2%	2011	6,47	8,79	73,61%
2012	5,07	5,43	93,4%	2012	8,89	8,14	109,21%
2013	6,75	5,45	123,9%	2013	7,49	8,73	85,80%
2014	7,82	5,16	151,6%	2014	8,85	9,88	89,57%
2015	15,53	5,57	278,8%	2015	7,67	10,23	74,98%
2016	7,04	5,55	126,8%	2016	7,77	10,83	71,75%
2017	3,68	5,21	70,6%	2017	11,14	10,81	103,05%
2018	2,87	4,84	59,3%	2018	16,33	10,89	149,95%
2019	4,47	4,55	98,2%	2019	15,17	11,9	127,48%

Yıllar	Pol Enflasyon	Pol İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	Çin Enflasyon	Çin İşsizlik	Değişim (%)
1995	27,95	13,33	209,68%	1995	16,79	2,9	579,0%
1996	19,79	12,35	160,24%	1996	8,31	3	277,0%
1997	14,91	10,96	136,04%	1997	2,78	3,1	89,7%
1998	11,59	9,93	116,72%	1998	-0,77	3,1	-24,8%
1999	7,15	12,29	58,18%	1999	-1,4	3,1	-45,2%
2000	9,9	16,31	60,70%	2000	0,34	3,1	11,0%
2001	5,4	18,37	29,40%	2001	0,71	3,6	19,7%
2002	1,9	19,89	9,55%	2002	-0,73	4	-18,3%
2003	0,68	19,37	3,51%	2003	1,12	4,3	26,0%
2004	3,38	19,07	17,72%	2004	3,82	4,2	91,0%
2005	2,18	17,74	12,29%	2005	1,77	4,2	42,1%

2006	1,28	13,84	9,25%	2006	1,64	4,1	40,0%
2007	2,45	9,6	25,52%	2007	4,81	4	120,3%
2008	4,16	7,11	58,51%	2008	5,92	4,2	141,0%
2009	3,79	8,16	46,45%	2009	-0,72	4,3	-16,7%
2010	2,58	9,63	26,79%	2010	3,17	4,1	77,3%
2011	4,23	9,63	43,93%	2011	5,55	4,1	135,4%
2012	3,56	10,08	35,32%	2012	2,62	4,13	63,4%
2013	0,99	10,32	9,59%	2013	2,62	4,3	60,9%
2014	0,05	8,99	0,56%	2014	1,92	4,2	45,7%
2015	-0,87	7,5	-11,60%	2015	1,43	4,05	35,3%
2016	-0,66	6,16	-10,71%	2016	2	4,02	49,8%
2017	2,07	4,88	42,42%	2017	1,59	3,9	40,8%
2018	1,81	3,84	47,14%	2018	2,07	3,8	54,5%
2019	2,22	3,27	67,89%	2019	2,89	3,62	79,8%

Yıllar	Jap Enflasyon	Jap İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	İspanya Enf	İspanya İşsizlik	Değişim (%)
1995	-0,12	3,2	-332,0%	1995	4,67	22,67	20,6%
1996	0,13	3,4	-327,0%	1996	3,55	22,14	16,0%
1997	1,74	3,4	-166,0%	1997	1,97	20,69	9,5%
1998	0,66	4,1	-344,0%	1998	1,83	18,67	9,8%
1999	-0,34	4,7	-504,0%	1999	2,31	15,47	14,9%
2000	-0,67	4,7	-537,0%	2000	3,43	13,78	24,9%
2001	-0,74	5	-574,0%	2001	3,59	10,34	34,7%
2002	-0,92	5,4	-632,0%	2002	3,06	11,14	27,5%
2003	-0,25	5,3	-555,0%	2003	3,03	11,28	26,9%
2004	-0,01	4,7	-471,0%	2004	3,03	11,09	27,3%
2005	-0,28	4,4	-468,0%	2005	3,36	9,14	36,8%
2006	0,24	4,1	-386,0%	2006	3,51	8,45	41,5%
2007	0,06	3,9	-384,0%	2007	2,78	8,23	33,8%
2008	1,38	4	-262,0%	2008	4,07	11,25	36,2%
2009	-1,35	5,1	-645,0%	2009	-0,28	17,85	-1,6%

2010	-0,72	5,1	-582,0%	2010	1,8	19,86	9,1%
2011	-0,26	4,53	-479,0%	2011	3,19	21,39	14,9%
2012	-0,05	4,3	-435,0%	2012	2,44	24,78	9,8%
2013	0,34	4	-366,0%	2013	1,4	26,09	5,4%
2014	2,76	3,6	-84,0%	2014	-0,15	24,44	-0,6%
2015	0,79	3,4	-261,0%	2015	-0,5	22,05	-2,3%
2016	-0,11	3,1	-321,0%	2016	-0,2	19,63	-1,0%
2017	0,46	2,8	-234,0%	2017	1,95	17,22	11,3%
2018	0,98	2,4	-142,0%	2018	1,67	15,25	11,0%
2019	0,47	2,4	-193,0%	2019	0,7	14,7	4,8%

Yıllar	Avtr Enflasyon	Avstr İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	Bra Enflasyon	Bra İşsizlik	Değişim (%)
1995	4,62	8,46	54,6%	1995	66	6,42	1028,0%
1996	2,61	8,5	30,7%	1996	15,75	7,25	217,2%
1997	0,22	8,36	2,6%	1997	6,92	8,15	84,9%
1998	0,86	7,67	11,2%	1998	3,19	9,42	33,9%
1999	1,48	6,87	21,5%	1999	4,85	10,2	47,5%
2000	4,45	6,28	70,9%	2000	7,04	9,89	71,2%
2001	4,4	6,74	65,3%	2001	6,84	9,61	71,2%
2002	2,98	6,36	46,9%	2002	8,45	9,37	90,2%
2003	2,73	5,92	46,1%	2003	14,71	9,99	147,2%
2004	2,34	5,39	43,4%	2004	6,59	9,1	72,4%
2005	2,69	5,03	53,5%	2005	6,87	9,56	71,9%
2006	3,55	4,78	74,3%	2006	4,18	8,63	48,4%
2007	2,32	4,37	53,1%	2007	3,64	8,32	43,8%
2008	4,35	4,23	102,8%	2008	5,67	7,34	77,2%
2009	1,77	5,56	31,8%	2009	4,88	8,52	57,3%
2010	2,91	5,21	55,9%	2010	5,03	8,36	60,2%
2011	3,3	5,08	65,0%	2011	6,42	6,91	92,9%
2012	1,76	5,22	33,7%	2012	5,4	7,18	75,2%
2013	2,45	5,66	43,3%	2013	6,2	6,97	89,0%
2014	2,48	6,07	40,9%	2014	6,32	6,66	94,9%
2015	1,5	6,05	24,8%	2015	9,13	8,42	108,4%
2016	1,27	5,51	23,0%	2016	8,95	11,6	77,2%
2017	1,94	5,32	36,5%	2017	3,97	12,82	31,0%
2018	1,91	5,1	37,5%	2018	3,66	12,33	29,7%

2019	1,61	5,18	31,1%	2019	3,73	12,22	30,5%
------	------	------	-------	------	------	-------	-------

Yıllar	G.Afr Enflasyon	G.Afr İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	Endo Enflasyon	Endo İşsizlik	Değişim (%)
1995	8,68	16,8	51,7%	1995	9,42	3,99	236,1%
1996	7,35	19,5	37,7%	1996	7,97	4,86	164,0%
1997	8,59	21,3	40,3%	1997	6,22	4,68	132,9%
1998	6,88	25	27,5%	1998	58,45	8,39	696,7%
1999	5,18	25,37	20,4%	1999	20,47	6,35	322,4%
2000	5,33	29,88	17,8%	2000	3,68	6,07	60,6%
2001	5,7	30,68	18,6%	2001	11,5	6,08	189,1%
2002	9,49	33,29	28,5%	2002	11,9	6,6	180,3%
2003	5,67	32,31	17,5%	2003	6,75	6,65	101,5%
2004	-0,69	29,45	-2,3%	2004	6,06	7,3	83,0%
2005	2,06	29,12	7,1%	2005	10,45	7,94	131,6%
2006	3,24	28,34	11,4%	2006	13,1	7,55	173,5%
2007	6,17	26,54	23,2%	2007	6,4	8,06	79,4%
2008	10,05	22,4	44,9%	2008	10,22	7,2	141,9%
2009	7,26	23,52	30,9%	2009	4,38	6,1	71,8%
2010	4,06	24,68	16,5%	2010	5,13	5,61	91,4%
2011	5,01	24,63	20,3%	2011	5,35	5,15	103,9%
2012	5,72	24,72	23,1%	2012	4,27	4,46	95,7%
2013	5,77	24,56	23,5%	2013	6,41	4,33	148,0%
2014	6,13	24,89	24,6%	2014	6,39	4,04	158,2%
2015	4,5	25,14	17,9%	2015	6,36	4,51	141,0%
2016	6,59	26,53	24,8%	2016	3,52	4,3	81,9%
2017	5,18	27,03	19,2%	2017	3,8	3,88	97,9%
2018	4,5	26,9	16,7%	2018	3,19	4,4	72,5%
2019	4,12	27,32	15,1%	2019	3,03	4,38	69,2%

Yıllar	G. Kore Enflasyon	G.Kore İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	Mex Enflasyon	Mex İşsizlik	Değişim (%)
1995	4,48	2,06	217,5%	1995	34,99	6,88	508,6%
1996	4,92	2,04	241,2%	1996	34,37	5,25	654,7%
1997	4,43	2,6	170,4%	1997	20,62	4,05	509,1%
1998	7,51	6,96	107,9%	1998	15,92	3,57	445,9%
1999	0,81	6,34	12,8%	1999	16,58	2,48	668,5%
2000	2,25	4,4	51,1%	2000	9,49	2,56	370,7%

2001	4,06	4	101,5%	2001	6,36	2,53	251,4%
2002	2,76	3,3	83,6%	2002	5,03	3	167,7%
2003	3,51	3,6	97,5%	2003	4,54	3,45	131,6%
2004	3,59	3,7	97,0%	2004	4,68	3,93	119,1%
2005	2,75	3,7	74,3%	2005	3,98	3,55	112,1%
2006	2,24	3,5	64,0%	2006	3,62	3,56	101,7%
2007	2,53	3,2	79,1%	2007	3,96	3,62	109,4%
2008	4,67	3,2	145,9%	2008	5,12	3,87	132,3%
2009	2,75	3,6	76,4%	2009	5,29	5,35	98,9%
2010	2,93	3,7	79,2%	2010	4,15	5,3	78,3%
2011	4,02	3,4	118,2%	2011	3,4	5,17	65,8%
2012	2,18	3,2	68,1%	2012	4,11	4,88	84,2%
2013	1,3	3,1	41,9%	2013	3,8	4,91	77,4%
2014	1,27	3,5	36,3%	2014	4,01	4,8	83,5%
2015	0,7	3,1	22,6%	2015	2,72	4,31	63,1%
2016	0,97	3,23	30,0%	2016	2,82	3,85	73,2%
2017	1,94	3,23	60,1%	2017	6,04	3,42	176,6%
2018	1,47	3,54	41,5%	2018	4,89	3,28	149,1%
2019	0,38	3,78	10,1%	2019	3,63	3,38	107,4%

Yıllar	Suud Enflasyon	Suud İşsizlik	Değişim (%)	Yıllar	Can Enflasyon	Can İşsizlik	Değişim (%)
1995	4,86	6,09	79,8%	1995	2,14	9,48	22,6%
1996	1,22	5,6	21,8%	1996	1,57	9,62	16,3%
1997	0,05	5,14	1,0%	1997	1,62	9,1	17,8%
1998	-0,37	4,69	-7,9%	1998	0,99	8,27	12,0%
1999	-1,33	4,35	-30,6%	1999	1,73	7,58	22,8%
2000	-1,12	4,57	-24,5%	2000	2,71	6,82	39,7%
2001	-1,12	4,62	-24,2%	2001	2,52	7,21	35,0%
2002	0,24	5,27	4,6%	2002	2,25	7,66	29,4%
2003	0,61	5,56	11,0%	2003	2,75	7,57	36,3%
2004	0,51	5,82	8,8%	2004	1,85	7,18	25,8%

2005	0,47	6,05	7,8%	2005	2,21	6,75	32,7%
2006	2,2	6,25	35,2%	2006	2	6,32	31,6%
2007	4,16	5,73	72,6%	2007	2,13	6,03	35,3%
2008	9,87	5,08	194,3%	2008	2,37	6,13	38,7%
2009	5,05	5,38	93,9%	2009	0,29	8,34	3,5%
2010	5,33	5,65	94,3%	2010	1,77	8,05	22,0%
2011	5,82	5,77	100,9%	2011	2,92	7,51	38,9%
2012	2,86	5,72	50,0%	2012	1,52	7,29	20,9%
2013	3,53	5,67	62,3%	2013	0,94	7,07	13,3%
2014	2,23	5,72	39,0%	2014	1,9	6,91	27,5%
2015	1,2	5,29	22,7%	2015	1,12	6,9	16,2%
2016	2,06	5,35	38,5%	2016	1,42	6,99	20,3%
2017	-0,83	5,89	-14,1%	2017	1,59	6,34	25,1%
2018	2,45	6,04	40,6%	2018	2,26	5,83	38,8%
2019	-2,09	5,92	-35,3%	2019	1,94	5,67	34,2%

Cumhuriyet'in İlk 100 Yılında Mecliste Bulunan Siyasi Partiler

Rabia YURDAKÖK*

Öz

Siyasi Partileri konu alan bu çalışmamızda Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk 100 yılda gerçekleşen seçimlerde meclise girebilen siyasi partiler kronolojik olarak ele alınmıştır. Mecliste bulunan siyasi partileri derleyerek kaleme almamızın en önemli sebebi 100 yıl içerisinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin siyasi partiler ışığında zaman içerisindeki değişimini ve dönüşümünü göstermektir. Bugüne kadar gerçekleşen seçimler ve meclisin faaliyetlerini ihtiva eden çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmalar meclisin değişim ve dönüşümünü net olarak belirtememiştir. Var olan çalışmalar da popüler kültür yazılarından öteye gidememiştir. Dolayısıyla bu konudaki akademik boşluk giderilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Meclis, Siyasi Parti, Seçim, Demokrasi, TBMM.

* Uzman, Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3062-604X>, E-mail: rabiayurd@gmail.com.

Yurdakök, R. (2023). Cumhuriyet'in İlk 100 Yılında Mecliste Bulunan Siyasi Partiler. Akademik Açı, 3(2), s. 277-299. doi: 10.59597/akademikaci.1354119

Political Parties in the Parliament in the First Century of The Republic

Rabia YURDAKÖK

Abstract

In this study, which is about political parties, the political parties that were able to enter the parliament in the elections that took place in the first 100 years after the proclamation of the Republic were discussed chronologically. The most important reason why we compile and write the political parties in the parliament is to show the change and transformation of the Turkish Grand National Assembly in the light of political parties in 100 years. Although there have been studies covering the elections and the activities of the assembly so far, these studies could not clearly indicate the change and transformation of the assembly. Existing studies could not go beyond popular culture writings. Therefore, the academic gap on this subject has been tried to be filled.

The main sources of our work are primarily there ports of the Supreme Election Board. Based on these reports, the existence of political parties entering the parliament was determined. The Minutes of the Grand National Assembly of Turkey and the activities of the political parties were taken in to consideration. At the same time, the news in the newspapers of the period gave information about the formation of political parties. The findings thus obtained were supported by the academic information in the studies conducted in this field.

Keywords: Council, Political Party, Election, Democracy, TBMM.

Giriş

Cumhuriyet'in İlk 100 Yılında Mecliste Bulunan Siyasi Partiler ismini taşıyan bu çalışmayı ortaya koymamızın amacı 100 yıl içerisinde mecliste milletvekili ile var olan siyasi partileri genel bir çerçevede görebilmektir. Böyle bir çalışmanın ortaya konulmasının amacı mecliste var olan siyasi partilerin hepsini görebileceğimiz bir akademik kaynağımızın mevcut bulunmamasıdır. Bu makale ile siyasi tarih alanında bir perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır. Makalenin önemi ise var olan çalışmaları şekillendirip yeni bir bakış açısı sunabilmektir. Bu şekilde ortaya atılan düşünce çeşitli kaynaklar ile desteklenmektedir.

Çalışma oluşturulurken izlenen en önemli yöntem seçimlerin gerçekleştiği dönemi anlatan birinci el kaynaklardır. Bu kaynakların başında dönem gazeteleri gelmektedir. Dönem gazetelerinde geniş bir literatür çalışması yapıldıktan sonra bu bilgiler ışığında var olan bütün araştırma-inceleme eserleri incelenmiştir. Elde edilen veriler karşılaştırılarak bilgi eksikliği veya yanlışlığı giderilmiştir. Ortaya çıkan bulgular ile bu çalışma oluşturulmuştur.

Çalışmamız 1923 yılında cumhuriyeti ilanı ile 2023 yıllarını kapsamaktadır. Bu 100 yıllık süre içerisinde birçok seçim gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde yeterli sayıyı ve oy oranını sağlayabilen siyasi partiler meclise girebilmiştir. Çalışmamız bu 100 yıl içerisinde mecliste bulunan siyasi partileri baz almaktadır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti fiilen yok sayılmıştır. Osmanlı Devleti savaşı kaybettiği için toprakları İtilaf Devletleri tarafından paylaşılacaktır. Osmanlı padişahu

tahtta olmasına rağmen devleti yönetebilecek gücü olmadığı için güçler birliğini alabilen yeni bir meclise ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu durum da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını gerekli kılmıştır.

İlk meclis oluşumu Osmanlı Devleti'nin son yıllarında devletin kötü gidişatını önlemek amacıyla kurulmuştur. Bu meclis padişahın yanında bir karar verme merci oluşturması için vardı. Ancak Osmanlı Meclisi'nde sadece milletvekilleri mevcuttur. Bu mecliste siyasi partiler yer almamaktadır. 1920 yılına gelindiğinde Büyük Millet Meclisi açıldı. Bu meclisin de tek amacı Kurtuluş Savaşı'nı kazanmaktı. Bu sebeple Osmanlı Dönemi'nde açılan meclis ve 1920 yılında açılan birinci meclis de günümüzde var olan meclis işleyişine benzememektedir.

1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir meclis oluşturulmuş ve bu meclis güçler birliğinin ilkesi olan yürütme faaliyetleri ile göreve başlamıştır. Bu meclise siyasi partiler ve milletvekilleri halkın oyu ile seçilmekteydi. Zaman zaman bu seçimlerde aksamalar olsa da 100 yıl boyunca mecliste bulunan siyasi partiler demokrasi çerçevesinde işlevlerini yerine getirmiştir.

29 Ekim 1923 tarihi itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim şekli Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir. Bu yönetim şekline göre halk, kendisini yönetecek kişileri hür iradesiyle seçmektedir. Seçilen bu kişiler belirli bir süre içerisinde ülkeyi yönetmektedir. 600 yılı aşkın bir zaman sonra Anadolu topraklarında ilk defa halk, kendisini yönetecek kişileri seçeceği için bu seçime katılım oranı düşüktür. Bunun en önemli örneği Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında gerçekleşen çok partili sisteme geçiş döneminde görülmektedir. Değişimler toplum nezdinde bir anlık değil belirli

bir zaman isteyen süreçlerde gerçekleşmektedir. Halk içerisindeki yaşanan çeşitli değişim ve dönüşümler bir zaman sonra devlet yönetimini çok partili hayata geçirmiştir.

1923-1950 Yılları Arasında Gerçekleşen Seçimler

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1923 ile 1950 yılları arasında yedi kez seçim gerçekleşmiştir. Bu yedi seçimin hepsinde Cumhuriyet Halk Partisi tek başına iktidara gelmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra çok partili sisteme geçilmeye çalışılsa da bu halk nezdinde kabul görmedi. Çünkü halk monarşi yönetiminden ayrılmış ve bu yeni sisteme adapte olmaya çalışıyordu. 1946 seçimlerine kadar tek bir parti mecliste ve yönetimde olduğu için bu döneme tek partili dönem de denilmektedir. 1946 seçimi ile tek partili dönem sona ermiş ve siyasette çok partili hayata geçiş sağlanmıştır.

Savaş meclisi olarak da bilinen Büyük Millet Meclisi, 15 Nisan 1923 tarihinde son kez toplanarak görevini sonlandırmıştı. Ancak bir diğer meclis kurulana kadar önceki meclis ülkeyi yönetme hakkına sahipti. 26 Kasım 1922 tarihinde yeni bir seçim yapılacağı haberi verilmişti (İba, 2020: 126). Bu sebeple birinci meclis bir süre daha yönetimde kaldı. Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olarak bir beyanname yayınladı. Bu beyanname 1923 seçimleri için adeta bir seçim propagandasıydı (Kurtcephe, 2015: 268).

1923 seçimleri yapılmadan önce ilk olarak ülkede oy kullanacak erkek nüfus tespit edildi. Seçim bürosu olarak Rauf Bey'in İstasyon'daki evi kullanıldı. Milletvekili aday listesi belirleme yetkisi birinci grup ve Mustafa Kemal Paşa'nın sorumluluğunda idi. Seçimler 1 Nisan 1923 günü başlayarak

aynı yılın ağustos ayına kadar devam etmişti. Bu dönemde aday gösterilen bütün milletvekilleri Halk Fırkası tarafından aday gösterildiği için bütün adaylar meclise girebilmiştir. Bu milletvekillerinin sayısı 287 idi (Demirel, 2014: 3). Bu dönemde siyasi parti olan Halk Fırkası ismini Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirmiş ve ülkeyi yönetmektedir. 11 Ağustos 1923 tarihi itibarıyla yeni meclis görevine başlamıştır.

1927 yılında gerçekleşen seçimlerden önce ülkenin bütün illerinde seçim hazırlığı başladı. Dört yıllık yönetim sürecinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile devlet yönetimi bir arada çalışmalarını sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulan bir devlettir. Bu sebeple ülkenin dört bir yanında var olan başta topraklar olmak üzere birçok veriler kayıt altına alındı (Kireççi, Çekiç, 2020: 161). 1927 seçimleri Cumhuriyet Dönemi'nin ilk genel seçimi idi. 1927 seçimine göre seçilen meclis ülkeyi dört yıl yönetecektir (Tuncer, 2002: 77). Bu seçimi Cumhuriyet Halk Fırkası kazanmış ve 316 milletvekili ile meclise girmiştir. Ancak bu seçimde halkın sadece %20'si oy kullanmıştır. Meclisin ilk toplantısı 1 Kasım 1927 tarihinde gerçekleşmiştir. Böylece mecliste yeni bir dönem başlamış oldu. Bu dönemde kurulan meclis hızlı kararlar alan ve uygulayan bir meclis olarak tarihe geçmiştir (Kireççi, Çekiç, 2020: 168-170).

1931 yılında gerçekleşen seçimde diğer seçimlere göre ilk defa farklı bir uygulama getirildi. Mecliste muhalefetin fikirlerine de yer verildi. Birçok ilden Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan milletvekili gösterilmedi. Böylece Cumhuriyet Halk Fırkası'nın milletvekili çıkarmadığı illerden bağımsız milletvekilleri meclise girebilecektir (Atılğan, Saraçoğlu, 2015: 259). Bu seçimde Türkiye genelinde bağımsız milletvekili sayısı sadece 30 idi (Akşam

Gazetesi, 1931: 1). Cumhuriyet Halk Fırkası'nın meclise girebilen milletvekili sayısı ise 287 idi (Yılmaz, 2020: 195). Bu meclis döneminde Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı, İsmet Paşa da başbakandır. Bu dönemde parti devlet bütünleşmesi yaşanmaya başlamıştır (Özkan, Çiftçi, 2020: 213).

1934 yılında anayasanın 10 ve 11. maddelerinde değişiklik yapılarak kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı (Uyar, 1998: 89). Buna göre 1935 yılında gerçekleşen seçimlerden itibaren her seçimde 22 yaşından itibaren kadınlar da oy kullanabilecektir. 30 yaşından itibaren de seçilme hakkına sahip olabilecektir (Demirel, 2014: 1). Bu seçimde 18 kadın milletvekili, 13 bağımsız milletvekili, 368 Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan milletvekili olmak üzere mecliste toplam 399 milletvekili yer aldı (Özkan, Çiftçi, 2020: 217). Mustafa Kemal Paşa ise 4. kez cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Seçimlerden sonra toplanan kongrede dil devrimi gerekçesi ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirildi (Gülcan, 2001: 81). 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesi ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nin başına İsmet İnönü geçti (Özkan, Çiftçi, 2020: 213). Seçimler ise 1939 yılında gerçekleşti. Bu seçimde İsmet İnönü cumhurbaşkanı, Refik Saydam başbakan oldu. Mecliste çoğunluğu sağlayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 420 milletvekili vardır. Dört kişi de bağımsız milletvekili idi (Akşam Gazetesi, 1939: 1).

1943 yılında gerçekleşen seçimler II. Dünya Savaşı esnasında gerçekleşmiştir. Bu seçimin sonuçlarına göre Cumhuriyet Halk Partisi'nden 451 milletvekili ve 4 bağımsız milletvekili olmak üzere toplamda 455 milletvekili meclise girebilmiştir (Vakit Gazetesi, 1943: 1). 1943 seçimlerinde meclise giren milletvekilleri sadece üç yıl görevde kalabilmiş ve 1946 yılında

erken seçime gidilmiştir. 1946 yılında erken seçim olmasının sebebi ise II. Dünya Savaşı'nın bitmesiydi. II. Dünya Savaşı'nın sonucuna göre devletler adeta yeniden inşa edilirken Türkiye Cumhuriyeti de seçime gitmiştir (Türkan, Çınar, 2020: 62-70).

1946 seçimleri ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu seçim döneminde Türkiye Cumhuriyeti çok partili hayata geçmiştir. 1946 seçimleri için Nuri Demirağ, Milli Kalkınma Partisi'ni kurarak seçime girdi (Çakırbaş, 2020: 200-250). Cumhuriyet Halk Partisi mensubu olan Celal Bayar da partiden ayrılarak Demokrat Parti isimli bir parti kurdu. Bu dönemde bu iki parti dışında birçok parti daha oluşmaya başladı. Ancak onların kuruluş hazırlıkları 1946 seçimlerine yetişemediği için seçime giremediler.

1946 yılında gerçekleşen seçim şaibeli seçim olarak da bilinmekteydi (Cumhuriyet Gazetesi, 1946: 1). Çünkü bu seçimde açık oy gizli tasnif sistemi uygulanmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: XII). Halkın %75'inin katıldığı seçimde Cumhuriyet Halk Partisi 395 milletvekili ile meclise girmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi dışında mecliste, Demokrat Parti'den 66 milletvekili ve bağımsız olarak da 7 milletvekili vardır (Tekin, Okutan, 2020: 308). 1946 seçimleri ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa mecliste Cumhuriyet Halk Partisi dışında başka parti de yer almıştır.

1950-1980 Yılları Arasında Gerçekleşen Seçimler

1950 ile 1980 yılları arasında sekiz kez seçim gerçekleşmiştir. Bu dönemde seçimlere ilaveten üç koalisyon hükümeti, iki askeri darbe ve bir muhtıra uygulandığı görülmektedir. Seçimlerin sonucunda ilk defa

Cumhuriyet Halk Partisi dışında Demokrat Parti ve Adalet Partisi tek başına iktidara gelmiştir (Eroğul, 2014: 85-90).

1950 seçimleri ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa halk tarafından kendilerini yönetmesi için başka bir parti seçilmiştir. 1950 seçimine Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Millet Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Milli Kalkınma Partisi, İşçi Çiftçi Partisi ve Türk Sosyal Demokrat Partisi de katıldı (Küçük, 2020: 336). 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen seçimde %55 oy oranı ile Demokrat Parti tek başına iktidara gelmiştir (Milliyet Gazetesi, 1950: 1). 1950 seçimlerinde 27 yıldır iktidar partisi görevini sürdüren Cumhuriyet Halk Partisi de %39 oy oranı ile muhalefet partisi olmuştur (Kaynar, 2015: 8). Bu seçime halkın %88'i katıldı. Bu oran 1950 yılına kadar seçime katılım oranları içinde en yüksek orandır. 1950 seçimlerinde mecliste milletvekili sayıları Demokrat Parti'nin 416, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 69, Millet Partisi 1 ve bağımsız 1 milletvekili idi (ysk.gov.tr 22.08.2023).

Dört yıl sonra 1954 yılında gerçekleşen seçimlere Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Türkiye Köylü Partisi, Demokrat İşçi Partisi katıldı (Miş, 2020: 363). Demokrat Parti %58 oy oranı ile iktidardaki yerini korudu (Cumhuriyet Gazetesi, 1954: 1). Mecliste milletvekili sayısı 503'e yükselmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi %35 oy oranı ile 31 milletvekiline sahiptir. Osman Bölükbaşı tarafından kurulan Cumhuriyetçi Millet Partisi %5 oy oranı ve 5 milletvekili ile meclise girmiştir (Öztürk, 2017: 182). Bağımsız olarak 2 milletvekili de mecliste yerini almıştır (ysk.gov.tr 22.08.2023).

1954 seçimlerinden sonra 1958 yılında seçim yapılacaktı. Ancak ülke içerisindeki ekonomik sıkıntılar ve iktidar ile muhalefet arasında artan gerginlik ülkeyi erken seçime götürdü. Seçimler 1957 yılında gerçekleşti (Göknel, 2019: 435). 1957 seçimlerine Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Vatan Partisi ve Halkçı Parti katıldı (Şavklı, 2020: 398). Demokrat Parti %48 oy oranı ile tek başına iktidar oldu (Milliyet Gazetesi, 1957: 1). Demokrat Parti'nin mecliste milletvekili sayısı 424 idi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin %41 oy oranı ile 178 milletvekili, Cumhuriyetçi Millet Partisi'nin %6 oy oranı ile 4 milletvekili, Hürriyet Partisi'nin %3 oy oranı ile 4 milletvekili vardır (ysk.gov.tr 22.08.2023).

1960 yılına gelindiğinde ülke içerisinde siyasi tartışmalar had safhaya ulaşmıştır. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi taraftarları sürekli kavga ediyordu (Eroğul, 2014: 230). İktidarda olan Demokrat Parti olayların önüne geçemeyince 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri adına Millî Birlik Komitesi ülke yönetimine el koyarak darbe yaptı.

1960 askeri darbesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşen ilk seçim 1961 seçimleridir. Bu seçimde Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi yer almıştır (Milliyet Gazetesi, 1961: 1). Seçim sonuçlarına göre Cumhuriyet Halk Partisi %36 oy oranı ile 173 milletvekili, Adalet Partisi'nin %34 oy oranı ile 158 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi'nin %13 oy oranı ile 56 milletvekili ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin %14 oy oranı ile 54 milletvekili meclise girebilmiştir (Komşuoğlu, 2020: 447). Ancak bu siyasi partilerin hiçbiri mecliste çoğunluğu sağlayamadığı için tek başına iktidara gelemedi. Bu sebeple ülke yönetimi için koalisyon yapılması gerekiyordu. Oy oranı en

yüksek olan Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi ile koalisyon yapmaya karar verdi. İsmet İnönü başkanlığında bulunan Cumhuriyet Halk Partisi ve Ragıp Gümüşpala başkanlığında bulunan Adalet Partisi koalisyonu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşen ilk koalisyon hükümetidir (Ayata, Takkaç, 2021:114).

Koalisyon hükümeti ile geçen dört yılın sonunda 1965 seçimleri yapıldı. Bu seçimde Süleyman Demirel'in başında bulunduğu Adalet Partisi %52 oy oranı ile 240 milletvekili olarak tek başına iktidara geldi (Göknel, 2019: 447). Mecliste bulunan diğer partiler ise Cumhuriyet Halk Partisi 134 milletvekili, Millet Partisi 31 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi 19 milletvekili, Türkiye İşçi Partisi 14 milletvekili, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 11 milletvekili ve bağımsız 1 milletvekili idi (ysk.gov.tr 22.08.2023).

Dört yıl sonra gerçekleşen 1969 seçimlerinde Adalet Partisi %46 oy oranı ile iktidarda kalmayı sürdürüyordu (Karataş, 2022: 25). Mecliste milletvekili sayısı 256 idi. 1969 seçimleri sonucuna göre muhalefette bulunan partiler de değişmiştir. 143 milletvekili ile Cumhuriyet Halk Partisi, Güven Partisi 15 milletvekili, Millet Partisi 6 milletvekili, Milliyetçi Hareket Partisi 1 milletvekili, Birlik Partisi 8 milletvekili, Türkiye İşçi Partisi 2 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi 6 milletvekili ve bağımsız 13 milletvekili mecliste yerini almıştır (Komşuoğlu, 2020: 490).

1970'li yılların başında Türkiye'de siyasi partilerin içinde bazı değişimler yaşandı. 12 Mart 1971 Muhtırası ile Süleyman Demirel başbakanlıktan istifa ederek yerini Nihat Erim'e bıraktı (Karataş, 2022: 27). Muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde de İsmet İnönü ve partinin genel sekreteri Bülent Ecevit arasında seçim yapılarak Bülent Ecevit

Cumhuriyet Halk Partisi'nin başına geçti (Komşuoğlu, 2020: 499). Böyle bir siyasi ortamda 1973 seçimine gidildi. Bu seçimde Adalet Partisi % 29 oy oranı ve 149 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi %33 oy oranı ve 185 milletvekili, Milliyetçi Hareket Partisi %3 oy oranı ve 3 milletvekili, Milli Selamet Partisi %11 oy oranı ve 48 milletvekili, Demokrat Parti %11 oy oranı ve 45 milletvekili, Cumhuriyetçi Güven Partisi %5 oy oranı ve 13 milletvekili, Türkiye Birlik Partisi %1 oy oranı ve 1 milletvekili, bağımsız 6milletvekili meclise girdi (ysk.gov.tr 22.08.2023).

Ancak bu seçimde hiçbir siyasi parti mecliste çoğunluğu sağlayabilecek kadar milletvekili alamamıştı. Bu sebeple koalisyon hükümeti kurulacaktır. Cumhuriyet Halk Partisi diğer partilere göre oy oranı daha yüksek olduğu için koalisyonu Bülent Ecevit kurdu. Bu koalisyon Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi arasındaydı (Atılğan, Saraçoğlu, 2015: 692). Ancak bir süre sonra Bülent Ecevit istifa edince koalisyon kurma sırası oy oranı en yüksek ikinci partiye geçti. Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi ile koalisyon oluşturularak I. Milliyetçi Cephe Hükümeti kuruldu (Milliyet Gazetesi, 1975: 1).

Süleyman Demirel başkanlığındaki I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin görev süresi dolunca 1977 yılında seçime gidildi. 1977 seçiminin sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi 213 milletvekili, Adalet Partisi 189 milletvekili, Milli Selamet Partisi 24 milletvekili, Milliyetçi Hareket Partisi 16 milletvekili, Cumhuriyetçi Güven Partisi 3 milletvekili, Demokrat Parti 1 milletvekili ve bağımsız 4 milletvekili olmak üzere meclise girebildiler (Ataay, 2020: 541). Ancak bu partilerin içerisinde çoğunluğu sağlayabilecek bir parti yoktu. Bu

sebeple hükümeti kurabilmek için Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi koalisyon hükümetini oluşturdu.

1978 yılında Adalet Parti'li bazı milletvekilleri Bülent Ecevit'i destekleyince Bülent Ecevit, mecliste çoğunluğu sağladı. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti iktidardan çekilerek yerine III. Ecevit Hükümeti kuruldu. Bülent Ecevit'e destek veren milletvekilleri içerisinde usulsüzlük yapanlar mevcuttu. Bunun üzerine Bülent Ecevit de istifa etmek durumunda kaldı (Atılğan, Saraçoğlu, 2015: 679). 1979 yılına gelindiğinde ülke içerisinde sağ ve sol diye adlandırılan bazı gruplaşmalar görülmeye başlandı. Bu iki grup arasında meydana gelen tartışmalar, kavgaya ve silahlı çatışmalara kadar uzadı. Ülke içerisindeki karışıklıklar artmıştı. Bu sebeple Türk Silahlı Kuvvetleri Kenan Evren öncülüğünde 12 Eylül 1980 tarihinde darbe yaparak hükümete el koydu.

1980-2023 Yılları Arasında Gerçekleşen Seçimler

1980 ile 2023 yılları arasında 11 seçim gerçekleşmişti ve bu süreçte birtakım farklılıklar meydana gelir. İlk defa baraj sınırı geldi ve siyasi partiler %10 oy oranına sahip olamazsa barajın altında kalacak ve meclise giremeyeceklerdir. Siyasi partiler bunun önüne geçebilmek için ilk defa aralarında ittifaklar oluşturmaya başladılar. Ayrıca ittifakların yanı sıra bu dönemde ilk defa üçlü koalisyon hükümeti kurulmuştur.

1977 seçiminden altı yıl sonra 1983 yılında bir seçim gerçekleştir. 1983 seçimine Turgut Özal tarafından yeni kurulan Anavatan Partisi de katıldı. Anavatan Partisi'nin katıldığı ilk seçim olmasına rağmen %45 oy oranı ve 211 milletvekili ile bu parti iktidara geldi (Dursunoğlu, 2022: 256). 1983 seçiminde

Halkçı Parti %30 oy oranı ve 117 milletvekiline sahipti. Milliyetçi Demokrasi partisi ise %23 oy oranı ve 71 milletvekili mecliste yerini almıştır. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: 93-94).

1980 askeri darbesi o dönem siyasette aktif rol alan Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'e darbeden sonra siyasi yasak gelmiştir. 1987 yılında yapılan halk oylaması ile siyasi yasak kaldırılınca 1987 seçimlerine Bülent Ecevit Demokratik Sol Partisi'nin, Süleyman Demirel Doğru Yol Partisi'nin, Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi'nin ve Necmettin Erbakan Refah Partisi'nin genel başkanları olarak siyasi hayatlarına geri dönmüşlerdir (Dursunoğlu, 2022: 285).

1987 seçiminde %36 oy oranıyla 292 milletvekili çıkaran Turgut Özal'ın başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi tek başına iktidara gelir (Cumhuriyet Gazetesi, 1987: 1). Mecliste Anavatan Partisi'nin yanı sıra Doğru Yol Partisi'nden 59 milletvekili, Sosyal Demokrat Halkçı Partisi'nden 99 milletvekili de vardır (Akgün, Çelik, 2020: 622). Demokratik Sol Parti, Refah Partisi ve Milliyetçi Çalışma Partisi'nin oy oranları %10'luk barajın altında kaldığı için meclise giremediler (Zariç, 2021: 1988).

1991 seçimlerinde ilk defa siyasi partiler arasında seçim ittifakı görülmektedir. Bunun sebebi siyasi partilerin %10 seçim barajını geçmek istemeleriydi (Dursunoğlu, 2022: 74). Örneğin Demokratik Merkez Partisi ile Doğru Yol Partisi ittifak kurmuştur. Bu seçimde Anavatan Partisi %24 oy oranı ile 115 milletvekili, Demokratik Sol Parti %10 oy oranı ile 7 milletvekili, Doğru Yol Partisi %27 oy oranı ile 178 milletvekili, Refah Partisi %16 oy oranı ile 62 milletvekili, Sosyal Demokrat Halkçı Partisi %20 oy oranı ile 88 milletvekiline ulaşarak meclise girdiler (Gençkaya, 2020: 660). 1991

seçimlerinde ittifak kurup birleşen bütün siyasi partiler meclise girebilmişlerdir. Ancak oy oranı olarak hükümet kurabilecek yeterli milletvekili sayısına sahip olamadılar. Bu sebeple Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisi ile Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyal Demokrat Halkçı Parti birleşerek koalisyon hükümeti kurdu (Karataş, 2022: 152).

Dört yıllık koalisyon hükümeti döneminden sonra 1995 yılında ülke seçime gitti. 1995 seçiminde Refah Partisi %21 oy oranı ile 158 milletvekili, Anavatan Partisi %19 oy oranı ile 132 milletvekili, Doğru Yol Partisi %19 oy oranı ile 135 milletvekili, Demokratik Sol Parti %14 oy oranı ile 76 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi %10 oy oranı ile 49 milletvekili seçilerek meclise girebildiler. Bu oy oranları siyasi partilere, hükümeti tek başına kurma imkanı sağlamıyordu. Bu sebeple Necmettin Erbakan başkanlığındaki Refah Partisi ile Tansu Çiller başkanlığındaki Doğru Yol Partisi koalisyon hükümeti kurdu (Tosun, 2020: 701-703). Ancak bu hükümet döneminde 28 Şubat 1997 günü postmodern bir darbe gerçekleşti (Cumhuriyet Gazetesi, 1997: 1). Türk Silahlı Kuvvetleri, hükümeti istifaya zorlayınca hükümet düştü. Bu sebeple yeni hükümeti Bülent Ecevit ve Mesut Yılmaz birleşerek kurdu (Göknel, 2019: 482). 1999 yılı seçimlerinde Bülent Ecevit başkanlığındaki Demokratik Sol Parti %22 oy ile 136 milletvekili aldı. Devlet Bahçeli başkanlığındaki Milliyetçi Hareket Partisi %18 oy oranı ile 129 milletvekili oranına sahiptir. Recai Kutan başkanlığındaki Fazilet Partisi %15 oy oranı ile 111 milletvekili mevcuttur. Anavatan Partisi'nin oy oranı %13 ve 86 milletvekili, Doğru Yol Partisi'nin oy oranı %12 ve 85 milletvekili vardı (Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: 93-94). 1999 seçimine giren partilerin aldıkları oy oranı siyasi partilerin tek başına

hükümeti kurabilecek milletvekili sayısını tamamlamıyordu. Bu sebeple Bülent Ecevit başkanlığında Devlet Bahçeli ve Mesut Yılmaz ile bir koalisyon hükümeti kuruldu (Gözler, 2011: 610). Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalımlar sebebi ile dört yıl sonra olacak seçimi beklemeyerek 2002 yılında ülke erken seçime gitti.

Erken seçim tarihi 3 Kasım 2002 idi (Göknel, 2019: 485). Bu seçime yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi de katıldı. 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma partisi %34 oy oranı ve 363 milletvekili ile tek başına iktidara gelerek hükümeti kurdu. Mecliste Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi'nden 178 milletvekili ve bağımsız 9 milletvekili de vardı. 2002 seçimine giren diğer 16 siyasi parti barajı geçemediği için meclise girememiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: 93-94). 2007 yılında gerçekleşen seçimde Adalet ve Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin yanında Milliyetçi Hareket Partisi'nden ve bağımsız olarak da milletvekilleri meclise girmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nden 341 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi'nden 112 milletvekili, Milliyetçi Hareket Partisi'nden 71 milletvekili ve bağımsız 26 milletvekili mecliste bulunuyordu (Şadoğlu, 2020: 804).

2011 yılında gerçekleşen seçimlerde çıkan sonuç 2007 seçim sonuçlarından biraz farklıydı. 2011 seçimlerinde diğer partilere ek olarak Büyük Birlik Partisi %6 oy oranı ile 29 milletvekili olarak meclise girmiştir. Bunun dışında Adalet ve Kalkınma Partisi'nden 327 milletvekili, Cumhuriyet Halk Partisi'nden 135 milletvekili, Milliyetçi Hareket Partisi'nden 53 milletvekili ve bağımsız 36 milletvekili de mecliste yerini almıştır (Şık, 2022: 195).

7 Haziran 2015 seçimine katılan siyasi partiler hükümeti kurabilmek için mecliste yeterli üstünlüğü sağlayamamışlardır. Koalisyon denemeleri de başarısızlıkla sonuçlanınca 1 Kasım 2015 tarihinde seçim yenilenir (Altunoğlu, 2015: 9). Bu seçime göre Adalet ve Kalkınma Partisi%49 oy oranı ve 317 milletvekili ile tek başına iktidara geldi. Mecliste Ak Parti dışında 134 milletvekili ile Cumhuriyet Halk Partisi, 40 milletvekili ile Milliyetçi Hareket Partisi ve 59 milletvekili ile Halkların Demokratik Partisi de mecliste bulunuyordu. Seçime giren diğer siyasi partiler barajın altında kaldığı için meclise girememişlerdir.

2018 yılında gerçekleşen seçimde Adalet ve Kalkınma Partisi diğer partilere göre üstünlüğünü korumaya devam ederek %51 oy oranı ve 295 milletvekili ile tek başına iktidara gelerek hükümeti kurmuştur. 146 milletvekili ile Cumhuriyet Halk Partisi, 49 milletvekili ile Milliyetçi Hareket Partisi, 67 milletvekili ile Halkların Demokratik Partisi ve 43 milletvekili ile İyi Parti meclise girmiştir (Şık, 2022: 76).

100 yıllık tarihin son seçimi olan 2023 seçimlerine siyasi partilerin oluşturduğu ittifaklar ile seçime gidildi (Duran, Miş, Babacan, 2023: 2014). Cumhur İttifakı adını alan oluşumda Adalet ve Kalkınma Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Büyük Birlik Partisi ve Yeniden Refah Partisi yer aldı. Bu ittifakın oy oranı %49 toplam milletvekili sayısı 323 idi. Çoğunluğu sağladığı için ittifakın başını çeken Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti kurdu. Millet İttifakı Cumhuriyet Halk Partisi, İyi Parti, Saadet Partisi, Demokrat Parti, Gelecek Partisi, Demokrasi ve Atılım Partisi yer alıyordu. Bu ittifak %35 oy oranı ile 212 milletvekiline sahiptir. Meclise girebilen diğer ittifak Emek ve Özgürlük İttifakı idi. Bu ittifakta Halkların Demokratik Partisi, Türkiye İşçi

Partisi, Emek Partisi, Demokratik Bölgeler Partisi, Emekçi Hareket Partisi, Toplumsal Özgürlük Partisi, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi ve Sosyalist Meclisler Federasyonu bulunmaktadır. Bu ittifak %10 oy oranı ile 65 milletvekili aldı (ysk.gov.tr 22.08.2023).

Sonuç

1923 ile 2023 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli siyasi partiler bulunmuştu. Bu partiler belli bir teamüle göre meclise girebiliyorlardı. Bu teamül dört yılda bir gerçekleşen ve halkın hür iradesine dayanan seçimlerdir. Demokratik bir şekilde yönetilen Türkiye Cumhuriyeti'nde halk kendisini seçebilecek yöneticilerini yüzyıldır seçebilmektedir. Ancak zaman zaman bu seçim sistemi içerisinde bazı aksamalar meydana gelmiştir. Bu aksamaların başında askeri darbeler gelir. Ancak yüzyıl boyunca tüm aksamalara rağmen seçme ve seçim sisteminin başarı ile uygulandığı görülmektedir.

Seçimlerden sonra mecliste var olan siyasi partiler bazen çok yüksek oy oranları ve milletvekili sayıları ile mecliste bulunabiliyorlardı. Bazı yıllar da yapılan seçimlerde halk tarafından düşük oy oranı aldıkları için meclise dahi giremedikleri dönemler mevcuttur. Bunun en belirgin örneği 1965 seçiminde halk tarafından %52 oy alabilen Adalet Partisi'dir. Adalet partisi tek başına iktidar olabiliyorken 1973 seçiminde %29 oy alabilmiştir. Bu durum da bizlere, siyasi partilerin belirli zamanlarda halk tabanında desteklendiği veya desteklenmediğini göstermektedir.

Tüm bu bilgileri bir sonuca bağlayacak olursak çalışmamızda bir yüzyıl boyunca mecliste bulunan siyasi partileri ele aldık. Bu siyasi partiler

halk tarafından seçilerek meclise girebilmişlerdi. Görev süreleri boyunca mecliste bulunmuşlardı. Görev süreleri dolunca tekrar seçim gerçekleşti ve bu süreç geçtiğimiz yüzyıl boyunca silsile şeklinde devam etmişti. Böylece yüzyıl boyunca hangi siyasi partilerin mecliste var olduğunu geniş bir perspektiften görebilmiş olduk. Bu bildiri “bilim etiği” literatürü üzerinden tartışma konusu olan araştırma ve yayın etiği çalışmalarına katkı sağlama adına bilim etiğinin sınırlarını tartışmaya açmaktadır. Bilim etiği tartışmalarının çoğunlukla araştırma ve yayın etiği ekseninde ele alınması, bilim alanının gittikçe neoliberal politikalar ile piyasayla bütünleşmesi gerçekliğini gözardı etmektedir. Dolayısıyla bilim etiği tartışmalarına yeni bir perspektif kazandırmayı amaç edinen bu çalışma bilim etiği tartışmalarını bilimin içinde bulunduğu ekonomi politik yapısal bağlam ekseninde ele almaktadır.

Kaynakça

Akgün, B. ve Çelik, M. (2020). TBMM'nin XVIII. Dönemi. *Yüzüncü Yılında TBMM*, II, Ankara, ss. 613-644.

Akşam Gazetesi, 16.04.1931.

Akşam Gazetesi, 27.03.1939.

Altunoğlu, M. (2015). *2015 Seçimleri ve Türkiye'de Hakim Parti Dönemi*, Seta.

Ataay, F. (2020). Ekonomik Kriz, Siyasi Kutuplaşma ve Terör Gölgesinde 1977 Seçimleri. *Yüzüncü Yılında TBMM*, II, Ankara, ss. 537-560.

Atılğan, G. ve Saraçoğlu, C. ve Uslu, A. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap.

Ayata, A. ve Takkaç, H.S. (2021). *Türkiye'de Muhafazakar Sağ İktidarların Dış Politika Vizyonu*, Efe Akademi.

Aydoğan, P. (2020). Demokrasiye Geri Dönüş: Türk Parlamento Tarihinde XII. Dönem (1961-1965). *Yüzüncü Yılında TBMM*, II, Ankara, ss. 427-452.

Cumhuriyet Gazetesi, 06.12.1934.

Cumhuriyet Gazetesi, 27.05.1946.

Cumhuriyet Gazetesi, 03.05.1954.

Cumhuriyet Gazetesi, 30.11.1987.

Cumhuriyet Gazetesi, 01.03.1997.

Çakırbaş, A. (2020). *TBMM'de Gayrimüslim Milletvekilleri*, Hiperlink.

Demirel, A. (2014). *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset*, İletişim.

Duran, B. ve Miş, N. ve Babacan, A. (2023). *Ak Parti ve Türkiye'nin Dönüşümü*, SET Vakfı.

Dursunoğlu, İ. (2022). *Türk Demokrasi Süreç, Yapı ve Tartışmalar*, Efe Akademi.

Erdoğan Tosun, G. (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde XX. Dönem (1995-1999).

Yüzüncü Yılında TBMM, II, Ankara, ss. 681-730.

Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam.

Gençkaya, Ö.F. (2020). XIX. Dönem TBMM Ve “Yeniden Koalisyonlar” Döneminin Başlangıcı. *Yüzüncü Yılında TBMM*, II, Ankara, ss. 645-681.

Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, 1, Ekin Basım.

Göknel, E. (2019). *Seçim Nasıl Kazanılır ve Osmanlı’dan Türkiye’ye Seçim Tarihi*, Kanak.

Gülcan, Y. (2001). *Cumhuriyet Halk Partisi*, Alfa.

İba, Ş. (2020). Parlamento Tarihimizde “II. Meclis”. *Yüzüncü Yılında TBMM*, I, Ankara, ss. 123-154.

Karataş, M. (2022). *Türk Demokrasi Tarihi Liderler, Partiler ve Seçimler*, Efe Akademi.

Kaynar, M.K. (2015). *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. İletişim.

Kireççi, M.A. ve Çekiç, C.E. (2020). 1927 Seçimleri ve Sonuçları: Tek Partili Rejimin Temelleri. *Yüzüncü Yılında TBMM*, I, Ankara, ss. 155-180.

Komşuoğlu, A. (2020). 1969 Seçimleri Ve XIV. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Yüzüncü Yılında TBMM*, II, Ankara, ss. 477-512.

Kurtcephe, İ. ve Beden, A. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Eğitim.

Küçük, A. (2020). IX. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi: Tek Parti Döneminin Sonu ve 14 Mayıs 1950 Seçimleri. *Yüzüncü Yılında TBMM*, I, Ankara, ss. 333-360.

Milliyet Gazetesi, 14.05.1950.

Milliyet Gazetesi, 27.10.1961.

Milliyet Gazetesi, 08.01.1975.

Miş, N. (2020). Parlamenter Demokrasinin 1954-1957 Arası Dönemi. *Yüzüncü Yılında TBMM*, I, Ankara, ss. 361-388.

Özkan, M. ve Çiftçi, S. (2020). V. Yasama Dönemi (1935-1939) Dünya Savaşı'nın Eşiğinde Tek Parti İktidarının Kurumsallaşması: Parti-Devlet Özdeşliği. *Yüzüncü Yılında TBMM*, I, Ankara, ss. 211-238.

Öztürk, Y. (2017). *Devrimler İsyandar Darbeler*, DBY.

Sadoğlu, H. (2020). Bürokratik Vesayette Yol Ayrımı: XXIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (2007-2011). *Yüzüncü Yılında TBMM*, II, Ankara, ss. 795-822.

Şavklı, C. (2020). 1957 Seçimleri ve XI. Dönem TBMM ve Faaliyetleri. *Yüzüncü Yılında TBMM*, I, Ankara, ss. 389-426.

Şık, Ş. (2022). *Seçim İstatistikleri 2009-2019*, YSK.

Tanör, B. (2019). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi.

Tekin, Y. ve Okutan Ç.M. (2020). TBMM'de VIII. Dönem: Tek Parti Rejiminin Sonu (1946-1950). *Yüzüncü Yılında TBMM*, I, Ankara, ss. 297-332.

Toktaş, Ş. ve Görür, S. (2020). Türk Siyasal Hayatından Görünümler: 1965 Genel Seçimleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (10/10/1965-11/10/1969). *Yüzüncü Yılında TBMM*, II, Ankara, ss. 453-476.

Tuncer, E. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, Tesav.

Türkan, E. ve Çınar, Ö. (2020). *Türkiye'de Yapılan Seçim İttifaklarının Seçim Sonuçlarına Etkisi*, Hiperlink.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Bilgi.

Uyar, H. (1998). *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut.

Vakit Gazetesi, 01.03.1943.

Yılmaz, M. (2020). 1931 Seçimleri ve TBMM'nin IV.Dönemi (1931-1935). *Yüzüncü Yılında TBMM*, I, Ankara, ss. 181-210.

Yüksek Seçim Kurulu 1950-1977 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri. (t.y.). 22 Ağustos 2023 <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> tarihinde adresinden erişildi.

Yüksek Seçim Kurulu, <https://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>.

Zariç, S. (2021). 1983-93 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın Partideki Rolü, Hiperlink.

Akademik Açı 3(2) EKİM Sayısı Hakemlerimiz

Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi Özgül, Ankara Bilim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Görkem Erdoğan, Ankara Bilim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Pelin Karaca Kalkan, Ankara Bilim Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Kemal Topçu, ST Strateji ve Teknoloji Geliştirme Ltd.Şti

Dr. Ali Gürsoy, Kara Harp Okulu, ST Strateji ve Teknoloji Geliştirme Ltd.Şti

Dr. Öğr. Üyesi. Levent Ersin Orallı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Muhammed Naim Naimi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Alev Aslan, İstanbul Üniversitesi

Dr. Gizem Ekin Çelik, Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Ferhat Topbaş, İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Eylül Kabakçı Günay, İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Künye Polat, Ankara Bilim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aziz Balcı, Ankara Bilim Üniversitesi

Prof. Dr. Osman Köse, Kara Harp Okulu

Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Dede Özdemir, Ankara Bilim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Ünal, Başkent Üniversitesi

17 Nisan 2020 tarih ve 31102 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak fiili kuruluşunu tamamlayan Ankara Bilim Üniversitesi, 21 Nisan 2016 tarihinde kurulan; amacı "sürdürülebilir kalkınmayı" bireysel ve kurumsal düzeyde yaygınlaştıracak bilinç ve kültürü geliştirmek; bu mânâda, ülkemiz ve dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederek; çevre, ekonomik hedefler ve insan niteliği itibariyle yüksek verimlilik standart ve uygulamaları belirlemekle mükellef bir sivil toplum örgütü olan Türkiye Verimlilik Vakfı tarafından; bu temel strateji ve hedefler doğrultusunda kurulmuş bir vakıf üniversitedir.

Maltepe Mahallesi Şehit Gönenc Caddesi No: 5
Çankaya/Ankara
0 (312) 397 01 50 / 444 22 28
info@ankarabilim.edu.tr

